

Col·lecció dirigida per Rafael Castellanos
i Imma Tubella

Georges Haupt | Michael Lowy

Els marxistes i la qüestió nacional

(1848-1914)

La present edició recull la introducció de G. Haupt i la conclusió de M. Lowy del volum *Les marxistes et la question nationale 1848-1914*, François Maspero, París, 1974.

Traducció de Josep Ferrer

© Librairie François Maspero, 1974.

Coberta de Pasqual Giner

1.ª edició: gener de 1978

Propietat d'aquesta edició (inclosos la traducció, el disseny de la coberta i el pròleg a l'edició catalana) d'Edicions de la Magrana, Apartat de Correus 9487, Barcelona

Imprès a Gràfiques Alfonso,
Carreras Candi, 12 i 14, Barcelona-28
Dipòsit Legal: B. 1999-1978
ISBN: 84-7410-027-5

Pròleg a l'edició catalana

Poques nacions d'Europa han lluitat obstinadament durant el segle XX pels seus drets nacionals com el poble català. I en ben poques altres nacions europees oprimides, el moviment obrer ha estat tan fort i hegemònic, expressant la unitat profunda que hi ha, en la consciència de les masses populars, entre l'emancipació nacional i l'emancipació social. No és per atzar, doncs, que a Catalunya s'hagi desenvolupat una rica literatura marxista sobre la qüestió nacional, des de la remarcable obra d'Andreu Nin el 1935 fins als nostres dies.

L'objecte del nostre llibre és l'estudi de les concepcions del marxisme «clàssic» sobre el problema de la nació. ¿Les discussions, polèmiques i debats després de Marx i Engels fins a la Primera Guerra Mundial a l'època de la Primera i Segona Internacionals, tenen un interès purament històric?

Sobre això caldrà evitar dues temptacions oposades i complementàries:

a) Esfumar l'especificitat històrica irreductible del present i identificar dogmàticament els problemes actuals dels Països Catalans amb aquells de les nacions oprimides del segle XIX i

començaments del xx, analitzats per Marx, Lenin, etc.

b) Fer del passat taula rasa i tenir per negligibles o per anacronisme els desenvolupaments teòrics i polítics dels pensadors marxistes d'avantguerra.

Es evident que l'Estat espanyol actual no és pas la Rússia tsarista o l'Imperi Austro-Hongarès, i que els Països Catalans d'avui dia no poden ser assimilats a la Polònia o a la Bohèmia d'abans de 1914. L'estadi de desenrotllament del capitalisme, l'estructura de les classes socials, el camp polític nacional, europeu i internacional han conegut transformacions profundes durant aquests darrers cinquanta anys, transformacions que exigeixen un progrés i un aprofundiment de la teoria marxista.

Això no vol dir que les *qüestions* posades per Marx, Engels, Rosa Luxemburg, Otto Bauer, Pannekoek, Lenin i Trotski, la seva *problemàtica* general no tinguin una actualitat real i una significació concreta per als catalans.

¿Com conciliar la legítima personalitat nacional d'una nació oprimida i la necessària unitat entre els treballadors d'un mateix Estat? ¿En quina mesura el moviment obrer ha d'assumir la reivindicació nacional, i com ha de donar-li una dimensió revolucionària, anti-capitalista?

¿L'internacionalisme proletari i la lluita d'emancipació nacional d'una nació oprimida són contradictoris? ¿Una nació és realment lliure fins que no obté el seu dret a l'autodeterminació, compresa la possibilitat de triar lliurement entre l'autonomia i la independència? Aquestes qüestions no són pas menys importants per als mar-

xistes catalans d'avui que ho eren per als marxistes russos de 1912.

El marxisme clàssic pràcticament mai no ha prestat atenció al fet nacional català; pel que sabem, l'únic autor dels que estudiem en aquesta obra que s'interessà pel problema, i encara més endavant, serà Trotski al començament dels anys 30. Intentarà d'aplicar l'esquema leninista a Catalunya, tot insistint sobre tres orientacions estratègiques fonamentals: 1) La distinció entre el caràcter revolucionari progressista del nacionalisme català i el caràcter reaccionari imperialista del nacionalisme espanyol; 2) El dret dels catalans a la lliure determinació nacional fins a la separació completa; 3) La propaganda dels marxistes a les masses catalanes per aconseguir una federació dels consells obrers de la península ibèrica que mantingui la unitat econòmica del país amb una àmplia autonomia de les regions nacionals (Leon Trotsky, *La révolution espagnole (1930-1940)*, Editions de Minuit, París, 1975, p. 70, 105, 178; es tracta d'escrits de l'any 1931).

Quaranta anys més tard, en el moment que s'acaba la llarga nit franquista, el fet nacional català és més viu que mai, i importants sectors de la intel·lectualitat i del poble català busquen en el marxisme una resposta als problemes estratègics i tàctics del seu moviment d'alliberament nacional i social.

Aquesta obra no pot pas oferir receptes per a solucionar els dilemes actuals als marxistes dels Països Catalans; no pot fer altra cosa —en el millor dels casos— que suggerir alguns elements conceptuals metodològics i teòrics útils per al

debat. Correspon als marxistes catalans trobar la resposta als seus problemes, contribuint així al renovellament del pensament marxista universal sobre la qüestió nacional, paralitzat durant dotzenes d'anys (malgrat excepcions notables, com la del català Andreu Nin) per l'adormiment dogmàtic estalinista.

París, 1-11-1977

MICHAEL LOWY

Georges Haupt

**Els marxistes davant
la qüestió nacional:
La història del problema**

La tria d'aquest títol o, més exactament, el refús de fer servir el terme global i consagrat de «marxisme» trasllueix ja els primers resultats de la nostra recerca. Vol expressar un enfocament fonamental: no podem pas parlar d'una teoria definida, d'una doctrina fixada del marxisme en el tema nacional, malgrat les múltiples tesis i les nombroses preses de posició fetes en el seu nom.

A l'època de la Segona Internacional, l'absència de textos clàssics fa de la qüestió nacional un terreny virtualment verge per als marxistes. Confrontats amb situacions històriques inèdites alguns dels teòrics marxistes es posaren a la tasca: elaborar anàlisis fonamentals, proposar ampliacions o innovacions teòriques. Així van arribar a un conjunt de clarificacions conceptuals, de tesis, de disposicions tàctiques, de principis pragmàtics i de solucions sovint contradictòries o complementàries. Contràriament a un prejudici arrelat, els marxistes de l'època de la Segona Internacional no es van proposar pas de construir una teoria general ni de donar solucions globals al problema de la nació aplicables en totes les circumstàncies i a tots els llocs, ni la fixació

en dogmes normatius de llurs tesis respectives.

No deixa d'ésser significatiu que entre els estudis consagrats, abans de 1914, a la qüestió nacional, només un va utilitzar el terme de «marxisme», atribuint-se així per endavant una etiqueta d'autenticitat. Es tracta del text de Stalin que esdevingué cèlebre deu anys després de la seva publicació. Arribat al poder el seu autor no tardà a conferir a la seva obra l'estatut de l'ortodòxia, de la infal·libilitat.

Aquesta sacralització ha restringit notablement el camp de les investigacions. Avui i tot hom concedeix una preeminència absoluta a les contribucions de Stalin i de Lenin, les quals constitueixen tanmateix un punt d'arribada però no pas un resultat final. Per això mateix oblidem que se silencia un fet capital: llur elaboració, a la vetlla de la Primera Guerra Mundial, fou feta solcant a través d'una llarga i difícil recerca i després de modificacions del context històric. Per mitjà d'aquesta recerca, el tema, confinat a la marginació, fou portat al centre de les reflexions polítiques fins al punt d'adquirir un estatut autònom en el mateix corpus del marxisme.

El desenvolupament del pensament marxista sobre el tema nacional no ha estat pas un moviment ideològic lineal. Tot al contrari. Lligat ben sovint a les circumstàncies, tacat de generalitzacions prematures, marcat per polèmiques acerbes, la trajectòria d'aquesta elaboració ha estat la d'una recerca en la qual la clarificació, la progressió de la problemàtica s'han fet en la divergència, en les confrontacions violentes entre els

representants dels diversos corrents del pensament marxista.

La dialèctica dels debats, però, no se situa únicament al nivell de la ideologia. També s'ha ancorat al mateix terreny de la praxi. Davant la necessitat de definir una actitud tàctica, d'elaborar un programa polític, és quan s'han intentat els assaigs de conceptualització i s'han modificat o desenvolupat, s'han conservat o adaptat solucions tot just esbossades pels fundadors.

La trajectòria del desxiframent d'una qüestió que durant molt de temps restà exterior o conexas al pensament marxista (la realitat de la qual ha estat sentida però no pas dominada) només és coneguda fragmentàriament i, encara, sota una llum particular, deformadora. Així, l'aportació de Bauer sovint només és coneguda a través de la crítica estaliniana, les posicions de Rosa Luxemburg a través del procés que els intentà de fer Lenin.

El text present cerca d'establir les etapes teòriques d'aquest moviment i de reinserir-les en llur context. ¿Quins foren els punts de suport dels pensadors marxistes envers el tema nacional al tombant del segle? ¿Quins foren els obstacles a salvar, la urgència i la natura dels problemes a resoldre? L'esforç que esmercem ací per tal de restituir les dades històriques dels debats, fonamentals per a la història del marxisme, no és cap exercici d'erudició. El nostre propòsit és d'aportar elements de clarificació enmig de les confusions o de les mistificacions que es produeixen sota el cobert del marxisme o de la seva autoritat.

En particular, hi ha «neomarxistes nacionalis-

tes», exegetes o epígons hàbils, que es proposen, en un discurs disfressat en el qual la retòrica reemplaça el pensament teòric, mitjançant citacions isolades, innovacions semàntiques, judicis peremptoris, d'acomodar Marx a les mires nacionalistes. L'empresa justificadora pren les proporcions d'Amedea en l'obra de Ionesco en què el llogater (el nacionalisme) acaba envaint tot l'espai (el marxisme).

L'absència o la insuficiència de recerques profundes facilita aquests procediments i contribueix a fer que es perpetuïn.

I. EL CAMÍ FET PELS FUNDADORS

Per tal de desxifrar els pressupòsits implícits i explícits del camí fet per Marx i Engels, cal no perdre de vista que van escometre la qüestió nacional a través d'escrits de diversa mena, de circumstàncies, sovint epistolars. Així van llegir-nos un mètode d'anàlisi, tot de punts de referència i una perspectiva clarament definits, però també indicacions esgarriadores, desconcertants, contradictòries. Aquests texts foren coneguts només parcialment, i successivament, pels marxistes de la Segona Internacional. Desigualment accessibles i coneguts al tombant del segle —quan la publicació de les obres de Marx i Engels era tot just esbossada—, alguns documents significatius com els referents a Irlanda, restaren pràcticament ignorats. Solament alguns pròxims col·

laboradors d'Engels, Kautsky en primer lloc, pogueren familiaritzar-se íntimament amb el pensament i el camí fressat pels mestres. Afegim-hi el fet que els marxistes de l'època de la Segona Internacional no coneixien pas el dilema dels «marxòlegs»: parlar de la parella Marx-Engels o bé distingir llurs actituds respectives envers el problema nacional.¹ Un tal escrúpol, certament justificat des del punt de vista d'una edició crítica dels textos, és susceptible d'introduir clivelles artificials en lloc d'aportar elements d'explicació. Car en aquest tàndem, gràcies a una divisió de les tasques i de les competències tàcitament admesa, Engels era l'especialista de la qüestió nacional. D'altra banda, els contemporanis, incloent-hi la mateixa filla de Marx, atribuïren a Marx els escrits d'Engels i inversament.

Tanmateix, fins i tot una lectura parcial permetia de copsar alguns trets fonamentals:

— La posició de Marx i d'Engels descansa en una certesa absoluta: la primacia de la classe obrera sobre tota altra categoria històrica. La nació no és més que una categoria transitòria que correspon a la necessitat de desenvolupa-

1. Això és el que fa, per exemple, Roman Rosdolsky en el seu important estudi «Engels und das Problem der "geschichtslosen" Völker. (Die Nationalitätenfrage in der Revolution 1848-1849 im Lichte der "Neuen Rheinischen Zeitung")», *Archiv für Sozialgeschichte*, IV, 1964, ps. 87-282. L'autor d'un assaig de síntesi va encara més enllà en aquesta separació. Cf. Horace B. DAVIS, *Nationalism and Socialism. Marxist and Labor Theories of Nationalism to 1917*, «Monthly Review Press», New York, 1967. N'han aparegut fragments en francès a «Partisans», núm. 59-60, maig-agost 1971, i hi ha traducció castellana: *Nacionalismo y socialismo*, Península, Barcelona, 1972.

ment del capitalisme; les seves particularitats i els seus contrastes, que ja s'esfumaran amb el desenvolupament de la burgesia, desapareixeran radicalment amb l'adveniment del proletariat al poder.

— L'absència d'una posició teòrica explícita, el refús d'escometre aquesta problemàtica d'una manera autònoma, de donar-li un estatut teòric, breument dit, la marginalització de la qüestió nacional en relació amb els temes que se situen al centre de llur reflexió.

— La reflexió sobre el fet nacional —tot i que les consideracions generals siguin al més sovint incidents o connexes— és present de manera permanent en llurs escrits. Si Marx i Engels menysvaloren la importància que revesteix la qüestió nacional i es mostren fonamentalment optimistes quant a una solució a curt terme, no negligeixen tanmateix la realitat de les nacions, llur dimensió històrica.²

Llur posició no pren tota la significació que té si no la relacionem amb un doble context: a) l'emergència i les exigències del desenvolupament d'un moviment obrer autònom; b) la configuració històrica i ideològica d'una època en la qual el fet nacional, fenomen recent, sorgit a la segona meitat del segle XVIII, colpeix i desorien-

2. Cf. l'estudi ja clàssic de Salomon F. BLOOM, *The World of Nations. A Study of the National Implication in the Work of Karl Marx*, Columbia University Press, Nova York, 1941, 225 p.; així com l'estudi de Maxime RODINSON, *Le marxisme et la Nation*, «L'Homme et la Société», gener-febrer-març 1968. Hi ha traducció castellana: *El marxismo y la nación* dins *Sobre la cuestión nacional*, Anagrama, Barcelona, 1975, ps. 7-59.

ta per la seva novetat, el pensament universalista de la filosofia de la Il·lustració. La relació amb la nació tendeix no solament a passar davant de totes les altres relacions, ans encara a substituir-les, i la nova collectivitat del «poble» tendeix a trobar la seva expressió en un «estat nacional».³

No és pas que la significació de la puja del sentiment nacional com a ideologia de la burgesia ascendent sigui ignorada o menyspreada per Marx. En aquest procés, allò que ell reté i considera essencial és la consolidació de les nacions modernes, factor de la dinàmica revolucionària en la fase burgesa de la revolució. En l'estadi del capitalisme, l'estat nacional és una formació indispensable, una fita en el camí de l'internacionalisme i de la desaparició dels antagonismes nacionals. Les modificacions que tenen lloc damunt el mapa d'Europa han d'afavorir la formació i la consolidació de grans nacions viables, de grans entitats estatals, necessitat històrica, àdhuc condició del progrés de tot el món civilitzat. Tanmateix, la viabilitat real o potencial d'una nació no és pas sinònim de la seva necessitat històrica. Dotar-se d'un estat nacional o expressar sentiments nacionals no forneix pas la prova de la vitalitat d'una nació. Aquesta consisteix únicament en la seva aptitud a confondre la seva lluita amb el progrés social. La unitat nacional no és pas un objectiu per ell mateix, no és més que un valor instrumental, en la mesura

3. Vegeu les remarques d'Eric HOBBSBAWM al seu estudi *Some reflections on Nationalism* (aparegut en traducció alemanya a «Wiener Tagebuch», juliol-agost 1972, núm. 7-8, ps. 28-32).

que el seu acompliment permet a la classe obrera de concentrar-se en els seus veritables interessos de classe.

El jove moviment obrer havia fet seu aquest ordre de prioritats. A Alemanya, moviment obrer i moviment nacional, nascuts simultàniament, no eren pas competidors sinó solidaris i miraven d'harmonitzar llurs objectius. Molt després del 1848, la unitat alemanya fou considerada per Wilhelm Liebknecht, i després per tot el moviment eisenachià, com el pas previ de l'emancipació dels treballadors.⁴

Tant la visió històrica que tenen Marx i Engels, com els combats que han de sostenir determinen els temes, defineixen l'actitud, il·luminen el discurs i sobretot els silencis marxians sobre el problema nacional. La interrogació anirà examplant-se en el curs dels decennis, es veurà modificada com més les dades seran precisades. L'accent canviarà, l'horitzó s'estendrà, però no seran pas replantejades les primícies formulades al *Manifest comunista*.

Tot amb tot, la reflexió resta subordinada a l'acció. La història en marxa traça la trama de l'anàlisi de Marx i Engels i els empeny a definir llurs posicions tàctiques envers un fenomen considerat contingent, la qüestió de les nacionalitats, però que constituirà tanmateix un moment significatiu de llur trajectòria. Les circumstàncies en les quals aquesta qüestió fa irrupció en l'escena europea, al moment de la revolució del 1848,

4. Cf. Werner CONZE, Dieter GROH, *Die Arbeiterbewegung in der nationalen Bewegung*, Erns Klett Verlag, Stuttgart, 1966, p. 48.

i les formes que pren condicionen àmpliament les posicions polítiques de Marx i d'Engels. Aquests s'arregleren, d'altra banda, en les posicions de l'esquerra europea, per a qui la revolució havia de promoure «l'alliberament i la unificació de les nacions oprimides i esquinçades», Alemanya, Itàlia, Polònia i Hongria. L'esquerra és aleshores nacional i ésser nacional a l'Europa occidental i central vol dir ésser d'esquerra, en la mesura que realitzar la unitat nacional li suposa la necessitat de trencar el sistema eixit del Congrés de Viena i la Santa Aliança.

Aquesta posició no té evidentment gaire en compte les «múltiples nacionalitats més petites que poblen el sud-est d'Europa», l'existència de les quals és molt poc coneguda o deliberadament ignorada en nom d'una filosofia de la història. Les reivindicacions de les nacionalitats considerades com a «pobles de camperols sense burgesia, incapaços de desenvolupar una cultura i una vida política pròpies» es veuen subordinades, si no sacrificades, als imperatius i als objectius de la revolució europea.⁵

Un context històric embullat, la feixuga hipoteca russa, pern de la Santa Aliança, l'ambigüitat de la política dels revolucionaris —sobretot la del govern revolucionari dirigit per Kossuth— segons les explicacions de R. Rosdolsky, van torçar el curs dels esdeveniments i van motivar les reaccions d'antuvi malfiades de Marx i Engels envers les nacionalitats, sobretot envers els eslaus,

5. Cf. Erik MOLNAR, *La politique d'alliances du marxisme (1848-1889)*, Akademiai Kiado, Budapest, 1967, p. 58 (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae).

i després llur condemna en termes violents i categòrics a la «Neue Rheinische Zeitung».⁶

Aquests judicis severos pel que fa als eslaus del sud no seran objecte de cap revisió substancial en el període post-revolucionari. Després del moment passional ve el racional: un esforç d'anàlisi, una precisió més gran de la recerca permetran la cristallització dels problemes. Entre els anys 1850 i 1860 l'estudi de la qüestió d'Orient, en la qual Marx i Engels atribueixen, en un primer moment, als pobles cristians de l'Imperi otomà el paper de capdavanters de la civilització, marca llur ruptura amb una visió romàntica de la causa de les nacions oprimides, visió de la qual no s'havien decantat el 1848. D'ençà d'aleshores Marx i Engels es proposen com a missió de frenar les tendències socialistes a deixar-se guiar pel sentimentalisme i les posen en guàrdia contra «els filisteus abrindats per les nacionalitats». El suport «sentimental» que Palmerston dona a les petites nacions és objecte de llurs sarcasmes, el principi de les nacionalitats proclamat per Napoleó III és condemnat amb violència i presentat com un ardit de panslavisme.

Llur posició es funda en un postulat precís: la historicitat dels conceptes d'opressió i d'emancipació nacional. L'emancipació nacional compta

6. ROSDOLSKY resumeix perfectament la idea desenvolupada i defensada per Engels a la *Neue Rheinische Zeitung*: «El sol fet d'una opressió nacional no imposa pas a la democràcia de prendre partit per la nacionalitat oprimida; un tal deure no es produeix sinó quan les activitats polítiques d'aquesta nacionalitat prenen un caràcter revolucionari i serveixen així els interessos particulars de la democràcia; si no, l'anomenat moviment nacional no podria tenir dret a ésser sostingut», *op. cit.*, ps. 98-99.

menys per ella mateixa que per les seves conseqüències. Ni les formes de lluita, com ara la insurrecció, ni els objectius plantejats no són criteris de judici. Així com la importància resideix menys en la força motora i hegemònica d'aquests moviments que en el paper històric que assumeixen.⁷ Entre els anys 1860 i 1870 continuen considerant la lluita per la unificació d'Itàlia i d'Alemanya com a revolucionària, àdhuc si s'acompleix exclusivament en l'interès de classe de la burgesia i si es realitza per la mediació dels «executors testamentaris» de 1848 tan conservadors com Bismarck i Cavour.

Llur actitud envers la causa polonesa que gaudeix d'un prejudici favorable en l'esquerra europea i en el moviment obrer permet de mesurar llur refús de l'emocional, de percebre la maduració dels conceptes convertits en posicions de principi. Amb un valor de símbol —l'actitud envers la causa polonesa era el criteri, d'ençà del 1789, per a mesurar el compromís i l'abrandament revolucionaris—, amb un valor d'exemple —identificació de la causa nacional amb la de la democràcia—, Polònia era considerada sobretot des de l'angle polític i estratègic quan Marx i Engels postulen «la necessitat de bronze» del seu alliberament.⁸ («El repartiment de Polònia és el

7. Per a una demostració més àmplia, cf. l'estudi de G. HAUPT i C. WEILL, *Le legs de Marx et Engels sur la question nationale*, «Studi Storici», 1974, núm. 2.

8. Hi ha un nombre molt gran d'estudis consagrats al problema de Marx, Engels i Polònia. Per a algunes interpretacions contradictòries, cf. C. BOBINSKA, *Marx und Engels über polnische Probleme* (traducció del polonès a l'alemany), Berlín, 1958, 308 p., i el prefaci de l'historiador de Heidelberg Werner CONZE a Karl Marx, *Manuskripte*

ciment que manté units entre ells els tres grans despotismes militars: Rússia, Prússia i Àustria. Només el restabliment de Polònia pot trencar aquest lligam i liquidar així el més gran entrebanc per a l'emancipació dels pobles europeus.»⁹ Per dues vegades successives, quan les perspectives d'una revolució russa apunten a l'horitzó, Polònia de «nació necessària» passa a ésser una «nació fotuda», perquè perd la seva funció de muralla contra el tsarisme i, per tant, el restabliment d'una Polònia independent deixa de semblar una exigència històrica.

Aquestes oscil·lacions, certament, només són passatgeres, i la torxa de la insurrecció polonesa esbandeix el miratge de la revolució russa.

El refús de l'abstracció apareix en la concepció marxiana del dret a l'autodeterminació. D'altra banda, l'afrontament a l'entorn del programa de l'AIT redactat per Marx i que reivindica «el restabliment de Polònia com un dels objectius de la política obrera» fa ressortir la significació nodal de la problemàtica nacional. Marx i Engels fan seu el «vell principi de la democràcia i de la classe obrera del dret de les grans Nacions europees a l'existència autònoma i independent» i el defensen en el marc de l'AIT. Però en donen una interpretació que difereix de l'origen liberal del principi d'autodeterminació. Marx i Engels re-

⁹ *über die polnische Frage (1863-1864)*, Mouton, L'Haia, 1961, ps. 741.

⁹ Karl MARX - F. ENGELS, «Für Polen», Marx-Engels Werke (M. E. W.), XVIII, p. 574. Vegeu encara un discurs anterior de Marx sobre Polònia publicat per M. RUBEL a *Études de Marxologie* (Cahiers de l'ISEA), núm. 4, 1961, ps. 79-89.

butgen que es pugui erigir en un principi absolut, i en circumscriuen la dimensió i el lloc entre els objectius del moviment obrer. Segons els casos, minimitzen o accentuen el valor instrumental d'un principi percebut sempre a través de la dinàmica revolucionària i amb vista d'ella. És antinòmic del principi de les nacionalitats —que «ignora totalment la gran qüestió del dret a l'existència nacional dels grans pobles històrics d'Europa»— tal com el va formular Napoleó III i també Bakunin, per a qui tota nació és un fet natural que ha de disposar sense reserves del dret natural a la independència segons el principi de la llibertat absoluta. Per a Marx, el dret a l'autodeterminació: 1) és circumscribit únicament a les nacions històriques; 2) té un valor subordinat, la qual cosa vol dir, segons la fórmula de Kautsky, que «el dret a l'autodeterminació es veu subordinat en Marx a les exigències de l'evolució general, de la qual la lluita de classe proletària constitueix la força motriu principal».¹⁰

A través de llur actitud contrastada envers les reivindicacions dels eslaus del sud i de Polònia, la línia de Marx i Engels constitueix un sistema coherent que descansa en dos eixos: la teoria del progrés social i les exigències de l'estratègia revolucionària europea, eixos solidaris i complementaris en un discurs la unitat del qual ells asseguren.

La perspectiva en la qual se situen Marx i Engels quan escometen la problemàtica nacional és la de les transformacions estructurals que

¹⁰ K. KAUTSKY, *Die Befreiung der Nationen*, Dietz, Stuttgart, 1917, p. 9.

implica el desenvolupament del capitalisme: la creació de grans entitats nacionals, de grans espais centralitzats, condició prèvia per a un desenvolupament històric que vagi en el sentit del progrés social. Que la concentració en grans estats vulgui dir que aquests continguin, si s'escau, una multitud de nacionalitats, això no fa pas canviar les dades («no hi ha cap país a Europa que no sigui compost de diferents nacionalitats posades sota un mateix govern... I segons tota probabilitat sempre serà així»)."

En la perspectiva de la història universal, per a Marx i Engels la qüestió nacional no és més que un problema subaltern la solució del qual es produirà automàticament en el transcurs del desenvolupament econòmic gràcies a les transformacions socials; les nacions viables superaran tots els obstacles mentre que les «relíquies de pobles» es veuran condemnades a desaparèixer."

Però el criteri del desenvolupament social només esdevé operant si s'insereix en una conjuntura precisa de les relacions internacionals, clau de volta d'una estratègia fonamentada en la perspectiva d'una revolució europea imminent. El pronòstic determina el model de la revolució i la seva estratègia, en la qual les exigències de la força hegemònica, el proletariat, determinen l'ordre de

prioritats i la natura de les relacions amb els moviments nacionals. Fins a quin punt i en quines circumstàncies el suport prestat als moviments nacionals és desitjable i com pot inserir-se en el projecte revolucionari? La resposta, per a Marx i Engels, és la conjuntura. Així, llurs fluctuacions davant de la qüestió polonesa són funció de la seva incidència en la política internacional. D'altra banda, d'ençà del 1860, la qüestió nacional és arraconada a l'àmbit de la política exterior del moviment obrer que Marx concep, sobretot amb la creació de l'AIT (Primera Internacional, 1864), com un àmbit d'intervenció activa. Aquesta política es dirigeix en primer lloc contra la Rússia tsarista, «la més gran reserva de la reacció europea», i els judicis de Marx i Engels sobre els moviments nacionals s'articulen, per tant, al voltant de la política del tsarisme, segons que aquests moviments la reforcin o la minin. D'ençà del 1848 l'exigència per al moviment obrer d'una «guerra a mort contra el tsarisme» determina l'actitud i els judicis d'Engels: «Enderrocar el tsarisme, suprimir aquest malson que pesa damunt tot Europa, vet ací a parer nostre, la primera condició de l'emancipació de les nacions de l'Europa central i oriental»."

Després de la creació de l'AIT, noves qüestions s'afegeixen a les certes lineals, com més emergeix tota una problemàtica específica del moviment obrer. Durant els anys 1860 la interrogació

13. Lletre d'Engels a Ion Nadejde de 4 de gener de 1888, M.E.W., XXXVII, p. 5. A les obres de Marx i Engels aquesta lletra és traduïda segons la versió romanesa. Se'n conserva l'esborrany al fons Marx-Engels d'Amsterdam, International Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

11. F. ENGELS, «Was hat die Arbeiterklasse mit Polen zu tun?», M.E.W., XVI, p. 157.

12. Hans Ulrich WEHLER, proposa una sistematització de l'aproximació de Marx a la qual hem manllevat alguns elements. Tanmateix, l'anàlisi de Wehler peca d'un excés d'estatisme. Cf. H. U. WEHLER, *Sozialdemokratie und Nationalstaat. Nationalitätenfrage in Deutschland 1840-1914*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1971.

central es refereix a les relacions entre lluita de classes i lluita nacional en els països on el moviment obrer s'aferma com a moviment autònom i on l'objectiu nacional encara no ha estat assolit. Interrogació que es prolonga dins la Segona Internacional, aleshores en via de constitució i que es veu confrontada de manera concreta a exigències precises, especialment les que volen conciliar les aspiracions socialistes i les aspiracions nacionals.

A partir de la tardor del 1867 és quan la virulència de la nafra irlandesa, «aquest gran crim que ja ve de segles», produeix una translació en la problemàtica nacional i es dibuixa una nova aproximació. L'atzucac al qual es troba aculat el moviment obrer pel problema irlandès és allò que dona tota la seva significació al principi enunciat abans del 1848: «Un poble que n'oprimeix un altre no es pot alliberar ell mateix». I des d'aquesta òptica, Engels parla de la «dissort que constitueix per a un poble el fet de subjugar-ne un altre».

Un any abans, en les seves instruccions per als delegats al Congrés de l'AIT a Ginebra, Marx remarca guiat més per la intuïció que per l'anàlisi: «El moviment obrer serà contínuament interromput, entrebancat i retardat fins que aquesta gran qüestió europea no serà resolta».¹⁴ És a partir del cas irlandès que hom reconsidera la qüestió nacional, que hom descobreix el doble obstacle que cal llevar a l'interior i a l'exterior

per tal de permetre al moviment obrer de prendre la volada que li cal. 1. La qüestió nacional pesa damunt el proletariat de les nacions dominadores, perquè «el poder que un poble ha de menester per oprimir-ne un altre es gira, al capdavant, contra ell mateix». 2. La qüestió nacional paralitza el moviment obrer de les nacions oprimides; la lluita per uns objectius nacionals emmascara els conflictes de classe i fa que l'egocentrisme nacional ocupi el lloc de la solidaritat de classe. «Tant de temps com un poble viable és encadenat per un conqueridor exterior, esmerça obligatòriament totes les forces, tots els esforços, tota l'energia contra l'enemic exterior; la seva vida interior resta paralitzada, és incapaç d'obrar per la seva emancipació social.»¹⁵

La importància estratègica de la qüestió irlandesa, la solució de la qual sembla ésser per a Marx i Engels durant la dècada de 1860 «la clau de la resolució de la qüestió anglesa i la de la qüestió anglesa la clau de la resolució de la qüestió europea» planteja en uns termes nous la relació entre el moviment nacional i el moviment obrer. Des d'aquell moment la lluita de les nacions oprimides, «subdesenvolupades» i tot —el cas d'Irlanda és abordat com a cas colonial— pot servir de detonador per a la lluita de la classe obrera i del moviment obrer de la nació dominadora. D'on, per a Irlanda i Anglaterra, una inversió de prioritats: ja no és la revolució social que arreglarà el problema nacional, és l'alliberament de la nació oprimida allò que constitueix una condició prèvia per a l'emancipació so-

14. Cf. punt 9 de «La instrucció als delegats del Consell general provisional» al Congrés de la AIT (Ginebra, 3-8 de setembre de 1866).

15. M.E.W., XVI, p. 574.

cial de la classe obrera. La nova concepció suposa unes relacions polítiques totalment diferents fonamentades en una aliança estratègica entre moviment nacional i moviment obrer.¹⁶ Lluita de classe i lluita nacional esdevenen complementàries i solidàries sense confondre's ni superposar-se.

Tanmateix, el cas irlandès no constitueix pas un tombant: no és tant un moment evolutiu en la reflexió marxiana sobre la qüestió nacional com una ampliació i un diferent angle de perspectiva. Les posicions teòriques s'afegeixen a les dades noves creades pel desenvolupament del moviment obrer. Si el problema d'Irlanda permet de definir la posició de principi sobre la correlació que hi ha entre nacions dominadores i nacions oprimides i permet àdhuc d'assignar al moviment nacional unes noves funcions, el refús de generalitzar, d'integrar sense reserves la dinàmica nacional a la teoria revolucionària resta manifest. Engels és explícit el 1882 quan afirma la posició

16. El recull més complet dels escrits de Marx i Engels sobre Irlanda han aparegut recentment a Moscou amb un prefaci de L. I. GOLMAN que conté sobretot l'inventari de tots els manuscrits i notes de Marx i Engels sobre aquest tema conservats als arxius soviètics. Cf. Karl MARX and Friedrich ENGELS, *Ireland and the Irish Question*, Progress Publishers, Moscou, 1971, 578 p. El tema és tractat de manera detallada però lineal pel mateix Golman a «Die irische Frage in der I. Internationale und der Kampf von Marx und Engels für die Prinzipien des proletarischen Internationalismus», *Aus der Geschichte des Kampfes von Marx und Engels für die proletarische Partei. Eine Sammlung von Arbeiten*, Dietz, Berlín, 1961, ps. 460-544. Per a una línia interpretativa, vegeu l'estudi estimulante de Renato LEVRERO, *Imperialismo e rivoluzione in Marx. La questione Irlandese*, «Classe», 1972, ps. 71-112.

del socialisme internacional: «Dues nacions a Europa tenen no solament el dret ans el deure d'ésser nacionals abans d'ésser internacionals: els irlandesos i els polonesos. Quan són ben nacionals és quan són més ben internacionals».¹⁷

Els interrogants amb els quals Marx i Engels s'havien vist confrontats a l'època de la Primera Internacional a través del cas irlandès resten oberts. L'expansió ràpida del moviment obrer a la fi del segle XIX posa Engels davant els problemes de les relacions entre la independència nacional i les exigències pròpies del desenvolupament del moviment obrer. Les seves preses de posició s'inscriuen en l'estratègia marxiana d'inseriment del moviment obrer en els marcs nacionals tal com havia estat definida després de la caiguda de la *Commune* de París, que portà a la dissolució de l'AIT. El moviment obrer, el socialisme, d'ençà d'aleshores cal que es vessin en el motlle dels diversos països i llur capacitat de formar-se com a «puixants organitzacions nacionals» ha d'ésser la condició prèvia per a la reconstitució de la Internacional. Engels explica aquesta estratègia a propòsit de la tàctica dels socialistes polonesos en una lletra privada adreçada a Kautsky, i ho fa públicament el 1893 en el balanç que traça del camí fet d'ençà del 1848.¹⁸ Dels canvis produïts en el vell continent, Engels

17. Carta d'Engels a Kautsky del 6 de febrer de 1882. *Friedrich Engels Briefwechsel mit Karl Kautsky*, Viena, Danubia Verlag, 1955, ps. 50-53.

18. Sobretot al prefaci a les edicions polonesa i italiana del *Manifest Comunista*, Edicions de la Magrana/Edicions 62, Barcelona, 1977, ps. 35-41, així com la publicació de M. RUBER a la «Pléiade», vol. I, p. 1490.

en reté dos fets aparentment contradictoris, però de fet complementaris. D'una banda, el mapa profundament remodelat d'Europa testimonieja l'afermament d'un món de nacions; d'altra banda, les mutacions sensibles produïdes en el moviment obrer es trasllueixen fins en l'estructura de què s'ha dotat la nova Internacional. Engels reafirma la necessitat històrica de la independència nacional en una perspectiva precisa: la dels imperatius del desenvolupament del moviment obrer modern, i conclou: «Sense l'autonomia i la unitat retornades a cada nació, ni la unió internacional del proletariat, ni la tranquil·la i intel·ligent cooperació d'aquestes nacions per a fins comuns no podrà ésser un fet».¹⁹

Si l'estratègia marxiana es concreta a través de la realitat dels diversos moviments, en el pla organitzatiu, en la constitució de partits socialdemòcrates estructurats a escala nacional, la problemàtica tot just encetada per Marx i Engels resta un terreny de controvèrsia en el pla polític i teòric. Llurs indicacions puntuals no són pas de la mena que puguin posar terme a les vacil·lacions i a les dificultats tàctiques: conciliar exigències divergents sorgides en situacions precises.

19. Engels anota en una lletra a Lafargue de 20 de juny de 1893 (*Correspondance de F. Engels avec Paul et Laura Lafague*, vol. III, p. 286): «La unió internacional només pot existir entre nacions l'existència, l'autonomia i la independència de les quals, pertocant als afers interiors, es trobin, doncs, inclosos en el terme mateix d'internacionalisme.»

II. DIFICULTATS CONCEPTUALS I ANALÍTQUES

El contingut de l'herència marxiana pel que fa al tema nacional ha deixat la porta oberta de bat a bat tant a les explicacions abusives com als passos creadors. Les referències als fundadors han alimentat les controvèrsies entre els socialistes, marxistes o no, i sovint han pres la forma d'una lluita de l'esperit del marxisme contra la seva lletra. L'assimilació de llur herència havia de passar per la revisió de llurs «concepcions envellides». La situació fou perfectament resumida per Kautsky el 1896: «Sobre la qüestió d'Orient com sobre la de Polònia, jo sóc del parer que la vella posició de Marx ha esdevingut insostenible —així com la seva posició sobre els txecs. Seria perfectament no-marxista de tancar els ulls davant els fets i de persistir en el punt de vista ultrapassat de Marx».²⁰ Rosa Luxemburg encara anava més lluny: per a ella, calia «reconsiderar les velles idees de Marx sobre la qüestió nacional» per tal de poder «aplicar el mètode i els principis fonamentals de la doctrina marxista» al tema nacional. Aquesta tria fonamental absorbeix els esforços dels marxistes en una primera etapa. Però en la trama d'aquestes recerques que s'engueguen, ja hi trobem una exigència com més va més acuitant: ¿com podem dominar aquesta realitat canviant i diversificada inclosa en el terme

20. Lletre de Kautsky a Adler de 12 de novembre de 1896, Victor ADLER, *Briefveschel mit August Bebel und Karl Kautsky*, Viena, 1954, p. 221.

global i general de qüestió nacional, amb la qual els socialistes es veuen confrontats de dins i de fora estant del moviment obrer? El socialisme internacional estava mal preparat per a aquesta doble irrupció del moment nacional en les seves preocupacions. Per tal d'arribar a assumir-lo, a integrar-lo, en llur discurs i en llur camp teòric, els marxistes hagueren de superar dificultats i obstacles d'ordre conceptual, analític i mental. Aquests obstacles i aquestes dificultats arrelats en condicions històriques precises, ordenen els temes, guien els objectius a partir dels quals s'orienta la recerca marxista col·lectiva.

1. La primera dificultat es tradueix en la gran «misèria» terminològica que ha entrebancat els intents de clarificació. És un fet significatiu que en les diferents llengües europees les nocions de «poble», «nació», «estat» tenen connotacions ben diverses, font de confusió que agreuja el vocabulari específic de cada moviment nacional.²¹

Els instruments conceptuals de què disposa el moviment obrer el segle XIX són reveladors alhora del comportament i del camp teòric. El vocabulari sovint desorientador de Marx i Engels en

21. Aquest fenomen no és circumscrit al segle XIX. Com ho constata Pierre VILAR: «La inquietant vacil·lació del pensament històric i sociològic davant el fenomen nació, l'ús discutible o manifestament abusiu dels mots "nació", "nacional", "nacionalisme", "patriotisme" o "pàtria" [i nosaltres hi afegim nacionalitat, ètnia, minoria nacional o fenomen nacionalitari] és un entrebanc encara avui per a la recerca», cf. Pierre VILAR, *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, vol. I, París, 1962, p. 29. Hi ha traducció catalana: *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. I, 2a. edició, Edicions 62, Barcelona, 1965, p. 36.

el tema nacional, les nocions alhora epigonals i innovadores que fan servir, reflecteixen un canviar difícil. Ben sovint manllevada al vocabulari vaporós de l'època, a la semàntica liberal, la terminologia que fan servir trasllueix la immaduresa del context històric i revela així un utilatge mental tributari del camp històric i de l'horitzó intel·lectual de llur època. Així, Marx utilitza el concepte de nació en l'accepció d'aquest terme corrent durant el segle XIX (en francès i en anglès) per a expressar «la societat civil» en una identificació entre nació-societat-estat.²² La nació recobreix el concepte d'estat-nació tal com es forjà al moment de la Revolució Francesa assimilant fronteres estatals i fronteres «naturals lingüístiques». Sense que la distinció entre nació i nacionalitat fos clarament establerta, Marx i Engels designen amb aquest darrer terme una formació que procedeix i que pot donar naixement a la nació sense que arribi, però, a desenvolupar-se en totes les circumstàncies com a nació i a constituir-se en estat. Certament, podem assenyalar diferències entre Marx i Engels en l'ús dels conceptes, però es tracta més d'una separació terminològica que no d'una divergència fonamental pel que fa al contingut. En la ploma de Marx, els termes més freqüents són els de «nacions revolucionàries - nacions contrarevolucionàries», mentre que Engels fa servir amb predilecció la terminologia hegeliana: «nacions històriques - na-

22. Per a una anàlisi de conjunt dels conceptes que recobreix la terminologia marxiana, cf. Hans MOMMSEN, «Nationalismus, Nationalitätenfrage», *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, t. IV, Herder, Friburg, 1971, ps. 552-553.

cions sense història» (*geschichtslose*), amb què designa «pobles que en el passat no han estat capaçs de constituir estats i que ja no tenen prou força per a conquerir llur independència nacional en l'esdevenidor», nacionalitats considerades contrarevolucionàries com a formacions naturals, agràries. «Nacions bàrbares» com són, cal que siguin forçades a la civilització, arrencades de llur existència de «pobles d'agricultors i de pastors», la qual cosa implica llur «desnacionalització», per tal com es veuran obligades a «seguir les petjades d'una nació més forta» i per consegüent a sucumbir a un procés inevitable d'assimilació. La distinció entre totes dues categories és fonamentada, doncs, en una oposició entre nacions industrials modernes i «nacionalitats pageses». Distinció que té com a corollari la demarcació entre: A) nacions viables, portadores del desenvolupament històric, és a dir, de «grans nacions històriques d'Europa netament definides», i B) nacions no viables o retrògrades, on hi ha incloses nacions occidentals considerades com a extingides i ètnies i nacionalitats d'Europa central i oriental que, a causa del desenvolupament desigual de la història han romàs a l'estadi patriarcal o feudal sense ésser capaces de desenvolupar-se com a nacions.

El vocabulari s'enriqueix, esdevindrà «marxista» a partir del 1860 a través de la problemàtica nova oberta per Irlanda. Marx i Engels introdueixen la distinció capital entre nacions oprimides i nacions dominants. Aquesta adquisició no modificarà ni esborrarà les categories originals. El parell nacions històriques/nacions sense història es retroba en filigrana als textos d'Engels fins a

la seva mort, amb connotacions variades. Adés judici de valor, adés tema de reflexió, adés concepte però sempre presa de posició política.²³ Si Engels tendeix a precisar els termes, és sense aprofundir el concepte que manté tota la seva ambigüitat, accentuada encara per la pluralitat dels usos que hom en fa. Aquest concepte penetra així en l'arsenal i en el vocabulari de la Segona Internacional i una percepció parcial del fenomen nacional n'afavorirà la desviació cap a una interpretació social-darwinista. Si la majoria dels pensadors marxistes de l'època de la Segona Internacional, com és ara Kautsky i Rosa Luxemburg, Lenin i Stalin abandonen purament i simplement aquesta terminologia, Otto Bauer la reprèn, però en una accepció totalment diferent. En l'oposició nacions històriques/sense història, Bauer hi veu un corollari dels antagonismes de classe. Diferentment d'Engels, la definició del qual considera errònia, Bauer no creu pas que les nacions sense història estiguin condemnades a desaparèixer, ben al contrari, són unes forces que s'ajunten amb el proletariat en la categoria de les que fan la història. Llur desvetllament és una de les innombrables manifestacions del desenvolupament del capitalisme que crea les condicions de llur embranzida i de llur transformació en nacions-agents de la història.²⁴

L'absència d'un marc conceptual marxista susceptible d'explicar el fenomen nacional es féu sentir d'una manera acuitant d'ençà de la fi

23. Cf. G. HAUPT i C. WEILL, *art. cit.*, «Studi Storici», 1974, núm. 2.

24. Cf. OTTO BAUER, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Viena, 1907.

del segle XIX. A partir d'aleshores s'imposa l'imperatiu d'un esforç de conceptualització diferenciada. Les primeres clarificacions són obra de Kautsky, la contribució indiscutible del qual es mesura en els enriquiments aportats o les puntualitzacions escampades pels seus múltiples articles. Kautsky, que formula teories, obre parèntesis, forneix indicacions sense esmerçar-se en la sistematització, restarà durant molt de temps com una referència indispensable. La majoria dels marxistes, entre els quals Lenin, es fonamentaran en Kautsky o s'arreceraran darrera la seva autoritat. Així, d'ençà de la fi del segle XIX el mot de nacionalitat, diferent del de nació, s'introdueix en la terminologia, igualment com es precisa la utilització del mot ètnia —una entitat ètnica amb una llengua distinta constitueix una nacionalitat que esdevé o que ja és aconclerta. Contràriament, l'ús del terme estat plurilingüe (*Vielsprachig*) no s'esvaeix a favor del terme més precís d'estat multinacional, però cedeix el lloc al d'estat de nacionalitats. El concepte de qüestió nacional tal com s'incrusta en el vocabulari del moviment obrer revesteix un sentit restrictiu: s'aplica a l'embolic dels estats multinacionals, dóna compte de llurs components específiques que diferencien, tot englobant sense separar-los el problema de l'alliberament de les nacions dominades i la solució de la qüestió espinosa de les minories nacionals. No prendrà un sentit més general fins a la vetlla de la guerra de 1914, en el curs del debat sobre la definició marxista de la nació i del fenomen nacional. D'ençà d'aleshores la qüestió nacional i la qüestió de les nacionalitats són distingides en el vocabulari dels teò-

rics. Però, malgrat l'ampliació i la precisió d'aquesta noció, el seu ús limitatiu o fins i tot confús, persistirà i hom continuarà fent servir aquest mot amb diversitat d'accepcions.

2. Les precisions i fins les innovacions terminològiques no enclouen per força clarificacions analítiques. De fet les modificacions sofertes pel vocabulari marxista la darrer part del segle XIX no traspuen, si més no abans del 1907, un esforç conscient i sostingut de conceptualització.

Perquè no es tracta solament d'una confusió terminològica. De fet, els conceptes incomplets, paradoxals, empírics, revelats pel vocabulari dels marxistes trasllueixen la dificultat d'aprehendre aquest fenomen d'una faïsa analítica, talment com la tria de les categories és en primer lloc la conseqüència d'una visió històrica i d'un paisatge mental. «Crec que els nostres principis només són absolutament vàlids per als pobles del nostre medi cultural», constata Kautsky el 1882 en una lletra a Engels.²⁵ El medi cultural designa en la ploma de Kautsky el marc de reflexió de Marx i Engels sobre el desenvolupament de les nacions modernes determinat pel camp històric. L'únic model de formació nacional conegut en aquella època és el model occidental: Estat-Llengua-Nació. Els trets del desenvolupament i les tendències constatades en la consolidació de les grans nacions a l'Occident els serveixen de criteris a través dels quals jutgen la realitat i les diferències nacionals com a dades substancials de la història. A Marx i Engels, els molesten les petites na-

25. Lletre de Kautsky d'11 de maig de 1882, *Friedrich Engels Briefwechsel mit Karl Kautsky*, op. cit., p. 56.

cions marginals que no encaixen amb llur model de desenvolupament o que és difícil d'integrar-les-hi. És el cas de les nacionalitats que emergeixen en societats de tipus agrari o pre-industrial, o en societats en via de transformació, com s'esdevé en els vasts imperis multiètnics d'Europa central i oriental, l'evolució dels quals divergeix «de l'Occident desenvolupat de forma enterament burgesa». No conceben pas la possibilitat de l'emergència d'un segon model que tanmateix pren cos a l'Europa de l'est la darrerïa del segle XIX sota la forma de Llengua-Nació-Estat, fins al punt que no reconeixen allò que s'està acomplint.

Kautsky, que el 1887, cinc anys després de Renan, intenta de fornir per primera vegada una resposta marxista a la pregunta «què és una nació?» roman encara fidel al model clàssic. La primera versió de la teoria «històrico-econòmica», que formula aleshores partint d'elements pousats en Marx i Engels, es fonamenta en els trets obtinguts a partir de l'anàlisi de les societats occidentals: l'estat nacional és l'instrument principal de la formació de la nació moderna, és el producte del desenvolupament del mode de producció capitalista, el mercader és l'agent històric de la seva formació i la llengua és la matèria primera variable per la qual es fan el lligam i la cohesió de la nació, a la qual confereix la seva identitat.*

Les primícies d'un eixamplament de la percepció del nou fenomen es manifesten en la descoberta empírica de la complexitat i de l'especifi-

26. Cf. «Die Moderne Nationalität», *Neue Zeit*, V, 1887, ps. 442-451.

cat de la qüestió nacional en els estats multinacionals. Més intuïtiu que no analista Kautsky té el mèrit d'insistir en aquest fenomen i d'admetre tàcitament la no-concordança entre l'esquema explicatiu que havia proposat en el seu estudi sobre «la nacionalitat moderna», i el procés que s'engega a l'Europa de l'est i del sud-est. S'acontenta subratllant: «[la nació] és una entitat social que en diferents períodes pot emergir en les condicions més diverses, que revesteix les formes més diferents, modificant-se i desenvolupant-se constantment i sense parar».²⁷

En canvi, posa l'accent en les dificultats analítiques i polítiques que presenten els conflictes en els estats multinacionals en els quals veu «l'essència de les qüestions nacionals actuals». Per a ell es tracta d'una vivència, d'una familiaritat personal amb realitats que s'escapen completament als socialistes occidentals i que són rebutjades per nombrosos marxistes de l'Europa oriental, per internacionalistes intransigents com ara Rosa Luxemburg. Aquesta complexitat no encaixa amb llurs perspectives i llurs judicis del fet nacional en el qual no veuen més que un fenomen cultural que no concorda pas amb una interpretació unilineal del desenvolupament del capitalisme.

Kautsky, el que és ell, utilitza en plural el terme de qüestió nacional. Parla de «les múltiples qüestions nacionals a l'Europa oriental» per tal de subratllar l'extrema diversitat de relacions i de situacions al dedins dels estats multinacio-

27. Sobretot al seu article sobre la qüestió nacional a Rússia reproduït a l'annex del llibre de V. MEDEN, *Sotsial-demokratia i natsionalny vopros*, Sant Petersburg, 1906, p. 58.

nals. Així destaca una de les dades fonamentals: l'encavallament de les fronteres lingüístiques, ètniques, nacionals en un vast espai que va del Danubi al mar Caspi dels Alps al Caucas, de l'Europa central a l'Àsia Menor, en el qual les regions mononacionals són rares i la delimitació de fronteres precises entre les diverses ètnies que hi cohabitaven és gairebé impensable. Les divisions lingüístiques, religioses, econòmiques, socials, s'entrebarregen més sovint que no se superposen: l'absència d'homogeneïtat ètnica i àdhuc de minories compactes, l'absència d'estanqueïtat entre les nacionalitats és alhora una font de tensions i de simbiosi.²⁸

El mapa etnogràfic i la diversitat de situacions que se'n deriven només són un dels aspectes de les dificultats a superar. D'antuï, les dades fonamentals històriques, econòmiques, demogràfiques, culturals, els caràcters essencials de les societats no són pas els mateixos a Àustria o a Hongria, a Rússia o als Balcans, sense parlar de l'Imperi otomà. En segon lloc, àdhuc al dedins d'aquests diversos estats, el desenvolupament desigual i contrastat de les nacions oprimides —que va d'una Bohèmia o d'una Polònia russa alta-

28. Per a una visió de conjunt sobre la situació i les estadístiques de les nacionalitats a Rússia, podeu consultar Hugh SETON-WATSON, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, University Paperbacks, Londres, 1964, i sobretot R. PIPES, *The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism*, Harvard University Press, 1954; per a Àustria, disposem d'un estudi estimulant de Peter F. SUGAR, *The Nature of non-germanic Societies under Habsburg Rule*, «Slavic Review», vol. XXII, núm. 1, març 1963; per a Hongria trobem informacions útils a Ch. VINCENTY, *Les nationalités en Hongrie*, Ginebra, 1918.

ment industrialitzades a les regions endarrerides d'economia pre-capitalista i estructura social arcaica— accentua les clivelles, falseja els esforços per discernir un denominador comú. I l'elaboració teòrica, així com la reflexió política estan indissolublement lligades a la praxi de la qüestió nacional en uns contextos i unes realitats tan diferents.²⁹ Aquest fet exclou tota teorització generalitzadora i demana solucions diferenciades o divergents que transcendeixen les òptiques ideològiques o les opcions tàctiques. Així el gresol de la civilització danubiana d'una banda i les realitats balcàniques d'altra banda, expliquen les divergències entre l'opció iugoslava dels socialistes eslaus del sud de l'Imperi austríac i la de la Federació balcànica postulada pels marxistes d'aquesta península.³⁰

La diversitat, però també l'emergència desfada en el temps, del problema nacional i les formes que pren contribueixen a prolongar l'absència d'una doctrina socialista netament afirmada. A partir de mitjan segle XIX la qüestió nacional i les tensions que crea dominen tota la vida política d'Àustria-Hongria fins al punt que la seva desintegració s'insinua com a imminent al tombant del segle. A Rússia, en canvi, els grans objectius socials i polítics de la revolució demo-

29. Així, Lenin assenyalava la diferència entre les particularitats de la qüestió nacional a Àustria i a Rússia, tot precisant que «les relacions entre nacionalitats són absolutament diferents... [i] les condicions particulars de Rússia... són exactament la inversa...». Cf. V. I. LENINE, *Oeuvres*, t. XX, Editions Sociales, París, 1959, ps. 430-431.

30. Cf. S. S. STAVRIANOS, *Balkan Federation. A History of the Movement toward Balkan Unity in the Modern Times*, Archon Books, Hamden, Conn., 1964.

cràtica burgesa, en primer lloc la qüestió agrària, eclipsen completament la problemàtica nacional que resta com una qüestió secundària fins a la revolució de 1905. D'aquest fet, en resulta una diferència considerable en el pes específic que en diversos països pren la reflexió sobre la qüestió nacional en el pensament marxista, així com diferències en el grau d'elaboració de la recerca, desfasaments entre els diversos nivells de pensament, inadequacions en la percepció, l'apreciació de les realitats històriques diverses i divisions respecte a les solucions a promoure. Això es tradueix sobretot en l'esmicolament dels esforços per dominar la qüestió, en l'efecte acumulatiu dels problemes i el caràcter repetitiu dels temes al voltant dels quals es polaritza la recerca i giren els debats.

3. Aclarir les divergències i les convergències en l'actitud dels representants dels diversos corrents marxistes davant la qüestió nacional vol dir en primer lloc aclarir els fenòmens de transformació de les mentalitats i les sensibilitats. La indiferència, la incomprensió envers el problema nacional, el refús d'abordar-lo que prevalen fins a la fi del segle XIX en són uns reveladors preciosos. Quan la teoria marxista ensopega amb el moviment nacional, l'esbós d'una comprensió de la importància política del fenomen és encara excepcional entre els socialistes, fins i tot allà on s'hi troben directament confrontats, allà on la qüestió nacional se situa al centre mateix de la política, de la praxi. Talment com a l'època de l'AIT, la majoria dels socialistes nega la necessitat d'incloure aquest problema en les seves preocupacions, de concedir-li una atenció especial.

S'acontenten amb anàlisis fortuïtes provinents d'una visió simplista, que desconeixen el moment nacional i la seva importància per al moviment obrer. El 1906, denunciant aquesta indiferència, el líder bundista Medem resumeix perfectament la situació: «En el terreny de la qüestió nacional la socialdemocràcia ha produït menys cosa que per a qualsevol de les altres qüestions polítiques importants. Al moment que, en l'elaboració dels savis, dels polítics i dels periodistes burgesos el problema nacional donava lloc a un nombre considerable d'escrits que desenvolupaven, aprofundien i propagaven el punt de vista burgès amb un interès sense treva, la premsa socialdemòcrata se n'ha ocupat i se n'ocupa en un grau incomparablement més petit i només compta un nombre restringit d'escrits que intenten d'aclarir-lo fonamentalment i seriosament; a més, aquests pocs escrits no esgoten de bon tros aquesta qüestió difícil i complicada. Ben sovint no solament els detalls de la política pràctica concreta resten sense elaborar des d'un punt de vista purament socialdemòcrata, ans igualment passa amb certs conceptes generals, amb les primícies que constitueixen el fonament de la posició de la qüestió; hom se sobta de trobar als escrits socialdemòcrates els ecos dels conceptes i de les tendències dominants en el món burgès que es fan camí en el camp proletari a través d'aquesta bretxa a penes tapada en la seva fortalesa teòrica».³¹

Les barreres que tanquen el camp de percepció de la socialdemocràcia i la posen a remolc del pensament «burgès» són múltiples. Entre elles,

31. V. MEDEM, *op. cit.*, ps. 34.

la influència d'una mentalitat forjada en el període inicial del moviment obrer, la tenaç estabilitat dels comportaments, de les sensibilitats i de les habituds mentals es fan sentir particularment.

Així l'«internacionalisme utòpic» o «cosmopolitisme utòpic»,³² actitud fixada la segona meitat del segle XIX, que considera la indiferència nacional, el refús de tractar el moviment nacional, com un sinònim d'internacionalisme es manifesten tenaçment arrelades en l'estructura mental socialdemòcrata. Considerada per Otto Bauer com «la presa de posició més precària i més primitiva envers les lluites nacionals del món burgès», aquesta actitud, alimentada per motivacions diferents, pren formes i expressions variades. Les seves manifestacions van des del refús a prendre en consideració una problemàtica revelada per la burgesia i que només pertoca a les classes dominants, fins a la menysestimació d'un fenomen considerat com a històricament ultrapassat i artificialment mantingut per la burgesia. Darrera aquesta pantalla damunt la qual es projecta sovint un obrerisme rígid, s'amaga la torbació dels militants davant un fenomen exterior al moviment obrer i al qual es veuen confrontats, talment com s'hi camufla el nacionalisme dels socialistes de les nacions dominants.³³ Darrere l'in-

32. Els termes són respectivament d'A. LABRIOLA i d'Otto BAUER.

33. En aquest sentit, l'exemple del partit socialdemòcrata hongarès és ben significatiu. Sobre la seva política en matèria nacional podeu consultar en francès un estudi d'Irene MARTON aparegut a la «Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine», XV, abril-juny 1968, ps. 241-272. *Les mi-*

ternacionalisme utòpic s'aixopluga un moviment replegat en ell mateix desproveït de tota concepció pròpia concernent la qüestió nacional i que fa patir d'immobilisme una mentalitat col·lectiva presonera de les il·lusions heretades de la burgesia liberal i condicionada per l'universalisme democràtic. Car, com a actitud significativa, el «cosmopolitisme utòpic» no és sinó el teixit de la mentalitat col·lectiva fet de manlleus de la filosofia de la Il·lustració del segle XVIII o de la ideologia liberal del 1848. D'on la perpetuació d'una aproximació ètico-liberal a la qüestió nacional, d'una concepció de la solidaritat internacional que pressuposa la igualtat abstracta dels drets nacionals, de la convicció que el programa de la democràcia resoldrà automàticament aquesta qüestió subalterna. Qüestió que hom defineix essencialment com un problema lingüístico-cultural i aquest judici determina les solucions que es preconitzen.³⁴

«L'ambivalència específica» de la mentalitat tradicional es revela en la interacció recíproca dels seus diferents elements constitutius. Sovint, aquestes dues actituds antinòmiques, l'internacionalisme utòpic i l'emotivitat nacional sota la seva forma jacobina o quaranta-vuitesca arriben al mateix resultat: es nega la qüestió nacional, i

lieux socialistes el progressistes de Hongrie et la question des nationalités (1900-1914), i sobretot el llibre de Janos KENDE, *A Magyarországi szocialdemokrata part nemzetisegi politikaja 1903-1919*, Akademia Kiado, Budapest, 1973, 123 pàgines.

34. Cf. Hans Ulrich WEHLER, *op. cit.*, així com l'estudi de Hans MOMMSEN, *Nationalitätenfrage un Arbeiterbewegung*, Trèveris, 1971, p. 7 i ss.

se la fa fora de les preocupacions profundes dels socialistes. D'on l'ambigüitat de les sensibilitats «vestigials» que expressa la ideologia eclèctica subjacent, una adaptació socialista de la idea de l'universalisme democràtic: el somni d'un esdevenidor en què els pobles serien una gran família que viuria fraternalment, o bé el somni d'un món esdevingut «la universal pàtria de les nacions independents i amigues» (Jaurès).

Retrobem aquesta concepció en l'actitud envers les nacions oprimides de la Segona Internacional, que es defineix com «el defensor de tots els oprimits sense distinció de cultes o de raça». En els considerants de la seva condemna de l'opressió nacional no es guia tant per principis fonamentats en l'internacionalisme proletari com per consideracions humanitàries i una simpatia «natural» envers els pobles «civilitzats oprimits». Només les motivacions canviaran. La idea d'una confraternització dels pobles serà reemplaçada per les nocions de justícia i de progrés humà. «Perquè puguem simpatitzar amb la lluita d'emancipació i fins esmerçar-hi les nostres forces cal que sigui portadora d'un interès cultural», tot poble capaç d'una vida cultural nacional, declara Bernstein, ha d'ésser digne de l'interès i de la simpatia de la socialdemocràcia des del moment que no es presenta com un entrebanc «per al desenvolupament lliure dels grans pobles de cultura europeus altament civilitzats».³⁵

La darrereria del segle XIX, en un petit nombre de teòrics marxistes, com era Kautsky, i Rosa Lu-

35. E. BERNSTEIN, «Die deutsche Sozialdemokratie und die türkischen Wirren», *Neue Zeit*, XV, I, 1896-1897, p. 110.

xemburg, hi ha la convicció que el pensament socialdemòcrata continua patint el pes d'una visió «utòpica i idealista», «residus de les ideologies del passat» en el tema nacional. Per tal de decantar-ne l'heretatge marxista, cal sortir de la rutina tradicional, vèncer les resistències, tasca encara més difícil perquè fins els marxistes que, com Rosa Luxemburg, emprenen aquesta ruptura són tributaris d'aquesta visió contra la qual es rebel·len.³⁶ Malgrat aquestes escomeses, la mentalitat tradicional resisteix; els esforços per tal de substituir l'aproximació ètico-liberal per la línia marxista no fan sinó accentuar aquest sincretisme. L'universalisme marxista que postula la supremacia de la classe sobre la nació i ens proposa de substituir «totes les formes de nacionalisme per un internacionalisme que és la fusió de totes les nacions en una unitat superior», no elimina pas l'universalisme democràtic sinó que s'hi fon. Les actituds de Marx són absorbides per l'estructura mental dominant i hom assimila només els judicis compatibles amb els prejudicis. Ni que es multipliquin les preses de posició el comportament fonamental no canvia pas. El moviment de recerca que s'engega no desemboca pas forçosament en la comprensió de la dimensió política i de la importància teòrica de la qüestió nacional. Només un petit nombre de militants marxistes, intel·lectuals en llur majoria, hi presten atenció, i encara en una perspectiva limita-

36. Cf. G. HAUPT, «Dynamisme et conservatisme de l'ideologie. Rosa Luxemburg à l'orée des recherches marxistes sur la question nationale» (en alemany), a *Rosa Luxemburg, Die Bestimmung des Sozialismus*, Frankfurt, Suhrkamp, 1974.

da. Kautsky continua essent durant molt de temps l'únic a reflexionar sobre els aspectes teòrics de la qüestió de les nacionalitats i a intentar-ne tímidament una clarificació.³⁷

Cal esperar la revolució del 1906 perquè es produeixin canvis notables en l'esfera ideològica i per veure sorgir el corrent d'idees favorable a un examen aprofundit del conjunt de la problemàtica. La revolució russa fou un dels principals agents d'una presa de consciència. Fent alhora de revelador i d'accelerador, engega un procés irreversible del qual ella mateixa ja mostra l'amplitud i precipita els canvis. Així la revolució contribueix a multiplicar els centres de reflexió. Si fins aleshores «només a l'Imperi austro-hongarès [la qüestió nacional] s'havia plantejat d'una manera roent... avui li toca a Rússia», constata Rosa Luxemburg; a aquests dos centres s'afegeix el dels Balcans. L'acumulació d'esdeveniments exteriors al moviment obrer, l'extensió en l'espai del problema nacional, el seu agreujament, la puja dels moviments nacionals provoquen un nou esguard i comporten una reavaluació de les primitives posicions. Pel solc dels esdeveniments, les interrogacions marxistes i els debats sobreïxen les fronteres dels estats multinacionals i prenen dimensions internacionals. Com ho constata el 1907 Otto Bauer, «a tots els estats del medi cultural europeu la posició del partit obrer socialdemòcrata envers les qüestions nacionals se situa al centre de les discussions».³⁸

Apareix un llenguatge nou i sorgeixen nous in-

37. H. U. WEHLER, op. cit., p. 215.

38. Otto BAUER, op. cit., p. 7.

terrogants. La mateixa estructura de la Segona Internacional és vista com l'expressió del fet nacional que es reconeix fins en la terminologia. La denominació de «secció» per a designar el partit socialista d'un país donat afiliat a la Internacional és substituïda per la de «nació». La relació entre les esferes d'activitat nacional i internacional de la classe obrera esdevé, d'altra banda, un tema de reflexió, talment com ho enuncia Christian Racovski: «En un cert sentit, àdhuc el socialisme més internacionalista procedeix per vies nacionals en la mesura que cada partit socialista és organitzat de forma nacional abans d'ésser-ho de forma internacional. La nostra acció és obligatòriament limitada fins a un cert punt per les fronteres etnogràfiques o polítiques.» El tema de la salvaguarda dels interessos nacionals per part de la classe obrera pren carta de ciutadania i les precisions sobre la relació entre socialdemocràcia i pàtria es multipliquen: «Els socialistes creuen, ben justament, que l'existència de pàtries autònomes és necessària per a la humanitat... [Els socialistes no miren pas] de desviar les nacions, ans lluiten per tal d'assegurar la pau entre els pobles perquè és l'única garantia del progrés... Nosaltres desitgem salvaguardar la independència de cadascuna de les nacions, perquè altrament no serà pas possible d'establir veritables llaços duradors entre els pobles, relacions a les quals cada nació aportarà el tribut de la pròpia cultura en el concert de la civilització humana».³⁹ Aquest llenguatge contrasta en rela-

39. Romania Muncitoare, 1905, 5 novembre.

40. En aquests termes s'expressa el socialista romanès

ció amb el que tenien Wilhelm Liebknecht o Jules Guesde dos decennis abans: «No n'hi ha pas, de nacions, sobretot avui... només hi ha classes». «Per a nosaltres, socialistes, no hi ha cap qüestió de les nacionalitats, nosaltres només coneixem dues nacions: la nació dels capitalistes, de la burgesia, de la classe posseïdora d'una banda, i d'altra banda la nació dels proletaris, la massa dels desheretats, de la classe treballadora.» «Les nacions, teòricament parlant, són una etapa en la via de la unitat humana.»⁴¹

Bé que reveladores, aquestes modificacions en el vocabulari, en la temàtica, en la direcció de les noves recerques són insuficients i fins i tot enganyadores. Certament són un testimoni de l'ampliació de l'horitzó polític, d'una sensibilització sobre la qüestió; però el pas a una nova percepció no enclou tanmateix canvis profunds en l'estructura mental. La voluntat d'assumir la qüestió nacional en un cert nombre de teòrics no és pas assimilada pel conjunt del moviment, per una ampla fracció de militants: així, el corrent que es qualifica ell mateix d'«internacionalista intransigent», tendència particularment acusada entre els marxistes de les nacionalitats oprimides. Lenin l'assenyala a l'interior del seu propi partit:

M. Gh. BUJOR a l'opuscle *Antimilitarismul*, Bucarest, 1912, ps. 50-51.

41. Article de Guesde a «Le Citoyen», de 13 d'abril de 1882; *Discours de Wilhelm Liebknecht au Congrès de Marseille (1892)*, a *Le Socialisme et la guerre*, París, s. d., ps. 11-12. Prefaci de Jules GUESDE a J. VINGTRAS, *Socialisme et patriotisme*, Lilla, 1900, ps. 3-5; vegeu també l'estudi de Michel WINOCK, *Socialisme et patriotisme en France (1891-1894)*, «Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine», juliol-setembre 1973, p. 410 i ss.

«A les nacions oprimides, l'aparició d'un partit independent del proletariat porta de vegades a una lluita tan exacerbada contra el nacionalisme de la nacionalitat corresponent que la perspectiva es troba deformada i hom oblida el nacionalisme de la nació dominant.»⁴² Els internacionalistes intransigents il·lustren especialment el fet que les actituds fonamentals no canvien fins i tot quan, en el pla de les opcions tàctiques o en el pla teòric les divergències s'aguditzen. Perquè, tot i que el pensament marxista es posa a promoure, després del 1906 una política que li sigui pròpia sobre el tema nacional, aquesta línia resta limitada i hipotecada per la influència de les exigències tàctiques.

4. La percepció del fenomen nacional passa abans que res, fins al 1914, per les exigències de la dinàmica interior del moviment obrer que es caracteritza per una creixença ràpida alhora horitzontal i vertical.

Vertical: la transformació del socialisme d'una «secta ideològica» en un gran partit d'acció esdevingut «factor dominant en la vida social dels més grans països civilitzats», segons l'apreciació de Rosa Luxemburg.

Horitzontal: l'expansió geogràfica del socialisme a escala europea i extraeuropea que passa, segons els termes d'Otto Bauer, «dels estats nacionals als estats de nacionalitats, de les nacions històriques a les nacions sense història».

Contemplada des dels cims assolits pel moviment obrer en un tan curt espai de temps, la qüestió nacional apareix essencialment com un

42. V. I. LENIN, *Oeuvres*, t. XX, p. 497.

obstacle, com un problema menor, localitzat en l'espai, relegat al nivell de les preocupacions tàctiques de la política immediata.

La darrerria del segle XIX, quan el desenvolupament accelerat del capitalisme comporta a Àustria-Hongria «una tal consciència de les nacionalitats històriques o noves» i exacerba les tensions nacionals fins al punt de deixar preveure l'esclatament de l'estat multinacional,⁴³ l'amplitud creixent de la qüestió nacional i encara més el seu impacte damunt el desenvolupament del moviment obrer, els problemes que es deriven de la seva expansió posen els militants socialistes davant la seva realitat i són el motiu de llurs reaccions. Les exigències organitzatives i els imperatius tàctics determinen la necessitat de prendre en consideració la qüestió nacional, provoquen confrontacions, formen la trama de la reflexió i presideixen les opcions.⁴⁴ La qüestió nacional resta com un problema interior a resoldre per cada partit que hi és implicat i continua com a exterior a les preocupacions del socialisme internacional.

En aquest temps d'embranchada i de mutacions ràpides per què travessa el moviment obrer al tombant del segle, els capteniments i les perspectives teòriques estan doblement desfasades en relació amb les tendències del capitalisme. La seva evolució cap a l'imperialisme s'acompleix sense

43. Vegeu V. TAPÉ, *Monarchie et peuples du Danube*, Fayard, París, 1969, i Fran ZWITTER, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg*, Belgrad, 1960.

44. Vegeu l'obra fonamental de Hans MOMMSEN, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im Habsburgischen Vielvölkerstaat*, Europa Verlag, Viena, 1963.

que el pensament marxista aconsegueixi d'integrar en la seva anàlisi aquesta fase de desenvolupament. Europa (i més exactament l'Europa occidental) continua essent el camp històric, al moment que el sistema imperialista a escala mundial revela noves forces històriques fa esclatar, desblocant-les, les energies del moviment d'alliberament nacional dels «pobles sense història» o dels continents extraeuropeus. És cert que l'ambigüitat dels objectius i de les aliances dels moviments nacionals a l'Europa oriental i els canvis contradictoris que experimenten en llur composició i llur ideologia contribuïren a enfosquir l'anàlisi i els criteris de judici. Les relacions entre moviments nacionals i moviment obrer, confrontats en el vast espai de l'Europa central i oriental, es demostren d'una complexitat creixent, perquè l'expansió del capitalisme en aquestes regions endarrerides comporta grans trasbalsos. Sovint, el sorgiment de la consciència nacional i de la consciència social és concomitant, però aquest fenomen desemboca en les situacions més diverses. Els lligams entre moviment nacional i socialista poden semblar indissolubles. El socialisme és el mitjà de defensa contra l'opressió nacional i social de què són víctimes els treballadors de les nacions oprimides per part de les nacions dominants. Sovint, però, la relació entre moviment nacional i moviment obrer que, implantats a les nacionalitats puen l'un i l'altre de les mateixes fonts socials, desemboca en un antagonisme tenaç, en una acció paral·lela i competitiva.

Condicionats tant pel desfasament en el desenvolupament com per la diversitat de situacions històriques, socials i ètniques, les relacions

entre aquests dos principals agents de les mutacions van des de la complementació, de la competició, de les rivalitats, de l'hostilitat declarada fins a la substitució dels objectius socialistes pels objectius nacionals o a disfressar alguns moviments nacionals amb vestits socialistes.

Aquestes dades situen el camp de la reflexió, les necessitats i els límits històrics del pensament marxista al tombant del segle. Les temptatives puntuals per comprendre la dinàmica de les forces nacionals a Europa de l'est seran molt de temps hipotecades per l'espectre del nacionalisme tal com es desenvolupa a l'Europa occidental fins al punt de perpetuar la desorientació sobre les aspiracions de les nacions oprimides. Quan la formació dels grans estats nacionals fou conclusa i llur unitat aconseguida, el nacionalisme esdevingué la ideologia militant de la dreta; i fou vist com el perill principal per al socialisme, el qual, amb l'ajut de la Internacional, cercava antidòts en l'internacionalisme. Els trasbalsos soferts pel mapa d'Europa foren considerats pels socialistes com a definitius o a tot estirar susceptibles de reajustaments menors. L'embolic dels estats nacionals on les tensions nacionals alimenten els moviments nacionals no era pas copsat en termes nacionals sinó socials, no era descrit en termes d'esclatament sinó de transformacions democràtiques a aconseguir. La posició i l'aproximació dels socialistes es funden en les modificacions fonamentals del context històric d'ençà de l'inici del moviment obrer a l'Europa central, quan les aspiracions socialistes i nacionals no eren pas antinòmiques ans complementàries, quan la idea nacional feia d'ideologia mobilitzadora contra

la resistència feudal i les forces conservadores.

El domini de les tensions nacionals i en primer lloc el desfermament de la «malaurada i estúpida discòrdia nacional» a Austria-Hongria a la fi del segle XIX⁴⁵ condicionen de bon tros les actituds defensives dels socialistes, alimenten les resistències i la malfiança envers els moviments nacionals i la temor de qualsevol desnaturalització de les reivindicacions de classe per les reivindicacions nacionals. Les exigències intrínseques al moviment obrer determinaran les opcions, justificaran la línia a seguir. ¿Cal dotar al moviment obrer d'una forma d'organització que transcedeixi la divisió nacional o bé cal donar-li una estructura flexible que permeti d'anar llimant aquella divisió i prefiguri, per això mateix, la solució prevista? Aquest és el dilema que polaritza els debats i provoca clivelles fonamentals.

«Si els polonesos de les tres parts de Polònia s'organitzen segons el principi de les nacionalitats per a l'alliberament estatal de Polònia, per què les diferents nacionalitats d'Austria no haurien d'obrar de la mateixa manera, per què els alsacians no s'haurien d'organitzar juntament amb els francesos, etc.? En un mot, s'obriria de bat a bat la porta a les lluites nacionals i a les organitzacions nacionals. En lloc de l'organització dels treballadors en funció de les dades polítiques i estatals, faríem homenatge al principi de l'organització segons la nacionalitat, procediment que sovint no rutlla de bell començament. En

45. L'expressió és de Victor ADLER. Per al context polític i l'històric dels moviments nacionals centrífugs, podeu veure la important obra de Leo VALTANI, *La Dissoluzione dell'Austria Ungheria*, Il Saggiatore, Milà, 1966, ps. 9-98.

lloc de programes polítics d'acord amb els interessos de classe, s'elaborarien programes nacionals. Des del principi el sabotatge del combat polític unitari menat pel proletariat a cada estat restaria consagrat per un reguitzell de lluites nacionals estèrils.»⁴⁶ Aquest argument invocat per Rosa Luxemburg al moment del debat sobre la qüestió polonesa el 1896 ens situa al nus del problema; al seu voltant esclaten les dissensions, es crea la problemàtica comuna als marxistes de tots els països on es troben confrontats amb la qüestió de les nacionalitats. ¿Quin pot ésser l'impacte del fet nacional damunt l'estructura organitzativa i la tàctica dels partits implicats? La conjunció d'aquestes dues exigències solidàries en la perspectiva de les tasques immediates a acomplir farà ineluctable l'elaboració d'un programa polític i en presidirà l'orientació.

5. Els debats recurrents sobre les formes d'organització releguen a la penombra les dimensions socials múltiples i complexes, sobretot els canvis operats en l'estructura de la classe obrera dels estats multinacionals, i, en primer lloc, en les relacions entre els obrers de les nacions oprimides i els de les nacions dominants. I aquesta dimensió social és capital per tal que s'acompleixi la distinció essencial entre objectiu nacional i procés nacionalista que es produirà al dedins mateix del moviment obrer.

Aquestes mutacions nacionals a l'interior de la classe obrera, és clar, no s'esdevenen en termes idèntics en els diversos estats multinacio-

nals, fins i tot manifestant-s'hi tendències similars. Limitem-nos a citar l'exemple d'Austria-Hongria. El procés d'industrialització i d'urbanització comporta la implantació d'indústria a regions fins aleshores essencialment agràries i suscita la migració de mà d'obra de les regions agràries cap als centres industrials. Aquest doble procés és generador de trasbalsos demogràfics i socials profunds que afecten l'estructura econòmica i social de totes les nacionalitats de l'imperi, que esdevenen una immensa reserva de força de treball.⁴⁷ La població de la capital, Viena, en plena expansió, compta d'ençà de la darrereria del segle XIX una quarta part de txecs que són en llur gran majoria obrers vinguts de Bohèmia i de Moràvia. Praga, que era abans una ciutat alemanya per la seva cultura, veu com l'element txec esdevé predominant. Pel que fa a Trieste, ciutat multiètnica que té una remarcable creixença, rep un flux massiu de mà d'obra eslovena. El trasbals més notable es produeix a Bohèmia-Moràvia on hi ha situats els grans centres industrials de l'imperi i on la població urbana és predominantment alemanya, mentre que al camp la nacionalitat txeca és majoritària.⁴⁸

47. Per a una visió de conjunt alhora de les causes econòmiques de la lluita de les nacionalitats i de la posició del partit socialdemòcrata austríac, vegeu l'estudi de Jacques Droz, «Cisleithanie: les masses laborieuses et le problème national», a *Mouvements nationaux d'indépendance et classe populaires aux XIX et XX siècles en Occident et en Orient*, t. I, Colin, París, ps. 74-92.

48. Sobre la situació a Bohèmia-Moràvia, vegeu Elizabeth Wiskeman, *Czechs and Germans. A Study of the Struggle in the Historic Provinces of Bohemia and Moravia*, Oxford University Press, 1938, ps. 51-70.

46. Rosa LUXEMBURG, *Gesammelte Werke*, Dietz, Berlín, 1970, t. 1/1, p. 41.

Doncs, el cens del 1910 ja trasllueix els canvis estructurals en curs.

El desenvolupament industrial no duu pas a un anivellament. Al contrari, acusa el desfàs entre les regions industrials de l'oest i les regions agràries del sud i del sud-est. La principal forma d'opressió nacional continua essent l'explotació social⁴⁹ que troba la seva expressió en la desigualtat regional dels salaris i del nivell de vida. L'obrer alemany d'Àustria, majoritari dins el moviment obrer organitzat, més ben remunerat, més qualificat, gaudeix d'una situació privilegiada sobretot en el pla econòmic, social i cultural. La doble condició d'oprimits viscuda pels obrers eixits de les nacionalitats explica llur grau elevat de politització, de consciència política i social. A les regions que els acullen continuen (o esdevenen) molt sovint conscients de llur llengua, de llur identitat nacional que coincideix amb llur condició de proletaris. L'alemany és la llengua de la burgesia i «parlar-lo bé» és la condició de l'ascensió social. Ésser txec a Viena és ésser proletari. En aquesta societat compartimentada, la identitat nacional es confon amb la identitat social; tant més que, gràcies a la instrucció més estesa, aquest fenomen elitista comença a esdevenir, des de l'inici del segle XX, un fenomen de massa. El problema de la igualtat lingüística i de l'ensenyament, és a dir, de la re-

49. L'obra de referència continua essent l'estudi clàssic d'Oskar JASZI, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, Xicago, 1929. Podeu consultar també el volum col·lectiu *La désintégration de la monarchie austro-hongroise, 1900-1918*, Editions de l'Académie de la RSR, Bucarest, 1965.

sistència als esforços d'aculturació i de desintegració, és d'altra banda una de les grans reivindicacions del moviment obrer.

Els canvis en el ritme del desenvolupament industrial i els que aquest comporta en l'estructura de la classe obrera tindran conseqüències profundes. En una lletra a Bebel de gener del 1911, Victor Adler constata: «El desenvolupament industrial va a favor dels eslaus... de deu anys ençà la indústria s'ha estès als territoris txecs, abans exclusivament agraris, i l'evolució és ràpida». Aquest procés comporta la disminució del flux d'elements txecs al territori alemany «però també la fi en l'assimilació dels eslaus i llur pes creixent entre els obrers organitzats... [Si de moment només són] del 30 al 35 %, d'aquí a deu anys en seran el 60 %». A més a més, «fins i tot els centenars de milers d'assimilats a Viena es recorden que són txecs... En un mot, nosaltres alemanys només devem la nostra posició dirigent [al si del moviment obrer organitzat] a la qualitat. La quantitat ens desfavoreix d'any en any».⁵⁰ Adler constata un capgirament de les tendències de conseqüències múltiples. Els canvis produïts en la composició social i nacional de la classe obrera, en la seva estructura i la seva natura faran esclatar els conflictes latents entre els components nacionals de la socialdemocràcia austríaca, d'antuvi neutralitzats en el pla organitzatiu o contrabalançats per les tendències internacionalistes del moviment. Els anys 1870-1880, quan comença d'emergir políticament la social-

50. Victor ADLER, *Briefwechsel...*, p. 557, lletra a Bebel de 2 de gener de 1911, p. 518.

democràcia, la figura central del moviment és el menestral, el qual per la seva formació i la seva experiència professional, pel seu lloc en la producció i la seva gran mobilitat és indiferent, i fins insensible, a les seduccions nacionalistes. El naixement d'una consciència de classe es tradueix d'antuvi per l'emancipació del moviment obrer de les nacionalitats respecte al moviment nacional de la burgesia.

El creixement extremament ràpid del moviment obrer a la Cisleitània la darrerria del segle XIX va acompanyat del creixement de les tensions nacionals als seus rengles. Solament al preu de grans dificultats «el partit socialdemòcrata arriba a superar les divergències nacionals al seu si».⁵¹ Les noves fornades —els obrers d'indústria— senten més la força d'atracció que exerceix la dinàmica nacional i són menys sensibles als objectius unitaris de la socialdemocràcia. Tant més que aquesta darrerria es demostra incapaç de continuar menant de cara la lluita per la realització de llurs aspiracions socials i de llurs aspiracions nacionals. Així, a Bohèmia, a mitjan dècada de 1890, les fraccions obreres guanyades per al nacionalisme creixen considerablement i el 30 % dels obrers organitzats cauen sota la influència de les organitzacions nacionalistes alemanyes o txeques. Les rivalitats socials al si de la classe obrera, entre obrers qualificats alemanys i manobres eixits de les nacionalitats, per exemple la competència suscitada per l'aparició d'una mà

51. Segons la constatació del report anual de la policia sobre el desenvolupament del moviment obrer a Àustria, cf. Zdenek SOLLE, *Delnicke Hnutí v Ceskych Zemich koncem minuleho stoleti (1887-1897)*, Praga, 1951.

d'obra immigrada barata, prenen una forma nacional i exacerben l'hostilitat. Aquestes rivalitats es perllonguen en les relacions entre les organitzacions socialistes de les diverses nacionalitats. La dominació de la nació alemanya respecte a totes les altres nacionalitats de la Cisleitània pel que fa als aspectes econòmic i cultural, els graus desiguals de desenvolupament de les diferents ètnies, repercuteixen igualment en les relacions entre els moviments obrers de les diverses regions i creen actituds de superioritat típiques: la dels alemanys respecte als txecs, dels polonesos respecte als rutens, dels italians respecte als eslovens.

D'ençà d'aleshores les relacions entre les organitzacions socialistes de les «nacions opressores» hegemòniques i de les «nacions oprimides» minoritàries dins el moviment obrer organitzat no tenen pas com a regulador la ideologia comuna que les inspira i las uneix; són l'expressió de les relacions que crea entre les diferents nacionalitats un desenvolupament econòmic i cultural desigual. El focus de les tensions nacionals a la Cisleitània, Bohèmia, esdevé així el foc dels conflictes nacionals al si del moviment obrer. Les divergències persistents entre els sindicats alemanys i txecs desemboquen el 1910 en un trencament obert que assenyala la victòria de les tendències separatistes del moviment obrer txec.⁵²

De la seva banda, l'obrer alemany d'Àustria,

52. Vegueu l'estudi citat de Jacques DROZ, ps. 81-85, així com l'estudi fonamental de Z. SOLLE, «Die tschechische Sozialdemokratie zwischen Nationalismus und Internationalismus», *Archiv für Sozialgeschichte*, IX, 1969, ps. 181-266.

que se sent amenaçat alhora en els seus privilegis i en la seva situació hegemònica dins el moviment obrer, sucumbeix a les tendències nacionalistes (*grossdeutsch*), manifestes en el partit socialdemòcrata i que exacerben les sensibilitats de les nacionalitats. Revelada a l'opinió socialista internacional, l'amplitud de les passions nacionalistes al dedins del moviment austríac, de la «petita Internacional», provoca sorpreses i consternació.⁵³

«El mite segons el qual nosaltres, els socialdemòcrates, érem immunitzats contra el nacionalisme ha estat definitivament destruït», constata V. Adler⁵⁴ pel gener del 1911.

El cas austríac no és ni un cas aïllat ni és degut a la situació específica dels estats multinacionals. Posa al descobert un procés generalitzat però amagat, conseqüència de la funció assumida pels partits socialdemòcrates esdevinguts uns partits de masses. Sota la mateixa pressió de la base, com més s'implantaven en les realitats nacionals, aquests partits es conceben com a òrgans de defensa de les classes obreres nacionals i es deixen guiar en l'acció i en els objectius pel realisme del quotidià. Aquest desenvolupament dóna «naixement a una tendència creixent a privilegiar els valors nacionals en relació amb els interessos de la revolució internacional, a pensar en termes d'interessos de la comunitat nacional de la qual la classe obrera, com més va

més integrada, és una part».⁵⁵ Paradoxa reveladora! Els marxistes de la Segona Internacional, ortodoxos o internacionalistes intransigents, que s'esforcen per impedir l'esmicolament del moviment obrer sobre unes bases nacionals i de refermar els lligams orgànics, s'adonen del fenomen de replegament nacional i les tendències nacionalistes des de l'angle de l'organització i en termes ideològics. Assimilat a un fenomen pas-satger de creixença o a una desviació ideològica, a un subproducte inevitable del procés d'embranchada, el nacionalisme és atribuït a una contaminació, a la penetració d'elements petitburgesos en els rengles del moviment. En el seu estudi sobre la nació moderna, Kautsky enuncia una opinió que s'escampà amplament entre els socialdemòcrates: els excessos nacionalistes així com llur infiltració dins el moviment obrer són «un combat de reraguarda d'una burgesia en davallada»; amb el progrés de la lluita de classes, la introducció del socialisme científic, científic dins el moviment, el nacionalisme serà contingut. En aquest postulat descansa la ideologia subjacent als debats i a les recerques sobre la qüestió nacional encetats pels marxistes a partir del tombant del segle.⁵⁶

53. Aquestes divergències entre els sindicats austríacs i els txecs foren presentades al congrés socialista internacional reunit a Copenhague el 1910.

54. Lletra citada de V. ADLER a Bebel de 2 de gener de 1911, p. 519.

55. Maxime RODINSON, *op. cit.*

56. A propòsit d'això trobem nombroses informacions a l'obra citada de H. B. DAVIS.

III. LES ETAPES DE LA REFLEXIÓ

El moviment ideològic marxista davant la qüestió nacional es descompon en tres moments.

1. *L'arrencada: Karl Kautsky i Rosa Luxemburg.*

El primer període, que s'estén entre els anys '80 del segle XIX i la revolució russa del 1905, és el període d'arrencada. L'atenció que s'hi presta és intermitent, la qüestió només suscita un interès feble. Tanmateix s'imposa a Àustria-Hongria, a l'Imperi otomà, a la Polònia dividida, on esdevé impossible de no prendre posició. Els partits socialdemòcrates que es troben confrontats amb el problema han de definir llur política nacional i elaborar un programa concret.

La reflexió sobre el paper del factor nacional en el moviment obrer se situa al centre mateix de l'acció i a partir d'aquesta acció, en la qual té lloc l'afrontament de les alternatives. D'ençà del 1893, el conflicte en el moviment socialista polonès, entre el PPS i la jove organització marxista, la SDKP farà de detonador a una confrontació internacional. La SDKP, dirigida per Rosa Luxemburg i molt minoritària, prova de sensibilitzar l'opinió socialista europea davant els problemes del «proletariat polonès en lluita», aculat per la qüestió nacional a un obstacle esfereïdor: ¿com es pot lligar l'objectiu de la lluita de classes al de les aspiracions nacionals, com fer-ho per posar l'objectiu del restabliment de la Polònia independent en relació amb la lluita polí-

tica del proletariat? En altres termes, el conflicte que divideix el socialisme polonès és el de l'ordre de prioritats a atribuir a l'objectiu nacional i a l'objectiu de classe. Per al PPS la lluita de classe del proletariat és subordinada a la conquesta de la independència de Polònia i el primer deure dels socialistes és de posar-se al capdavant del moviment per a la reconstitució d'un estat nacional polonès. La SDKP s'hi oposa resolutament, per a ella la inversió de l'ordre de prioritats no fa res més que desviar el socialisme de la seva vocació específica. A aquest refús s'afegeix l'aspiració a una estratègia unificadora que consistiria en una «lluita comuna amb el proletariat de cadascuna de les potències ocupants per a la democratització de les condicions polítiques comunes, i al Regne de Polònia en particular, lluita per la caiguda del tsarisme i l'obtenció d'una constitució».

Els termes i les dades d'aquest conflicte no són exclusives del cas polonès: prefiguren el dilema a què es veurà aculat el socialisme internacional en conjunt un decenni més tard. El problema, d'altra banda, és posat igualment, però en altres termes, pel jove socialisme irlandès que cerca de realitzar la síntesi entre lluita nacional i lluita de classe i d'assegurar al moviment obrer l'hegemonia en el moviment d'alliberament nacional. Però la solució proposada per Connolly no és copsada pels marxistes del continent quan el desacord polonès ocuparà l'escenari. A la vetlla del IV Congrés de la Segona Internacional convocat per al 28 de juliol de 1896 a Londres, la Unió a l'Estranger dels Socialistes Polonesos posa per a l'ordre del dia una moció que reivindica

el restabliment d'una Polònia independent com a objectiu fonamental del proletariat internacional. Per tal d'impedir que aquesta plataforma obtingui «la sanció de la més alta instància del socialisme», la SDKP es llança a una contraofensiva vigorosa. Amb la viva controvèrsia encetada a propòsit de «les tendències social-patriòtiques en el socialisme polonès» per l'estudi que Rosa Luxemburg va publicar a la prestigiosa «Neue Zeit», «s'obre una discussió significativa sobre la qüestió nacional en el socialisme».⁵⁷

La transcendència del debat ultrapassa singularment el seu origen per bé que no sigui justificada la importància que li ha estat atorgada ulteriorment pels exegetes, sobretot per Lenin. La resolució adoptada per les sessions de la Internacional a Londres el 1896 consecutiva a aquesta confrontació ideològica no constituï pas el tombant a partir del qual la significació política dels problemes nacionals fos compresa i clarificada. Concebuda en termes generals, redactada probablement per Kautsky, aquesta moció reafirma el reconeixement del dret de totes les nacions a disposar d'elles mateixes i expressa la simpatia de la Internacional «pels obrers de tots els països que es troben sota un jou militar, nacional o qualsevol altre despotisme». Indubtablement significa la victòria de l'aproximació marxista damunt la visió ètico-liberal de la solidaritat internacio-

57. Hans Ulrich WEHLER, *op. cit.*, p. 137, sobre el debat, cf. ROSA LUXEMBURG, *La questione polacca al congresso internazionale di Londra*, «Critica Sociale», juliol 1896, núm. 14, ps. 217-220, i el seu prefaci a *Kwestia polska a ruch socjalistyczny* (La qüestió polonesa i el moviment socialista), Cracòvia, 1905.

nal. Però, text de compromís com és, mira més de fer aturar un debat considerat inoportú que no pas de fer un esforç conscient per clarificar les posicions de principi. Incorporat de manera expeditiva per la comissió IV del Congrés de Londres al projecte de resolució general sobre l'acció política, fou adoptada enmig de la incomprensió i de la indiferència totals.⁵⁸

El conflicte suscitat per la qüestió polonesa es perllonga després del Congrés de Londres, en la polèmica descabdellada a l'entorn de la qüestió d'Orient i dels moviments nacionals dels pobles cristians de l'Imperi otomà (cretencs i armenis). Debat igualment animat per Rosa Luxemburg «que tingué el mèrit d'haver reconegut la importància i la dimensió del problema nacional prou abans que la major part de la socialdemocràcia alemanya».⁵⁹ Aparentment, Rosa Luxemburg defensa posicions contradictòries en aquests dos moments. En el cas polonès es nega a admetre la validesa dels objectius nacionals i en el cas dels pobles balcànics pledeja per la causa de llur independència. De fet, no hi ha cap incoherència ni contradicció en les seves posicions. La unitat orgànica del discurs de Rosa Luxemburg en els debats dels anys 1895-1897 s'ordena al voltant de tres temes: 1. la revisió fonamental de posicions tàctiques ultrapassades; 2. la crítica de les visions «utòpiques» o residuals en el pensament socialista; 3. la temptativa d'homogeneïtzar les concepcions de la socialdemocràcia so-

58. Vegeu l'estudi citat de G. HAUPT, *Dynamisme et conservatisme de l'idéologie...*

59. Segons l'apreciació de Hans MOMMSEN, *op. cit.*, p. 253.

bre la qüestió nacional, de definir «una posició unitària fundada en l'internacionalisme proletari».

És cert que aquests textos polèmics de Rosa Luxemburg poden ésser objecte d'una descodificació contradictòria. Contràriament a la interpretació corrent que tendeix a generalitzar les tesis luxemburgistes del cas polonès,⁶⁰ Rosa Luxemburg no raona pas en termes d'incompatibilitat de les aspiracions nacionals i les socialistes, com tampoc no redueix la consigna de l'autodeterminació a un «síntoma d'oportunisme que [tindria] com a conseqüència de lligar la sort del socialisme al seu enemic de classe». Ella aplica rígidament les primícies fonamentals de Marx partint d'una distinció entre el dret i la necessitat, entre el principi i el mot d'ordre d'autodeterminació. La seva tesi es desprèn d'un axioma general: són les posicions de classe i no pas les posicions nacionals allò que constitueix el fonament de la política socialista i que determina l'actitud envers la qüestió nacional. «Per a la socialdemocràcia, la qüestió de les nacionalitats és, com totes les altres qüestions socials i polítiques, sobretot una qüestió d'interessos de classe.» El punt de vista socialista depèn abans que res més de les circumstàncies concretes, «que difereixen sensiblement en els diversos països» on la qüestió de les nacionalitats es modifica amb el temps, «la qual cosa ha de tenir per conseqüència una modificació en l'apreciació d'aquests fenòmens». A partir d'aquestes proposicions, Rosa Luxemburg

60. Vegeu per exemple Peter NETTL, *La vie et l'oeuvre de Rosa Luxemburg*, Maspero, París, 1972, vol. II, p. 843 i ss.

defineix els criteris que han de guiar els socialdemòcrates en llur apreciació dels moviments nacionals i fa la distinció entre a) el principi que consisteix a «ésser sempre al costat de les aspiracions a la llibertat» i b) els «interessos pràctics de la socialdemocràcia». Dos criteris complementaris que no poden coexistir en tots els casos i entre els quals el segon és determinant. La contradicció sorgeix del fet que l'aspiració a la independència nacional no expressa pas per força els mateixos fenòmens, no revesteix pertot arreu els mateixos caràcters, no transcendeix les condicions històriques i els interessos de classe. Així, en el cas dels moviments nacionals a Turquia, els principis i les interessos tàctics de la socialdemocràcia es conjunten. L'alliberament nacional dels pobles cristians oprimits és la primera condició del progrés social que no pot aconseguir-se si no és per la conquesta de llur independència.⁶¹

En canvi, Polònia havia esdevingut per a Rosa Luxemburg l'exemple tipus del conflicte dels dos criteris. Igualment com Alsàcia-Lorena i Bohèmia, Polònia pertany a aquest grup de regions dominades que ja han estat integrades en grans conjunts com a conseqüència del desenvolupament de les relacions capitalistes i en els quals «els interessos del moviment obrer ens manen d'intervenir per la unificació de les forces i no pas per llur esclatament...». Car, per a Rosa Luxemburg, la matriu on es produeix la homogeneïtzació de les concepcions de la socialdemocràcia sobre la qüestió nacional és l'organització com

61. Rosa LUXEMBURG, *Gesammelte Werke*, vol. 1/1, p. 63 i ss.

a praxi. L'alternativa socialisme o nacionalisme es refracta en l'alternativa d'una organització del moviment obrer de les nacionalitats segons el principi de classe o segons els principis de les nacionalitats. Rosa Luxemburg aporta un correctiu restrictiu a la definició engelsiana del marc nacional de lluita necessari al moviment obrer. Fa una distinció entre marc d'acció, tasca política i marc organitzatiu. Desplaça l'accent posat en el marc nacional (estat nacional independent) definit com a terreny d'implantació vers el marc que constitueix l'estat capitalista establert, definit com a terreny d'acció i de lluita.

Les temptatives per tal d'homogeneïtzar les posicions socialistes sobre la qüestió nacional fan que el debat del 1896 sobre Polònia esdevingui un afrontament teòric al dedins del marxisme a causa de la intervenció de Kautsky.⁶² En un estudi de títol evocador, *Finis Poloniae?*, refuta la negativa ultrada de Rosa Luxemburg de transigir amb l'estat nacional, però també fa un toc d'alerta contra l'amalgama que fa el PPS entre el marc i l'objectiu de la lluita, gràcies a una fórmula flexible: «La independència nacional no va pas tan estretament lligada als interessos de classe del proletariat com perquè sigui una aspiració incondicional, defensable en totes les circumstàncies.» A més, considera com una abstracció la menysvaloració del sentiment nacional, perquè «la comunitat de llengua constitueix un lligam més sòlid que la comunitat d'acció en les lluites polítiques» del moviment obrer a l'interior d'un mateix estat. Kautsky reprendrà aquest argument en

62. Apareguda a la *Neue Zeit*, XIV, 2 (1895-1896).

successives ocasions i ampliarà la problemàtica del paper del moviment obrer en la solució del problema nacional. Formularà clarament les seves posicions el 1905 en un article escrit per encàrrec dels socialistes russos: «La tendència cap a la unitat nacional... es desprèn ineluctablement del desenvolupament econòmic actual i ja no pot ésser entrebancada com tampoc no ho pot ésser aquest mateix desenvolupament. Allà on aquestes tendències nacionals lluiten encara per llur reconeixement, tot partit de progrés i per tant aquell que representa el proletariat, la socialdemocràcia, ha de tenir en compte aquest caràcter ineluctable i així com sosté tota aspiració a una estructuració democràtica de l'estat, ha de sostenir l'aspiració a la unificació en un estat i a la independència de les nacions en les quals viu i actua. Per consegüent, i en aquest sentit, cal que sigui tan nacional com és democràtic.»⁶³

Les divergències entre Rosa Luxemburg i Kautsky no es limiten a dues interpretacions diferents. Hi trobem ja en filigrana dues concepcions diferents del lloc a assignar a la qüestió nacional en la praxi i en la reflexió política del moviment obrer. Per a Rosa Luxemburg la qüestió nacional pertany al camp «les possibilitats concretes de realització del qual ultrapassen les possibilitats del proletariat», i per consegüent la socialdemocràcia només s'hi ha d'enfrontar on i quan s'inscriu en l'ordre del dia «en el marc de les tasques immediates, partint de la política pràctica». Kautsky sosté una posició fonamentalment diferent. No solament la socialdemocrà-

63. V. MEDEM, *op. cit.*, p. 60.

cia no ha de refusar de fer cara a la qüestió nacional, fora del marc imposat pel moviment obrer, ans ha de tenir una política ofensiva per tal d'estar «en disposició d'intervenir en les lluites nacionals amb un programa que sigui realitzable en el context donat i no pas amb una consolació per a l'esdevenidor».⁶⁴ Aquests raonaments de Kautsky s'apliquen sobretot al partit socialdemòcrata austríac en el qual es fa sentir agudament l'absència de tota política nacional coherent de la socialdemocràcia. El refús tàctic de prendre-la en consideració, amb l'intent de salvaguardar així la frèvola unitat del partit, condiciona en gran manera l'actitud de Victor Adler. Conscient que és important de definir la política nacional del seu partit en un programa positiu, però igualment desitjós de fer amainar el perill de les passions nacionals reviscolades en el seu si, Adler frena volgutament l'obertura del debat sobre aquest dossier explosiu. Però el 1897, l'entrada del primer grup de diputats socialdemòcrates al *Reichsrat*, en plena obstrucció provocada per les ordenances lingüístiques, empeny la direcció del partit a prendre posició, a definir el programa socialista, la qual cosa ja havia estat reivindicada pels socialistes de la Galítsia reunits en congrés a Lemberg.⁶⁵

La resolució programàtica del Congrés de

64. «Tota la situació demostra... que les masses només es poden entusiasmar duradorament pel socialisme allà on, i en la mesura que, les qüestions nacionals són resoltes.» Victor ADLER, *Briefwechsel...*, p. 236.

65. Aquest problema és estudiat en detall per Hans MOMMSEN a *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage...*, op. cit.

Brünn (1899) sobre la qüestió nacional,⁶⁶ «la primera temptativa d'una solució pràctica a aquestes dificultats empresa per un partit del proletariat», segons l'apreciació de Rosa Luxemburg, constitueix una data important per al socialisme internacional en el seu conjunt. Des d'aleshores va esdevenir una referència obligatòria per a qualsevol recerca, per a qualsevol elaboració programàtica. D'una manera immediata, el programa de Brünn estimula el moviment de reflexió a Austria, amb el teló de fons de la premonició de la fragilitat de l'estat multinacional representat per la monarquia austro-hongaresa. Kautsky constata el 1901: «Hi ha qüestions insolubles i l'establiment d'una Austria viable n'és una. Ni l'autonomia de les nacions no aportaria la solució», «la solució natural seria la dislocació». Perquè només la democratització per la via de les reformes o d'una revolució democràtico-burguesa seria susceptible de produir les transformacions necessàries per a posar fi a l'opressió i a la discriminació nacionals. Ara, «la societat burgesa ja no té ni força per suprimir els edificis més podrits, el soldà, el tsarisme, Austria. Però és difícil de preveure quan nosaltres trobarem força per escombrar aquestes runes...».⁶⁷ Aquestes apreciacions lúcides no comporten tanmateix cap canvi radical en la recerca de solucions. Al contrari! La necessitat postulada a Brünn de mantenir l'entitat híbrida que era l'estat existent amb la condició que fos transformat en una federació

66. C. A. G. KOGAN, *The social democrats and the Conflict of Nationalities in the Habsburg Monarchy*, «Journal of Modern History», 1949, núm. 3, ps. 204-217.

67. Victor ADLER, *Briefwechsel...*, p. 354.

de nacions lliures en drets, iguals i autònoms, determina la perspectiva en la qual el problema de les nacionalitats serà escomès al dedins de la socialdemocràcia austríaca. Al voltant d'aquest objectiu nodal s'articulen interpretacions diferents de la política pràctica a seguir en aquest terreny. Entre elles pren un lloc preponderant un corrent portador de l'herència del nacionalisme democràtic alemany del 1848 (*Grossdeutschum*). Els seus portaveus (Engelbert Pernertorfer i Ludo Moritz Hartmann), preocupats per salvaguardar la cultura alemanya, i la seva supremacia, desitgen, a falta d'una secessió dels alemanys austríacs per a constituir la República de la Gran Alemanya, el manteniment de l'hegemonia de la nació alemanya, únic factor unificador i únic garant de futures transformacions democràtiques.

Tot creient irrealista, per raons d'ordre econòmic, l'aspiració a una gran Alemanya, en aquesta línia se situa implícitament un jove jurista originari de la Moràvia i admirador d'Engelbert Pernertorfer, Karl Renner. Renner elabora la teoria de l'autonomia personal cultural (extra-territorial) que apareix en un primer temps com a complementària del principi de l'autonomia territorial que hi havia a la base del programa de Bürrn, abans de substituir-la.

El pla concís i detallat proposat per Renner per tal de reorganitzar l'Imperi multinacional en un estat supranacional i les solucions que esbossa es desprenen del concepte segons el qual els interessos nacionals es limiten, essencialment, als aspectes culturals i lingüístics, mentre que les qüestions econòmiques són, per essència, internacionals. Per tant, el desenvolupament del capita-

lisme, la modernització, aixecaran les barreres entre les economies nacionals, portaran a llur integració en grans espais internacionals.

El primer escrit de Renner no té gaire ressò. Adler troba el projecte interessant però utòpic. L'audiència creixerà com més s'aprofundirà la crisi travessada per Àustria-Hongria. Renner es posa aleshores a teoritzar sobre l'un dels grans objectius de la socialdemocràcia: fonamentant l'estat descentralitzat damunt de bases modernes gràcies a l'emancipació socioeconòmica total de les nacionalitats i a les concessions fetes per la monarquia sota la forma de l'autonomia cultural; la qual cosa portarà a despolititzar els moviments nacionals, a neutralitzar la qüestió de les nacionalitats tornant-la al seu únic nucli cultural i limitant així localment els eventuais conflictes nacionals.⁶⁸

2. L'esforç de complexificació: la línia teòrica de Bauer.

En un segon moment, la temàtica s'eixampla, les elaboracions marxistes es multipliquen pel que fa a la qüestió nacional i es produeixen des-

68. Per a una anàlisi de les idees de Renner, cf. Jacques Droz, *L'Europe centrale. Evolution historique de l'idée de Mitteleuropa*, París, 1960; Arduino AGNELLI, *Questione nazionale e Socialismo. Contributo allo Studio del pensiero di K. Renner e O. Bauer*, Il Mulino, Bolonya, 1969; així com l'article citat de Hans MOMMSEN a *Sowjet-system und demokratische Gesellschaft*, ps. 662-666. Vegeu encara les observacions d'Yvon BOURDET, *Proletariat universel et cultures nationales*, «Revue Française de Sociologie», XIII, 1972, ps. 151-169.

plaçaments notables en l'esfera ideològica. A partir del 1905, els escrits, els estudis, els pamflets (titulats sovint «la socialdemocràcia i la qüestió nacional») són com més va més nombrosos. La polèmica a l'entorn d'aquesta qüestió, que s'ha fet roent, serà aferrissada. Judicis i excomunion es pronuncien en nom del marxisme. Però alhora apunta la consciència que el marxisme està desfasat de la realitat. Així, Rosa Luxemburg deplora el fet que la socialdemocràcia que fona-menta tota la seva política en el materialisme històric, encara no hagi aconseguit d'aplicar aquest mètode a la qüestió nacional.

Els intents fets per tal de repensar la qüestió nacional a l'època de l'imperialisme, per tal de superar la visió d'un procés històric que s'ordena essencialment en funció dels antagonismes internacionals de classe (com era el cas a l'època de Marx), els intents per avançar més enllà del que ja era adquirit, més enllà de la condemna «d'una manera neta i sense equivoc de l'opressió o de la desigualtat de drets en el terreny nacional», passen per desacords i fan aparèixer clivelles pregones. Significatius com són de les divisions ideològiques que impliquen, són reveladors també de les incerteses, dels interrogants, dels dilemes als quals els socialdemòcrates es veuen confrontats. Les incerteses concerneixen al concepte mateix de nació i repercuteixen en l'activitat de la Internacional: «Adhuc els pobles civilitzats contemporanis (*Kulturvölker*) donen els significats més diferents a la noció de nacionalitat, d'acord amb llur desenvolupament històric específic, la qual cosa, com sabeu, produeix dificultats considerables a cadascun dels nostres

congressos internacionals», constata Kautsky el 1905.⁶⁹

El dilema es refereix abans que res al moment històric al qual la socialdemocràcia es troba confrontada. ¿Ha canviat la situació respecte a una època en què la internacionalització creixent de la vida econòmica semblava haver de produir una superació de la diversitat nacional i ètnica i afavorir el procés d'integració i d'assimilació, i atenuar, doncs, progressivament el nacionalisme i les divergències nacionals? ¿O bé el procés d'integració ja no és, en les condicions de l'imperialisme, sinó una de les tendències del capitalisme, paral·lela i conflictiva en relació amb una altra tendència, catalitzadora o generadora dels moviments nacionals, la qual cosa és manifestada amb una particular acuitat pel desvetllament de l'Àsia? ¿Cal assignar un lloc significatiu a la importància creixent d'aquests moviments entre les contradiccions de l'imperialisme? ¿O bé es tracta de fenòmens essencialment transitoris deguts a l'agreujament de les rivalitats imperialistes?

Els *interrogants* s'articulen al voltant de la preocupació principal: precisar el programa, concretar les solucions i els mitjans per a realitzar-les.

Aquests canvis i llurs primers resultats ideològics van néixer de la crisi revisionista que va obligar sobretot el pensament marxista a mesurar-se amb les realitats noves que engloba el terme d'imperialisme. La desclosa teòrica es pro-

69. Al seu article sobre la qüestió nacional a Rússia, V. MEDEM, *op. cit.*, p. 58.

dueix a Viena amb el sorgiment de l'escola «austro-marxista». L'objectiu d'aquest grupet d'intel·lectuals és d'oposar-se al pragmatisme en què s'enfonsa la socialdemocràcia de l'Imperi, de restituir a la teoria el seu estatut creador, d'engegar una sèrie de recerques fonamentals per tal d'afrontar fenòmens nous o menystinguts. Segons el testimoniatge d'Otto Bauer, «tots ells han hagut d'aprendre, en la vella Austria desgavellada per les lluites de les nacionalitats, a aplicar la concepció marxista de la història a fenòmens complicats, desconfiant de tota aplicació esquemàtica i superficial del mètode marxista».⁷⁰ D'aquest esforç de «complexificació» del marxisme, conjuntat a la voluntat militant («percebre la política de les nacionalitats de la socialdemocràcia a partir de la posició de la classe obrera en la societat burgesa») neix l'obra d'Otto Bauer consagrada a la qüestió nacional, la qual trenca, alhora per l'amplitud, la novetat dels raonaments i per les ambicions teòriques, amb la massa dels articles anteriors.⁷¹

Sens dubte el benjamí del grup fou estimulat pels treballs de Renner, les petjades del qual es posa a seguir. Però tot i això no sabríem com associar-los: l'aportació de Bauer no és pas complementària de la de Renner, i malgrat els manlleus, les concomitàncies, llurs teories, i sobretot llurs trajectòries intel·lectuals no es confonen pas. Teò-

ric i sociòleg del dret com és, Renner s'interessa en primer lloc per la relació estat/nació. Fonamenta el concepte de nació en el dret natural i l'aborda com un problema subsidiari servint-se de mètodes deductius. La nació és una cultura espiritual i no una comunitat material econòmica, i els fets culturals específics són, en el pla sociològic, relativament independents de la infraestructura. Al bell mig de les seves recerques hi ha l'objectiu següent: trobar unes vies que permetin de superar les contradiccions fonamentals amb les quals es troben confrontats la socialdemocràcia i l'Estat dualista. La distinció clara que fa entre estat, nació i nacionalitat, la definició d'ordre jurídic que proposa són subordinades al seu objectiu, són les primeres pedres del seu pla de reorganització de l'Imperi sobre un nou assentament, supranacional. L'aproximació i els objectius de Bauer són diferents, fins i tot si les seves conclusions polítiques conflueixen amb les de Renner. Com a sociòleg, cerca, a través d'un estudi minuciós, de conèixer la marxa, d'analitzar el mecanisme del fet nacional, de «comprendre la qüestió nacional com a problema social» i d'elaborar una teoria marxista que permeti de copsar el fenomen «nació» en el seu conjunt. Per poder integrar la problemàtica nacional en el coneixement i la ciència marxistes, proposa d'alliberar-la de les construccions arbitràries, de totes les teories abstractes i de la influència del positivisme eclèctic. Per aquesta banda, Bauer rebutja la teoria marxista tradicional avançada per Kautsky, que partint de la tendència a la identificació entre estat capitalista i nació moderna, considera la llengua com el factor es-

70. Aparegut a *Austromarxismus*, Europäische Verlaganstalt, Frankfurt, 1970, p. 50.

71. Sobre les circumstàncies en les quals Bauer emprengué la redacció de la seva obra, se'n troben nombroses informacions a la seva correspondència amb Kautsky conservada a Amsterdam, IISG.

sencial del fet nacional i assimila la comunitat lingüística a la nació.

La definició de Bauer —«La nació és el conjunt d'homens units per una comunitat de destí en una comunitat de caràcter»— no pretén pas d'ésser una fórmula normativa, sinó un postulat metodològic.

Aquest postulat —la recerca de criteris objectius i operatius per a precisar el concepte de nació i la realitat que enclou, la corba d'una evolució i d'una transformació complexes que distingeix diversos tipus de nació— el duu a combinar les categories neokantianes amb les del materialisme històric. En el prefaci a l'edició de 1924 del seu llibre, Bauer mateix posa en evidència allò que des d'un punt de vista metodològic considera com «errors de joventut»: una adhesió massa fidel a les teories econòmiques de Tugan-Baranovski, l'ex-«marxista legal» rus; una utilització massa immediata de la teoria del coneixement de Kant, de la filosofia crítica que li va fornir «els conceptes del mètode sociològic que constitueixen el fonament de la [seva] exposició de la teoria de les nacions». Així, al neokantisme manlleva el principi de la individualitat nacional que inclou l'especificitat històricament forjada i la permanència històrica d'una nació. Recorre al marxisme per definir en termes de classe, de relacions i de forces de producció el contingut, la natura i les forces socials dels canvis produïts. «El centre de gravetat de la meua teoria de la nació no resideix en la definició de la nació sinó en la descripció d'aquest procés d'integració que ha donat naixement a la nació moderna. Si es vol reconèixer un mèrit a la meua teoria de

la nació és el d'haver deduït per primera vegada aquest procés d'integració del desenvolupament econòmic de les modificacions de l'estructura social i de la divisió de la societat en classes.»⁷²

La demostració de Bauer desemboca en dues conclusions de dimensió teòrica i pràctica, que ell considera l'aspecte innovador de la seva aportació: 1. el desvetllament de les nacions sense història per la interacció del desenvolupament nacional i del desenvolupament social, perquè «les transformacions en els mitjans de producció i en les relacions de producció és allò que decideix la potència o la impotència, la mort o la naixença de les nacions», 2. la revisió de l'axioma de l'ortodòxia marxista que prediu la desaparició progressiva de les diferències nacionals. Bauer fa la distinció entre dos fenòmens: 1. l'anivellament de les diferències culturals nacionals consecutiu al desenvolupament del capitalisme; 2. una diferenciació i un reforçament progressius de les cultures nacionals com més la classe obrera participa dels béns culturals. Bauer en treu la conclusió que la importància del fet nacional no és solament primordial per al present ans encara per a l'esdevenidor a llarg termini del socialisme. Perquè el seu pes anirà creixent més que no pas disminuint. Lluny de constituir uns mers residus del passat, les particularitats nacionals es desenvolupen, s'accentuen amb l'ascensió de les classes inferiors a la cultura, amb l'extensió del règim capitalista i els progressos de la democràcia.

72. Forneix totes aquestes precisions al prefaci que escrigué el 1924 per a la segona edició de la seva obra.

Bauer resumeix així les implicacions pràctiques de la seva orientació teòrica definida com allò que ha d'ésser el fonament mateix «de la nostra política internacional»: «El socialisme internacional ha de comprendre la diferenciació nacional dels mètodes de lluita i de la ideologia en el seu si com el resultat de la seva creixença externa i interna... La tasca de la Internacional ha d'ésser i pot ésser no pas d'anivellar les especificitats nacionals, sinó de realitzar la unitat internacional en la diversitat nacional.» D'una banda, la classe obrera ha de continuar pel seu compte una causa que traeix la burgesia «a l'època del capitalisme madur, dels càrtels, dels trusts, de les grans banques», la causa de «la llibertat, la unitat i l'autodeterminació dels pobles», «el seu vell ideal d'estat nacional». D'altra banda, la classe obrera és cridada a ésser alhora l'agent i el beneficiari de la comunitat nacional de cultura. La tendència a una diferenciació creixent de les especificitats nacionals no serà pas frenada per l'adveniment del socialisme, ans al contrari. «Integració de tot el poble a la comunitat nacional de cultura, conquesta de l'autodeterminació completa de la nació, diferenciació espiritual creixent de les nacions —aquest és el sentit del socialisme.»

Estudi audaç, anticipador, cobert avui de la pols de l'oblit o dels prejudicis tenaços, marca una data important en el desenvolupament del moviment ideològic marxista. La problemàtica percebuda per Bauer no penetrarà certament en la consciència socialista de la seva època. Però tampoc no fou ignorada. És en relació amb la seva obra que es descabdellen els grans debats

internacionals fins el 1914. La seva aportació tant és saludada com a innovadora respecte a la teoria de Marx, com és rebutjada en nom de la intransigència doctrinal com un capgirament dels esquemes marxians a favor de «les il·lusions nacionals» («L'error fonamental de Bauer és un nacionalisme refinat. Un nacionalisme netejat, sense explotació, sense discòrdia. Proudhon va netejar, idealitzar, embellir el capitalisme, Bauer ha fet el mateix amb el nacionalisme.»)⁷³

El debat que s'engega al voltant de la reflexió baueriana (més enllà de la crítica de les seves desviacions metodològiques o de les solucions pràctiques preconitzades) posa en evidència les resistències de diversa mena a tot esforç per fer del marxisme una teoria més complexa. La confrontació, d'ordre, de natura i d'orientació molt diferents, es desenrotlla en tres plans: a) teòric, b) ideològic i c) polític.

a) L'obra de Bauer, provoca, pocs mesos després de l'aparició, una ampla crítica del vell Kautsky —l'expert en la matèria més qualificat. La «Neue Zeit» esdevé l'escena on es confronten dues concepcions de la nació qualificades sumàriament per Lenin de «psico-cultural» i «històrico-econòmica». L'obra de Bauer obliga Kautsky a aprofundir la seva teoria esbossada vint anys abans, a fer la síntesi de les seves idees fins aleshores desordenades per reafirmar la validesa d'una tesi esdevinguda axioma de l'ortodòxia: la cultura tendeix a internacionalitzar-se, cada nació man-

73. V. I. LENIN, *Polnoe Sobranie Sotxineii*, t. XXIV, p. 383.

lleva a les altres nacions els elements de llur cultura que ella tendeix a assimilar, el procés desemboca al capdavall en la desaparició de les particularitats nacionals, en la formació d'una llengua universal. Kautsky retreu a Bauer d'haver barrat, amb la seva primera aportació, el camí a «una síntesi fonamental entre nacionalisme i internacionalisme» i per tant de menysvalorar «les forces de l'aspiració a la creació d'estats nacionals». Aquesta aspiració no vol pas dir forçosament la separació estatal d'una nació en relació amb una altra; pot precedir llur reunió en grans entitats estatals d'acord amb «les tendències del desenvolupament econòmic que apropa sense parar les nacions les unes envers les altres».⁷⁴

Més enllà de l'autojustificació, la resposta de Kautsky és el reconeixement implícit que cal conferir a la qüestió nacional un estatut teòric a l'interior del marxisme. El prestigi que té de defensor de l'ortodòxia assegura a Kautsky una posició de supremacia. Sobre la qüestió nacional les concepcions de Kautsky formaran l'horitzó teòric dels marxistes fins al 1914. Així, l'esquerra marxista es refereix a la seva autoritat, l'invoca i s'hi remet en la polèmica que trava contra Bauer al dedins i al defora del partit socialdemòcrata austríac.⁷⁵

74. Kautsky desenvoluparà aquesta idea durant la guerra en un ampli estudi consagrat a la crítica de la idea de NAUMANN sobre *Mittleuropa*: K. KAUTSKY, *Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas*, Dietz, Stuttgart, 1916.

75. Vegeu, per exemple, les lletres de J. Strasser a Kautsky que ell qualifica de «cap del centre marxista». Aquestes lletres, conservades a Amsterdam, IISG, apareixen en l'edició de textos preparats per Z. SOLLE, *Kautsky und die tschechischen Sozialisten*.

b) La crítica ideològica empresa el 1912 paral·lelament i conjuntament per J. Strasser i A. Pannekoek sistematitza la posició de l'«internacionalisme intransigent». Crítica que és el rebuig de la problemàtica nacional qualificada d'empelt estrany en el cos del marxisme. Són els portaveus d'una visió optimista i s'acontenten repetint els axiomes clàssics. El fet nacional no és res més que un fenomen transitori i estrany al moviment obrer. La nació és una organització de combat de la burgesia per tal de conquerir una clientela, un mercat, un territori d'explotació; en el sistema capitalista no hi ha, per al proletariat, cap «força constitutiva de les nacions», ni interessos nacionals específics. La classe obrera és la seu d'una lluita entre la tradició, el caràcter nacional, i el present, la lluita de classes, que és qui ha de guanyar. La coincidència d'interessos entre la burgesia i el proletariat és tan fortuïta en el pla nacional com en els altres plans. «El moviment nacional pot tenir temporalment una significació pròpia per al proletariat», 1. quan un capitalisme al·logen es desenvolupa en una regió agrària; 2. quan es tracta de desempallegar-se d'una dominació estrangera. El sentiment nacional pot fer aleshores de catalitzador per a la presa de consciència del conflicte d'interessos. Però per al proletari «l'interès de classe és la suma de tots els seus interessos, incloent-hi igualment el seu interès nacional». Assimilant, seguint el solc de Renner, el sentiment nacional al sentiment religiós, però sota una llum molt diferent, proven de demostrar que «per al proletariat conscient, el proletari és la mesura de totes les coses i no pas l'alemany, el catòlic, etc.».

A diferència de Strasser, Pannekoek ataca els mateixos fonaments metodològics de la teoria baue-riana de la nació i prova de travar el combat en el pla teòric. I si l'esforç per repensar teòrica-ment la qüestió nacional fracassa, o resta limitat, cal no imputar-ho solament a les resistències o incomprensions, el fracàs és degut igualment als imperatius de l'actualitat. Les motivacions del refús que Bauer oposa a les temptatives de Pannekoek són significatives: «Allò que avui ens cal no és pas una discussió sobre l'essència de la nació o sobre la qüestió de saber si en el futur la diferenciació nacional creixerà o no creixerà, sinó de discutir sobre una qüestió ben diferent, la de saber com cal que el proletariat austríac es cap-tingui pel que fa a les lluites nacionals actuals a l'interior de la burgesia. Aquesta és la discussió que és més urgent».⁷⁶

Si el refús de Bauer trasllueix una consciència acusada de l'ordre de prioritats, en un gran nombre de marxistes demostra o bé repulsió i incapacitat per a raonar teòricament, o bé reticència a incloure la qüestió nacional en llur camp teòric. Així, als Balcans, on la qüestió nacional permet aviat de prendre consciència de la realitat de l'imperialisme, la praxi passa per damunt de la teoria. La dèria de la propaganda, de l'acció, del pragmatisme immediat suplanta l'elaboració teòrica i perpetua una aproximació puntual.

76. Lletre de BAUER a Pannekoek de 26 d'abril de 1912, Amsterdam, IISG. La rèplica de Bauer a Strasser a *Der Kampf* se situa en terreny polític. Strasser li respon a l'epíleg a la segona edició del seu opuscle que s'havia exhaurit en poques setmanes.

c) Les implicacions polítiques de la sociologia del fet nacional, i més exactament, les solucions preconitzades per l'austro-marxisme, amb la teoria de l'autonomia cultural (extraterritorial i personal) de Renner i Bauer, és el que alimenta els debats i fixa les divergències.

En la terminologia política socialista, les nocions d'autonomia, d'independència, d'autodeterminació romanen fins al tombant del segle tacades de confusió. El dret a l'autodeterminació s'empra en un sentit liberal i vague i es confon molt sovint amb la noció d'autonomia. Així, Engels les utilitza indiferentment. Igualment s'esdevé en les diverses traduccions de la resolució del Congrés de Londres de 1896. Amb el debat obert pel programa de Bùrnn en què el dret a l'autodeterminació i la reivindicació de l'autonomia s'oposen implícitament, hom comença a entreveure que l'estat independent, el dret a la secessió no és més que una de les solucions possibles, susceptibles de resoldre la complexa qüestió nacional a l'interior del sistema existent. Però tal com ho constata Kautsky prenent per exemple Àustria, on assenyala «tota una sèrie de propostes astucioses per combinar l'autodeterminació territorial i l'autoadministració de les diferents nacions... les dificultats més grans no resideixen en l'elaboració de tal o tal *proposta pràctica*, sinó en la *relació de forces* entre les diferents classes» (1905).

Talment com Kautsky, la majoria dels marxistes reconeixen aleshores la necessitat de combinar l'autonomia territorial i l'autonomia cultural sense admetre tanmateix a continuació que el principi que regeix l'organització del partit

austríac prefigura el que regirà l'organització de l'estat damunt bases federals.

El 1907 Bauer se situa en les perspectives inicials de Renner i adopta íntegrament com a solució la teoria de l'autonomia cultural. Amb la crisi oberta per l'annexió de Bòsnia-Herzegovina el 1908, la necessitat punyent d'una revisió del programa de Brünn s'imposa. Aquesta revisió és escomesa alhora per la direcció de la socialdemocràcia austríaca i pels socialistes eslaus del sud de l'Imperi. La primera accentua la seva posició centripeta (*staatserhaltend*), mentre que els segons miren de trobar una solució adequada a la *qüestió iugoslava*. La idea de l'autodeterminació torna a la superfície. D'ençà d'aleshores Bauer pren distàncies envers la política oficial del seu partit i revisa les seves pròpies posicions.⁷⁷ Sense formular clarament l'abandonament de la solució de l'autonomia cultural, reconeix al proletariat de cada nació el dret de decidir la pròpia sort. En la seva temàtica ressorgeix el problema negligit de l'estat. S'acosta a algunes concepcions kautskianes admetent que a l'Europa de l'est, on «la formació d'estats nacionals encara no ha estat acomplerta»,⁷⁸ la política socialdemòcrata ha de tenir en compte aquesta dada fonamental.

L'aprofundiment de la problemàtica de l'imperialisme, la presa de consciència del pes dels

77. Aquest problema encara és poc estudiat. Se'n troben indicacions a l'estudi d'Enver REDIĆ, *Die österreichische Sozialdemokratien und die Frage Bosniens und der Herzegowina*, «Österreichische Osthefte», IX, 1967, núm. 5, ps. 361-378.

78. Cf. la lletra citada d'Otto BAUER a Pannekoek.

moviments nacionals i «dels moviments revolucionaris moderns a l'Orient» amplien el camp de reflexió de Bauer sense que per això el duguin a modificar essencialment la seva posició. D'aleshores ençà, l'objectiu de Bauer, conciliar internacionalisme i fet nacional, implica la necessitat de tirar un pont entre moviment obrer i moviment nacional. L'acompliment d'aquest objectiu comporta una mutació que obre el tercer moment del moviment ideològic.

3. La línia estratègica de Lenin.

El tercer moment pot localitzar-se alhora en l'espai i en el temps: l'Imperi rus a la vetlla de la Primera Guerra Mundial, quan la qüestió nacional envaeix la vida política i esdevé el problema crucial per al moviment obrer rus. Es produeix aleshores una translació de la posició de la qüestió nacional. De problema tàctic, que havia d'ésser resolt en el marc de la societat burgesa, suposant la democratització com un fet previ a l'autodeterminació, esdevé per a Lenin una dada estratègica en la seva teoria de la revolució.

Els termes en els quals la qüestió es planteja per a Lenin són alhora determinats pel desenvolupament del pensament marxista en la temàtica nacional, per la realitat nacional embullada de l'Imperi rus a l'època de l'imperialisme i per les contradiccions acumulades dins el POSDR.

Les dues línies directores del seu pensament que s'esbossa a l'inici del segle xx,

1. l'autodeterminació nacional com a reivindicació programàtica,

2. l'exigència de la unitat del partit l'estructura del qual ha de transcendir les divisions nacionals, formen part de la problemàtica del marxisme rus.

Talment com el seu germà gran, el partit socialdemòcrata austríac, el POSDR es veu confrontat d'ençà de la seva creació amb la qüestió nacional a propòsit del problema organitzatiu. Però les dades fonamentals i els processos no són pas idèntics. A Rússia, l'aparició d'organitzacions socialistes al·lògenes en el moviment obrer sovint precedeix l'aparició del socialisme en la nació dominant, i llurs relacions es plantegen en termes de col·laboració orgànica al si d'un partit únic. El pas de grups o d'organitzacions socialistes aïllats a partits territorials o nacionals, l'organització de la classe obrera a escala nacional, d'antuvi té lloc a les regions occidentals de l'Imperi, les que s'industrialitzen primer, allà on la població obrera és composta en la seva majoria de les nacionalitats polonesa i jueva. Així el Bund, la Unió general dels obrers jueus de Lituània, Polònia i Rússia constituïda el 1897, contribueix activament a la creació del POSDR. Resten a definir el contingut i els termes de llur associació. Els debats que segueixen tenen per origen la qüestió nacional. S'obren a partir de les exigències autonomistes del Bund (l'organització obrera més poderosa de l'imperi tsarista). El Bund reivindica la reestructuració del POSDR damunt bases federatives mitjançant la creació d'una «associació federativa dels partits socialdemòcrates de totes les nacions a l'interior de les fronteres de

l'estat rus». I no és per necessitats d'una agitació plurilingüe que el partit ha de fer aquesta transformació, sinó per tal de prefigurar la Rússia lliure del futur. De la seva banda, el Bund, confrontat a les reivindicacions nacionals a l'interior del moviment obrer jueu, confrontat al programa de l'organització socialista sionista Poals Zion, es veu obligat a formular respostes clares.⁷⁹ Davant les reticències del POSDR d'introduir la problemàtica nacional en la seva esfera d'activitat, el Bund decideix de «prendre la qüestió nacional en mans pròpies i de resoldre-la amb un esperit socialdemòcrata», independentment del POSDR. El debat desborda el marc organitzatiu,⁸⁰ per a englobar el programa mateix del POSDR adoptat el 1903, el qual s'acontenta amb una declaració general de principis sobre la qüestió nacional, amb «el reconeixement del dret a l'autodeterminació per a tots els pobles que componen l'estat». «No esperem pas del programa que s'acontenti formulant la qüestió, sinó la resposta, una solució a la qüestió», replica Medem, un dels líders del Bund, que rebutja tota solució territorialista i considera les relacions entre les diferents nacionalitats al dedins d'un mateix estat com l'essencial del problema a resoldre. El Bund opta per l'autonomia cultural, autonomia de cada nacionalitat independentment del territori damunt el qual resideix. Car «la nació és la suma de tots els individus que pertanyen a un grup

79. Vegeu Henry J. TOBIAS, *The Jewish Bund in Russia from its origins to 1905*, Stanford University Press, 1972.

80. Vegeu Dietrich GEYER, *Lenin in der russischen Sozialdemokratie*, Böhlau Verlag, Colònia, 1962, p. 350 i ss.

històrico-cultural donat, independentment de la seva implantació regional».⁸¹

El debat s'estén a la Transcaucàsia, el pes de la qual dins el POSDR és considerable. Els socialistes armenis, sobretot, es divideixen al voltant d'una qüestió central: ¿cal dotar el moviment obrer armení d'una organització nacional o bé militar damunt bases internacionals i inserir-se en les organitzacions russes? Apareixen a la claror del dia unes exigències anàlogues a les del Bund —assegurar als obrers armenis una organització de classe autònoma al si del POSDR.⁸²

I encara, els socialistes revolucionaris introdueixen en el medi agitat de la socialdemocràcia elements de discòrdia suplementaris. Ells són els primers a prendre en consideració l'existència d'un problema nacional a Rússia, i el 1903 adopten un programa ambivalent i es pronuncien a favor del federalisme i del principi de l'autonomia cultural, tot reconeixent «el dret integral i incondicional a l'autodeterminació». Però aquest postulat va íntimament lligat a l'objectiu «d'una cohabitació pacífica de les diverses nacionalitats sota el sostre del mateix estat».⁸³

Els marxistes esperen de Kautsky una explicació susceptible d'atallar els debats. A la vetlla de la revolució del 1905, la intervenció de Kautsky, ultra reconèixer la importància del factor na-

cional per a la socialdemocràcia russa, es limita a fornir un mètode. Insisteix en la necessitat de prendre en consideració cada situació nacional específica i de subordinar les solucions als imperatius revolucionaris. Perquè, segons Kautsky, el caire que prendrà la revolució russa i el grau de democratització consegüent és allò que al capdavall posarà fi al debat: reconèixer la independència nacional de les nacions limítrofes o transformar Rússia damunt bases federals.⁸⁴

Amb la revolució del 1905 la qüestió nacional s'insereix entre les tasques polítiques immediates; el seu pes creixent en les relacions al dedins del POSDR obliga totes les tendències, totes les organitzacions a precisar llur actitud. El clima passional, els greus desacords polítics i ideològics frenen la recerca de solucions i de vies noves. La socialdemocràcia russa esdevé una mena de cruïlla d'idees on proliferen tots els debats que continuen oposant els marxistes de l'Europa central. Tot, fins al més petit article de revista, és traduït, dissecat, analitzat. Les teories dels austro-marxistes coneixen un èxit considerable. Hom imita les línies de Renner, de Bauer i els debats fins i tot són calcats damunt les confrontacions que havien provocat. Però transposats a Rússia aquests desenvolupaments, aquestes tesis sofreixen adaptacions, mutilacions, simplificacions que canvien considerablement els arguments. La manera com les idees de l'austro-marxisme són utilitzades pels socialistes russos, la manera particular com són rebudes, les variacions a què són sotmeses són reveladores de la confusió que regna a Rússia. Amb

81. Cf. V. MEDEM, *op. cit.*, p. 57.

82. Vegeu l'excel·lent estudi d'Anahide TER-MINASSIAN, *Le mouvement révolutionnaire Arménien, 1890-1903*, «Cahiers du Monde russe et soviétique», 1973, núm. 4, ps. 536-563.

83. Cf. R. PIPES, *op. cit.*, p. 31, i D. GEYER, *op. cit.*, ps. 362-363.

84. Vegeu nota 27.

sarcasme i sense córrer el risc d'ésser contradit, Lenin pot afirmar que Rússia és un bon exemple del fet que, en un terreny salvatge, els microbis de l'oportunisme occidental provoquen veritables epidèmies.

Enmig dels desacords, de les confusions, Rosa Luxemburg, en nom de la SDKP i L (afiliada al POSDR després de la revolució del 1905) proposa el 1908, en una sèrie d'articles titulada «La qüestió nacional i l'autonomia», una plataforma de debats. Més exactament, la seva línia revela la preocupació de fer el balanç de les recerques marxistes i de fer sobretot el balanç de l'experiència acumulada per la socialdemocràcia austríaca, a fi d'incitar el POSDR a formular un programa concret. En primer lloc ataca el paràgraf 9 del programa (ex-paràgraf 3 del programa del 1903) que ella considera vague, abstracte i fals. Vague: el mot d'ordre del dret a l'autodeterminació no té cap relació directa amb els objectius que cremen del moviment obrer, perquè no serà plenament vàlid fins a l'adveniment del socialisme. Fals: les aspiracions a l'estat nacional (com és ara la restauració de Polònia) indiquen tendències nacionalistes retrògrades. És una utopia (terme que no fa servir ací ni com a pronòstic, ni com a tesi, sinó com a judici de valor) de creure que l'estat nacional podria ésser una solució. Perquè, contràriament a Kautsky, l'estat capitalista no és pas forçosament, per a Rosa Luxemburg, un estat nacional. A l'època de l'imperialisme, allò que més correspon a les necessitats de la classe hegemònica, la burgesia, no és pas l'estat nacional ans l'estat conqueridor que anulla l'autodeterminació de regions senceres del globus, tot fornint el marc

que «fa possible la lluita i la victòria final del proletariat». Igualment ella rebutja el mot d'ordre federatiu com una solució anarquista, com un retorn al particularisme. El moviment socialista contemporani, aquest fill del creixement capitalista, té el mateix caràcter centralitzador que la societat i l'estat burgesos. El veritable interès del proletariat —supressió de tota opressió nacional, llibertat de desenvolupament nacional-cultural— troba una expressió suficient en la més àmplia democratització possible de la qual l'autonomia forma naturalment una part integrant i garanteix, per això mateix, les úniques possibilitats d'èxit.

Al si d'aquesta fermentació, la posició dels bolxevics és defensiva. Consisteix a rebutjar totes les exigències autonomistes a l'interior del partit i a conservar, intacte, el programa. Les preses de posició de Lenin abans del 1912 —relativament poc nombroses— se singularitzen per llur prudència i denoten una certa vacil·lació en les seves anàlisis del fet nacional. La seva actitud no difereix fonamentalment de la dels menxevics que fins al 1911 combaten totes dues solucions teòriques, el federalisme i l'autonomia cultural. No és pas un afer del proletariat «fer propaganda pel federalisme i l'autonomia nacional..., presentar reivindicacions que des- emboquen ineluctablement en la constitució d'un estat de classe autònom», declara Lenin.⁸⁵ Perquè el deure del proletariat no consisteix a lluitar pel desenvolupament nacional sinó contra to-

85. V. I. LENIN, *Polnoe Sobraie Sotxinenii*, t. VII, p. 105.

ta mena d'opressió nacional. El principi del dret a l'autodeterminació que ell defensa és definit com «un deure negatiu de la lluita i de la protesta contra els intents d'impedir per la violència o la injustícia l'exercici d'aquest dret». Però no comporta cap compromís per part del proletariat de sostenir les reivindicacions d'una nació concreta. En canvi, Lenin es pronuncia fermament contra l'esclatament del partit en nom de la lluita contra l'opressió nacional.

La fermesa no s'oposa gens a la flexibilitat que presideix la seva línia. En aquest període d'expectativa, Lenin és un analista atent i elabora l'essencial de la seva teoria. Segueix els treballs de Bauer, els escrits de Kautsky i aprofita bé l'experiència que treu de llurs debats. Estudia els escrits de Strasser i de Pannekoek que jutja excel·lents, sense compartir-ne tanmateix les premisses i les conclusions. L'aparició el 1913 de la correspondència de Marx i d'Engels li permet de subratllar llurs punts de vista sobre Irlanda i li forneix arguments doctrinals.

Lenin poua a Kautsky els seus fonaments teòrics i se'n fa seves les conclusions, la concepció «històrico-econòmica» de la nació. Raona sobre el fet nacional en termes de classe, de llengua, de cultura, l'homogeneïtat de la qual refusa, i fa una distinció rigorosa entre dues cultures nacionals, entre dues cultures de classe. Però a partir d'una plataforma teòrica i ideològica idèntica a la dels marxistes ortodoxos o dels internacionalistes intransigents, Lenin enceta un línia política pregonament oposada que comporta un canvi remarcable del lloc assignat pel marxisme a la qüestió nacional. Aquesta

línia se singularitza: a) per la perspectiva analítica, b) per la submissió de la teoria a la praxi.

Lenin segueix la metodologia marxista clàssica partint de les particularitats concretes de la qüestió nacional a Rússia i de les condicions històriques generals. La seva anàlisi es precisa i s'amplia quan es proposa de definir el problema nacional en l'estadi històric atès per Rússia en funció de la problemàtica de l'imperialisme. D'ençà d'aquest moment posa l'accent no ja en la recerca de solucions a la qüestió nacional, sinó en la dinàmica dels moviments nacionals i en els mitjans destinats a captar en benefici de la Revolució l'energia nacional que es desenvolupa a l'Europa de l'est i a l'Àsia. Prenent consciència que cal integrar en la lluita de classes les noves potencialitats desfermades per l'imperialisme, això el duu a reavaluar el lloc històric dels moviments nacionals. Distingeix dues èpoques en el desenvolupament del capitalisme que difereixen radicalment des del punt de vista dels moviments nacionals. 1) Al moment de l'esfondrament del feudalisme, el capitalisme ascendent es caracteritza pel desvetllament a la vida nacional, pels moviments nacionals i la constitució d'estats nacionals. 2) El capitalisme madur, en el qual els antagonismes entre burgesia i proletariat s'han desenvolupat fortament, es caracteritza per la destrucció de les barreres nacionals, per la unitat internacional del capital i de la vida econòmica, per la reabsorció de les particularitats nacionals.

Ara, aquests dos períodes no se succeeixen pas mecànicament, no estan separats hermèticament, i per tant no són antinòmics. Al contra-

ri, estan entrelligats per «nombroses anelles intermèdies» i aquests dos moments poden coincidir, existir simultàniament en un país concret. És el cas de l'Europa de l'est i de l'Àsia. L'època històrica que travessa la Rússia de la revolució democràtica burgesa ja començada és la del desvetllament i de la intensificació dels moviments nacionals però també de l'aparició dels partits proletaris independents. Aquests dos moviments, amb interessos específics, no són pas necessàriament antagonistes, ans al contrari complementaris o solidaris en el marc de la revolució democràtica burgesa. En aquestes condicions, els partits obrers, en matèria de política nacional, han d'assumir una tasca doble: defensar la igualtat en dret de les nacions oprimides d'una manera conseqüent, és a dir, reconèixer el dret a la lliure disposició política a totes les nacions i, alhora, realitzar la unió «més estreta, indissoluble, en llur lluita de classe, dels proletaris de totes les nacions de l'estat de què es tracta, siguin quins siguin els arranjaments de fronteres dels diferents estats» intentats per la burgesia nacional.

Però si Lenin surt del seu mutisme i formula respostes originals, no és tant a causa de la maduració del seu pensament com perquè es troba sota la pressió de les exigències de la praxi política. Es veu obligat a «prestar més atenció que abans a la qüestió nacional», a aprofundir la seva posició i a precisar l'actitud dels bolxevics a partir de la darrereria del 1912, quan el desplegament de les aspiracions nacionals, l'onada nacionalista aixecada a Rússia per les guerres balcàniques i les eleccions a la IV Duma,

les vacil·lacions creixents dels socialdemòcrates aHògens convergeixen, amb llurs efectes acumulatius, a fer de la qüestió nacional una de les qüestions clau, concretes, immediates de la lluita política. Cal, doncs, urgentment a) posar a punt el programa bolxevic sobre la qüestió nacional i recuperar el seu retard respecte a tots els altres partits de l'Imperi rus; b) passar a la contraofensiva i moure una batalla ideològica en el front nacional.

Des d'aquest moment la qüestió nacional s'aborda com un element orgànic de la revolució democràtica burgesa, en la qual la lluita per la democràcia i la que va contra l'opressió nacional són solidàries en una estratègia coherent. En el programa que elabora, Lenin assigna a la noció de dret a l'autodeterminació política un contingut positiu i concret, és a dir, el dret a la secessió i a la constitució d'estats independents. Refusa el dilema de Victor Adler, refusa de deixar-se tancar en una alternativa: impedir l'atomització de l'estat o la del moviment obrer. «Nosaltres som els adversaris del particularisme; estem convençuts que, havent-hi per descomptat *igualtat en tot*, els grans estats poden resoldre amb èxit infinitament més gran que no els petits els problemes engendrats pel progrés econòmic i els que planteja de lluita del proletariat contra la burgesia. Però només admetem relacions fonamentades en el lliure consentiment i mai en la coerció. Pertot on veiem lligams de *força* entre nacions, defensem resolutament i *incondicionalment*, sense preconitzar gens ni mica la secessió obligatòria de cada nació, el *dret* per a cadascuna d'elles de deter-

minar el seu destí polític, és a dir, de separar-se.»⁸⁶ El proletariat rus, força hegemònica de la revolució democràtica burgesa, cal que faci seva aquesta reivindicació, perquè és l'única que permet de lligar l'internacionalisme i el reconeixement de les aspiracions nacionals. Aquest programa de la democràcia més completa 1. assegura nous aliats i la utilització d'un potencial revolucionari immediat; 2. posa dics a les forces centrífugues a l'interior del partit; 3. té un valor pedagògic com a millor mitjà per immunitzar el proletariat contra el nacionalisme i educar-lo en un esperit internacionalista; 4. permet de llevar l'obstacle més greu que s'alça davant els proletaris de la nació dominant, la contaminació pel nacionalisme gran rus que els «idiotitza, decerebra i desuneix».

El dret d'autodeterminació no és pas un mot d'ordre abstracte i les condicions del seu exercici són precises, per a Lenin. Hi introdueix una restricció d'envergadura: el principi no es confon amb l'oportunitat de la seva aplicació efectiva per part d'una nació donada. Si és escaient o no la secessió, això s'ha de jutjar sempre a través de les exigències del desenvolupament social, a través dels interessos de classe del proletariat. El manteniment de les grans unitats, les tendències a l'assimilació corresponen als interessos del proletariat. Proclamar el dret a l'autodeterminació apareix, doncs, paradoxalment com el mitjà per accelerar l'esllanguiment de la consciència nacional; la formació dels estats nacionals representa una etapa en la via

86. V. I. LENIN, *Oeuvres*, vol. XX, p. 231.

de la constitució dels grans estats centralitzats, exigida pel progrés social i que desemboca en la separació de les nacions. Talment com constata Hélène Carrère d'Encausse, «allò que Lenin defensa és el principi de l'autodeterminació nacional com a clau de la revolució a Rússia... Tanmateix, si Lenin s'interessa en les nacions perquè hi veu en unes circumstàncies històriques precises una força explosiva, no s'interessa pas més que abans en l'entitat nacional en ella mateixa que continua essent una categoria transitoria sense valor intrínsec que cal utilitzar amb l'únic fi de fer-la desaparèixer tot seguit.»⁸⁷

Per tal de fer prevaler les seves tesis i el seu programa, Lenin ha de mantenir el combat en dos fronts; d'una banda, a l'interior del seu propi partit (bolxevic), i d'altra banda, a l'exterior contra el corrent autonomista, majoritari en les organitzacions socialdemòcrates de les nacionalitats, i al qual s'adheriren els menxevics. A l'interior topa amb la resistència dels intransigents que no volen reconèixer el fet nacional i que s'arreglaren en posicions luxemburgistes. La lluita contra els intransigents del seu partit, Lenin la mena criticant la immensa autoritat que és Rosa Luxemburg, amb un atac de la seva sèrie d'articles poc coneguda, apareguda només en polonès, «Autonomia i qüestió nacional».

Per lluitar contra les oposicions de tendència

87. Hélène CARRÈRE D'ENCAUSSE, *Unité prolétarienne et diversité nationale. Lenine et la théorie de l'autodétermination*, «Revue Française de Science Politique», XXI, núm. 2, abril 1971, p. 230. Altrament, remetem el lector a aquest excel·lent estudi pel que fa al conjunt dels problemes plantejats.

que divideixen el POSDR a propòsit de les tesis bundistes, apeha abans que res als bolxevics ucraïnesos i caucàsians que tenen la reputació d'ésser molt experimentats en matèria de qüestió nacional. Lenin reclama contínuament als seus partidaris opuscles de vulgarització sobre la qüestió nacional, preses de posició fermes contra els separatistes i els bundistes i proclama la necessitat «de començar pertot arreu l'estudi seriós de la qüestió i l'arreglada de la documentació sobre l'experiència de Rússia». El primer a respondre a aquesta crida és un membre promogut de nou al comitè central, J. V. Stalin. Aquest assisteix el gener del 1913 a la conferència de Cracòvia, on Lenin demana que es repliqui immediatament als bundistes i als menxevics georgians, convertits en els portaveus de les tesis austro-marxistes a l'Imperi rus. Aprofitant una estada d'unes quantes setmanes a Viena, on es familiaritza amb la crítica de Strasser, l'únic text encara inaccessible en rus, el «meravellós georgià» sotmet el seu llarg article a Lenin. Considerat molt bo, el publiquen a «Prosvetxénie» per servir a la discussió. Després de Stalin, els bolxevics ucraïnesos, O. N. Lola (Stepaniuc), Ietó, Veteran (P. I. Stutxka) i armeni, Stepan Xaumian, fan arribar a Lenin llurs respectives contribucions. Lenin es declara extremament satisfet, els felicita a tots i qualifica llurs aportacions d'excel·lents,⁸⁸ tot i que gairebé la totalitat d'aquests escrits pequen de mediocres. El vist

i plau així atorgat s'aplica menys al nivell d'aquests treballs que al fet, políticament capital per a Lenin, que llurs autors hagin pres posició. Per llur contingut, aquestes diverses contribucions no són pas ben bé unes simples variacions sobre els temes leninistes; el pensament de Lenin encara és lluny d'ésser objecte d'una interpretació en un sentit rigorós, unívoc, normatiu. Aquestes obres revelen, més que no solament una diversitat de percepcions i d'aproximacions, les divisions, les dificultats i les resistències dels bolxevics a acceptar el nou programa, a comprendre i assimilar l'estratègia leninista.

Stalin apareix com el representant dels realistes que, seguint Lenin, consenteixen a prendre en consideració el fet nacional, sense adoptar, però, la problemàtica leninista. Stalin desenvolupa un discurs teòric, centrat en un terreny secundari als ulls de Lenin, que no en veu la utilitat: es dedica, en efecte, a construir laboriosament una definició de la nació que vol ésser rigorosament marxista i a proposar una fórmula susceptible de superar les contradiccions creades i acumulades per Kautsky i Bauer.⁸⁹

89. Ni l'espai ni l'estructura d'aquest text no permeten de fer l'estudi aprofundit que necessitaria la contribució de Stalin. La confrontació de les seves fonts, la manera com se'n serví, així com un estudi crític de la seva línia continuen pendants. Car Stalin no s'accontentà de llegir Bauer, Renner, Kautsky, Strasser, Medem, per no citar sinó els autors principals, sinó que els va meditar i conjuminà així la seva pròpia construcció. Compilatòria, però estructuralment coherent, la definició polimorfa de la nació de Stalin és el punt de confluència de tres hipòtesis: la de Kautsky, la de Bauer i la de Medem. Auto-

88. Vegeu l'interessant estudi de Iou I. SEMENOV, *Iz istoii teoritxeskoi razrabotki V. I. Leninym natsionalnogo, voprosa*, «Narodi Azii i Afriki», 1966, núm. 4, p. 116.

El pamflet de Xaumian sobre l'autonomia nacional cultural, adreçat contra les tesis del «marxista especifista» armeni David Ananun,⁹⁰ expressa prou bé la resistència dels intransigents. Però les fletxes de Xaumian que no és pas un teòric, van igualment adreçades contra Lenin. Replica amb una fórmula tallant, manllevada a Rosa Luxemburg: «El marxisme no té ni pot proposar cap "remei general" per a la qüestió nacional. Per al marxisme, si es vol, no hi ha pas una qüestió nacional; el marxisme coneix unes qüestions nacionals». Interpretant el dret a l'autodeterminació en l'esperit del «nostre programa, "vell", "estèril", però marxista», Xaumian torna a l'accepció negativa inicial."

Certament, aquest corrent internacionalista intransigent aviat trobarà entre els bolxevics uns portaveus infinitament més qualificats i més brillants com ara Bukharin, Piatakov i Radek. Polemitzant contra ells, el 1915 i el 1916, Lenin aprofundirà les seves idees, les precisarà i les generalitzarà, tot extrapolant la seva nova estra-

didacte, esperit sistemàtic, Stalin no és ni versat en les subtilitats d'ús, ni creador, ni escrupulós de les fonts. Es fa seves idees, elaboracions, frases i passatges sencers sense preocupar-se de cometes, sense capficar-se amb el plagi, i les conjumina amb un sentit remarcable de la generalització en un sistema coherent però rígid i escolàstic.

90. Vegeu en aquest sentit el bon estudi de Mary MATOSSIAN, *Two marxist Approaches to Nationalism*, «The American Slavic and East European Review», 1957, núm. 4, ps. 489-500, on són també confrontades les tesis respectives de Stalin i Xaumian.

91. Ens servim de la traducció del text armeni que la senyora Ter-Minassian ha posat ben amablement a la nostra disposició.

tègia a la revolució socialista." Aquesta darrera fase correspon a un context nou, el de la Primera Guerra Mundial i després de la Revolució russa que faran fer a la qüestió nacional un tomb radical. Aquesta es veurà elevada a la categoria de mitjà, d'instrument essencial de la presa del poder, sense que sigui alterat el projecte de la Revolució internacional."

92. Vegeu l'estudi citat d'Hélène CARRERE D'ENCAUSSE.

93. No ens proposem en aquest estudi la classificació dels diversos corrents que es dibuixen a l'interior del marxisme pel que fa al tema nacional. Observem només que Hélène Carrere d'Encausse fa la distinció entre els «marxistes occidentals» que romanen obstinadament aferats a la noció única de lluita de classe i els «marxistes orientals» entre els quals l'autora inclou els austromarxistes, els quals «a casa seva descobreixen cada dia més el pes i les potencialitats de la lluita nacional». Quant a Yvon Bourdet, distingeix dues posicions teòriques i tres actituds tàctiques. Aquestes dues classificacions són correctes però no tenen en compte la complexitat de les línies de fissura, de l'encavallament de les posicions teòriques, i de les actituds tàctiques. Ens sembla que aquestes diferències no han d'ésser mesurades tant a través del pla teòric o de les actituds tàctiques com per la manera fonamental d'abordar el problema i pel lloc que se li assigna en la praxi. Aquesta és, altrament, la hipòtesi que presideix la nostra elaboració.

Michael Lowy

El problema de la història: observacions de teoria i de mètode

Aquestes observacions intenten de presentar alguns aspectes teòrics i metodològics del debat sobre la qüestió nacional al si del marxisme, debat el punt de partida del qual és la relativa indeterminació dels textos de Marx i d'Engels, i que prosseguirà en la Segona Internacional per a arribar amb Lenin a la constitució d'una doctrina revolucionària realista i coherent del dret d'autodeterminació de les nacions.

I. MARX I ENGELS: NACIONALITAT I INTERNACIONALITAT

1. Marx

No trobem en Marx ni una teoria sistemàtica sobre la qüestió nacional ni una definició precisa del concepte de «nació», ni una estratègia política general per al proletariat en aquest terreny. Els seus escrits sobre aquest tema consti-

tueixen en llur majoria preses de posició polítiques concretes sobre casos específics.

Pel que fa a textos pròpiament «teòrics», els més coneguts i influents han estat sense dubte els passatges una mica sibil·lins del *Manifest* sobre els comunistes i la nació; passatges que tenen el mèrit històric de proclamar ardidament i irreconciliablement el caràcter internacionalista del moviment proletari, però que no s'escapen sempre d'un cert economicisme i d'una dosi sorprenent d'optimisme lliurecanvista, que es manifesten sobretot en la suggestió que el proletariat victoriós no farà sinó continuar l'obra d'abolició dels antagonismes nacionals començada pel «desenvolupament de la burgesia, el lliurecanvi, el mercat mundial», etc. Aquesta tesi, altrament, és negada per altres textos del mateix període, on Marx subratlla que «mentre que la burgesia de cada nació guarda encara interessos nacionals particulars, la gran indústria crea una classe els interessos de la qual són els mateixos a totes les nacions i per a la qual la nacionalitat ja és abolida».¹

1. MARX, *Die Deutsche Ideologie*, Berlín, Dietz Verlag, p. 61; cf. també MARX, «Das Fest der Nationen in London»: «Les quimeres d'una república europea, d'una pau perpètua, sota una organització política, s'han tornat tan grotesques com les frases sobre la unitat dels pobles sota l'ègida de la llibertat universal del comerç... La burgesia a cada país té interessos particulars i no pot pas depassar la nacionalitat... Però els proletaris tenen a tots els països un sol i mateix interès, un sol i mateix enemic, un sol i mateix combat... Només els proletaris poden abolir la nacionalitat, només el proletariat que es desvetlla pot fer possible la confraternització de les nacions...» MARX, ENGELS, LASSALLE, *Aus dem literarischen Nachlass*, Stuttgart, 1902, vol. II, p. 408.

En escrits posteriors (sobretot a propòsit d'Irlanda) Marx mostrarà que la burgesia no solament no tendeix a abolir els antagonismes nacionals ans ben al contrari tendeix a agreujar-los, perquè:

a) la lluita pel domini dels mercats engendra conflictes entre les potències capitalistes;

b) l'explotació d'una nació per una altra produeix odis nacionals;

c) el xovinisme és un dels instruments ideològics que permeten a la burgesia de mantenir la seva dominació damunt el proletariat.

Marx se situa en un terreny sòlid quan subratlla la internacionalització de l'economia pel mode de producció capitalista, la constitució del mercat mundial que «ha fet perdre a la indústria la seva base nacional» instituint «la interdependència universal de les nacions». Es manifesta, però, una lliscada cap a l'economicisme en la idea que «la uniformització de la producció industrial i de les condicions d'existència corresponents» contribueix a la desaparició de les demarcacions (*Absonderungen*) i els antagonismes nacionals, com si les diferències nacionals fossin reductibles a heterogeneïtats en el procés de producció.

Quant a la cèlebre frase lapidària i sarcàstica de Marx «els proletaris no tenen pàtria», caldria d'antuvi interpretar-la en el sentit que els proletaris de totes les nacions tenen *el mateix interès*, fet que era considerat per Marx tendencialment idèntic a l'abolició de la nacionalitat (vegeu *La ideologia alemanya*); i la nació només és, per al proletariat, el marc polític immediat de la lluita per la presa del poder. Però l'antipatriotisme de

Marx té una significació més profunda: a) per a l'humanisme proletari, la humanitat tota sencera és la totalitat significativa, el valor suprem, l'objectiu final; b) per al materialisme històric, el comunisme només pot ésser establert a escala mundial, gràcies a un desenvolupament immens de les forces productives que ultrapassa el marc estret dels estats nacionals.

Si el *Manifest comunista* va posar els fonaments de l'internacionalisme proletari, no forneix gairebé cap indicació sobre l'estratègia política concreta respecte a la qüestió nacional, estratègia que serà desenvolupada sobretot a través dels escrits de Marx sobre Polònia i Irlanda (així com en la lluita que mantindrà dins la Internacional alhora contra el nacionalisme demoliberal de Mazzini i el nihilisme nacional proudhonista).

El suport a la lluita de Polònia per a la seva emancipació nacional era una tradició del moviment democràtic i obrer el segle XIX. Tot inserint-se en aquesta tradició, Marx i Engels es pronunciaren per Polònia no tant en nom del principi democràtic general d'autodeterminació de les nacions com per causa del combat dels polonesos contra la Rússia tsarista, principal bastió de la reacció a Europa i «enemic número u» dels pares del socialisme científic. En aquesta actitud hi ha una certa ambigüïtat: si Polònia només és sostinguda perquè la seva lluita nacional és alhora una lluita antitsarista, vol dir això que els pobles eslaus filorussos (com els txecs) no tenen dret a l'autodeterminació? Aquesta és precisament la problemàtica d'Engels en 1848-1849...

Els escrits sobre Irlanda, en canvi, tenen una més gran universalitat, i dibuixen, implícitament, alguns principis generals sobre la qüestió de les nacions oprimides.

En una primera fase, Marx era favorable a l'autonomia d'Irlanda a l'interior de la Unió anglesa i creia que la solució a l'opressió dels irlandesos (per part dels grans terratinents anglesos) vindria d'una victòria obrera (cartista) a Anglaterra. Els anys seixanta veu, al contrari, en l'alliberament d'Irlanda la condició de l'alliberament del proletariat anglès. Els seus escrits sobre Irlanda d'aquest període avancen tres temes importants per al desenvolupament futur de la teoria marxista de l'autodeterminació dels pobles, en la seva relació dialèctica amb l'inter-nacionalisme proletari:

1. Només l'alliberament nacional del poble oprimat permet de superar la divisió i els odis nacionals i d'unir els obrers de totes dues nacions contra llurs enemics comuns, els capitalistes.

2. L'opressió d'una nació contribueix al reforçament de l'hegemonia ideològica de la burgesia damunt els obrers al si de la nació dominant: «Un poble que n'oprimeix d'altres no podrà ésser lliure».

3. L'emancipació del poble oprimat afebleix les bases econòmiques, polítiques, militars i ideològiques de les classes dominants en la nació dominant i contribueix així a la lluita revolucionària de la classe obrera d'aquesta nació.

2. Engels

Les tesis d'Engels sobre Polònia i Irlanda són semblants a les de Marx; en canvi, hi trobem una curiosa construcció teòrica, la doctrina dels «pobles no històrics» que ens sembla pregonament estranya al marxisme,² però que mereix d'ésser estudiada com a exemple extrem dels errors als quals hom pot arribar a propòsit de la qüestió nacional, tot i partint d'una posició revolucionària, democràtica i socialista.

Analitzant en uns articles de 1848-1849 els fracassos de la revolució democràtica a l'Europa central, Engels els atribueix al paper contrarevolucionari fet per les nacions esclaves del sud (txecs, eslovacs, croats, serbis, romanesos, eslovens, dàlmates, moraus, rutens, etc.), mobilitzats en massa dins els exèrcits d'Austria i de Rússia i utilitzats per la reacció per a esclafir la revolució liberal a Hongria, Polònia, Austria i Itàlia.

En realitat, l'exèrcit imperial austríac era compost de pagesos, tant eslaus com austríacs alemanys. La victòria de la contrarevolució fou possible per una raó essencial: la direcció burgesa liberal de la revolució era massa temorega, massa «moderada», massa poruga, per a desfermar una revolució agrària i nacional; per tant, no pogué fer-se seves les masses camperoles i les minories nacionals ni impedir que esdevinguessin l'instrument orb de la reacció.

2. Cf. sobre això el remarcable assaig del marxista polonès Roman Rosdolsky, «Friedrich Engels uns das Problem der "Geschichtslosen Völker"», *Archiv für Sozialgeschichte*, IV, 1964.

La revolució del 1848 és l'exemple clàssic d'una revolució que fracassa perquè no ha resolt d'una manera radical la qüestió agrària i la qüestió nacional (precisament allò que va fer l'èxit de la revolució d'octubre del 1917!). Aquesta fallida prové del caràcter socialment limitat de la seva direcció, del fet que la burgesia liberal centreeuropea ja no era, el segle XIX, una classe revolucionària conseqüent.

Pel fet de no haver copsat la veritable arrel de classe del fracàs de 1848-1849, Engels provà d'explicar-lo amb una ideologia metafísica: la teoria d'origen hegeliana dels «pobles no històrics», contrarevolucionaris per natura, categoria en la qual inclou, en barrija-barreja, els eslaus del sud, els bretons, els escocesos i els bascs. Segons Engels, aquestes «restes d'una nació despiadadament trinxada per la marxa de la història, com deia Hegel, aquests vestigis de nació, esdevenen cada vegada més, i continuen essent fins a llur completa eliminació o desnacionalització, els portadors fanàtics de la contrarevolució, perquè llur mateixa existència és ja una protesta contra una gran revolució històrica».³

En efecte, segons Hegel, aquells pobles que no han reeixit a crear un estat, o l'estat dels quals fou destruït en temps reculats, són «no històrics» i condemnats a desaparèixer. Com a exemple, Hegel mencionava precisament els eslaus del sud, els búlgars, els serbis, etc.

Engels desenvoluparà aquesta metafísica pseu-

3. ENGELS, «Der magyarische Kampf», M.E.W., VI, p. 172.

do-historicista escrivint en un article de 1855 que «el paneslavisme és un moviment que s'esforça per esborrar allò que una història de mil anys ha creat, un moviment que no pot realitzar-se sense escombrar del mapa d'Europa Turquia, Hongria i la meitat d'Alemanya...».⁴ No cal dir que un raonament com aquest prové més dels principis conservadors de l'escola històrica del dret que no de les tesis revolucionàries del materialisme històric! Paradoxalment el mateix Engels, en un article del mateix període (1853), subratllava que l'Imperi turc estava condemnat a la desintegració per l'alliberament de les nacions balcàniques, la qual cosa no el sobta gens ni mica, puix que com a bon dialèctic admira en la història «l'etern canvi dels destins humans... en què no hi ha res estable sinó la inestabilitat, res immutable sinó el moviment».⁵

L'article del 1866 *Què tenen a veure les classes treballadores amb Polònia?* testimonia la continuïtat ideològica d'Engels, el qual s'obstina a oposar «les grans nacions històriques d'Europa» (Itàlia, Polònia, Hongria, Alemanya) a les quals reconeix el dret a la unitat nacional i a la independència, i els «nombrosos vestigis de pobles», sense «importància europea» i sense «vitalitat nacional» (romanesos, serbis, croats, txecs, eslovacs, etc.), instrument a mans del tsar i de Napoleó III.

Afegim, en descàrrec d'Engels, que:

4. ENGELS, «Deutschland und der Panslawismus», a ROSDOLSKY, *op. cit.*, p. 174.

5. ENGELS, *Was soll aus der europäischen Türkei werden*, «New York Daily Tribune», 1853, a ROSDOLSKY, *op. cit.*, p. 174.

a) es tracta d'articles de diari, per tant sense el rigor d'una obra científica i amb un estatut diferent dels escrits pròpiament teòrics d'Engels!

b) la motivació de la seva posició era democràtica i revolucionària: abatre el tsarisme i l'Imperi austríac. De cap manera no era mogut per qualsevol apriorisme eslavòfob. En un article escrit abans de la revolució del 1848, Engels crida a l'enderrocament de l'Imperi austríac per tal d'«eliminar els obstacles en el camí de l'alliberament dels italians i els eslaus». Tampoc no estava influenciat pel xovinisme alemany, com ho proven els seus atacs a la minoria alemanya a Hongria (*Siebenbürger Sachsen*) que «s'entesta a mantenir una nacionalitat absurda enmig d'un país estranger».⁷

II. L'ESQUERRA RADICAL CONTRA EL SEPARATISME NACIONAL

El corrent de l'«esquerra radical» (*linksradicale*) representat per Rosa Luxemburg, Pannekoek, Trotski (abans del 1917) i Strasser es caracteritza, en graus diversos i sota formes de vegades molt diferents, per la seva oposició al se-

6. ENGELS, «Anfang des Endes in Osterreich» (1874), M.E.W., IV, p. 510.

7. ENGELS, «Der magyarische Kampf», M.E.W., VI, p. 170.

paratisme nacional en nom dels principis de l'internacionalisme proletari. D'altra banda, l'actitud respecte a la qüestió nacional és una de les principals divergències d'aquest corrent amb Lenin, del qual aquest és pròxim pel seu caràcter marxista i revolucionari.

1. Rosa Luxemburg

En 1893 Rosa Luxemburg fundava la SDKP, partit socialdemòcrata del Regne de Polònia, amb un programa marxista i internacionalista, en oposició al PPS, partit socialista polonès, que es proposava lluitar per la independència de Polònia. Denunciant (no pas sense raó) el PPS com un partit «social-patriota», Rosa i els seus companys de la SDKP s'oposaven ferotgement al mot d'ordre de la independència de Polònia i insistien al contrari en els lligams estrets entre el proletariat rus i el polonès i llur comunitat de destí. El «regne de Polònia» (part de Polònia annexada a l'imperi tsarista) havia d'accedir a l'autonomia, i no a la independència, en el marc d'una futura República democràtica russa.

El 1896, Rosa Luxemburg representa la SDKP al congrés de la Segona Internacional. Les posicions que defensa en la seva intervenció són que l'alliberament de Polònia és una tasca tan utòpica com la de Txecoslovàquia, d'Irlanda o d'Alsàcia-Lorena... Cal que el combat polític unitari del proletariat no sigui substituït per «una cadena de lluites nacionals estèrils». Les bases teòriques d'aquesta posició seran fornides per les recerques que ella farà per a la seva tesi

doctoral, *El desenvolupament industrial de Polònia* (1898). El tema central d'aquesta obra és que Polònia, des del punt de vista econòmic ja està integrada a Rússia: el creixement industrial de Polònia es fa gràcies als mercats russos, i, per tant, l'economia polonesa ja no pot existir separada de l'economia russa. La independència de Polònia era el somni de la noblesa polonesa a l'època feudal. Però el desenvolupament industrial ha sapat les bases d'aquest somni: ni la burgesia polonesa, el futur econòmic de la qual depèn del mercat rus, ni el proletariat polonès, l'interès històric del qual és l'aliança revolucionària amb el proletariat rus, no són nacionalistes. Només hi ha la petita burgesia i les capes pre-capitalistes que nodreixen encara el somni utòpic d'una Polònia unificada independent. En aquest sentit Rosa considera el seu llibre com l'equivalent polonès de l'obra de Lenin, *El desenvolupament del capitalisme a Rússia*, adreçada contra els somnis utòpics i retrògrads dels populistes russos.

L'escrit de Rosa Luxemburg sobre la qüestió nacional que provocà més polèmiques (sobretot per part de Lenin) és la sèrie d'articles del 1908, publicada sota el títol de «Qüestió nacional i autonomia» en l'òrgan del partit socialdemòcrata polonès (esdevingut la SDKP i L després de l'adhesió d'un grup marxista lituà), les idees més importants (i més discutibles) de la qual són:

a) El dret d'autodeterminació és un dret abstracte i metafísic, com el pretès «dret al treball» dels utopistes del segle XIX, o el còmic «dret de cada home a menjar en plats daurats» proclamat per l'escriptor Txernixevski.

b) Sostenir el dret de separació de cada nació significa en realitat sostenir el nacionalisme burgès. La nació com un tot uniforme i homogeni no existeix: cada classe dins la nació té uns interessos i uns «drets» oposats.

c) La independència de les nacions petites en general i de Polònia en particular és una utopia des d'un punt de vista econòmic, condemnada per les lleis de la història.

Per a ella només hi havia una excepció a aquesta regla: els pobles balcànics de l'Imperi turc: grecs, serbis, búlgars, armenis. Aquestes nacions havien atès un grau de desenvolupament econòmic, social i cultural superior a Turquia, imperi decadent que les esclafava amb el seu pes mort. D'ençà del 1896 (després d'un aixecament nacional grec a l'illa de Creta) Rosa Luxemburg considerava —contràriament a la tesi defensada per Marx a l'època de la guerra de Crimea— que l'Imperi turc no era viable i que la seva descomposició en estats nacionals era una exigència del progrés històric.

Afegim-hi que Rosa apella en auxili de la seva doctrina sobre l'absència d'esdevenidor de les nacions petites a l'autoritat dels articles d'Engels a propòsit dels «pobles no històrics» (articles que ella atribueix a Marx; la veritable identitat de llur autor no fou establerta fins al 1913, amb la descoberta de les lletres inèdites de Marx a Engels). En particular l'article de gener del 1849 sobre la lluita dels hongaresos, de la qual cita el passatge que hem mencionat suara sobre les «restes de nacions despiadadament trinxades per la marxa de la història». Ella reconeix que la visió d'Engels sobre els pobles eslaus del

sud era errònia, però creu que el seu mètode era el bo, i lloa el seu «realisme sobri, lliure de tot sentimentalisme», així com el seu menyspreu per una ideologia metafísica dels drets de les nacions...

El 1914 Rosa Luxemburg fou, com és sabut, una de les rares dirigents de la Segona Internacional que no cedí a la immensa onada de social-patriotisme que es desfermà per Europa amb la guerra. Empresonada per les autoritats alemanyes per la seva propaganda internacionalista i antimilitarista, escriví el 1915 i féu sortir clandestinament de la presó el cèlebre *Opuscle de Junius*. En aquest text Rosa Luxemburg es farà seu, fins a un cert punt, el principi de l'autodeterminació: «El socialisme reconeix a cada poble el dret a la independència i a la llibertat, a la lliure disposició del seu propi destí». Tanmateix per a Rosa aquesta autodeterminació no es pot fer en el marc dels estats capitalistes i, en particular, colonialistes existents: ¿com podem parlar de «lliure disposició» tractant-se d'estats imperialistes com França, Turquia o la Rússia tsarista? A l'època de l'imperialisme, la lluita per l'«interès nacional» és una mistificació, no solament en relació amb els grans estats colonials, sinó encara per a les nacions petites que «no són res més que uns peons en el joc imperialista de les grans potències».

8. Rosa LUXEMBURG, «Nationalität und Autonomie» (1908), a *Internationalismus und Klassenkampf*, Luchterhand, 1971, ps. 236-239.

9. Rosa LUXEMBURG, «Thèses sur les tâches de la social-démocratie internationale», a *La Crise de la social-démocratie*, Bruxelles, La Taupe, 1970, ps. 220-221.

Ens sembla que les tesis de Rosa Luxemburg sobre la qüestió nacional, de 1893 a 1917, s'articulen al voltant de quatre errors teòrics, metodològics i polítics fonamentals:

1. Sobretot abans del 1914, una concepció economicista del problema: Polònia és econòmicament dependent de Rússia, doncs no pot pas ésser políticament independent —argument que tendeix a negar l'especificitat i l'autonomia relativa de la instància política. Aquest mètode determinista-economicista apareix especialment a la seva tesi doctoral i als seus primers escrits sobre el problema polonès: el desenvolupament industrial de Polònia, lligat al mercat rus, determina «amb la força de bronze de la necessitat històrica» (és una expressió que Rosa fa servir sovint aquesta època, amb una altra del mateix tipus: «Amb la fatalitat de les lleis naturals»), d'una banda, el caràcter utòpic de la independència polonesa, i, d'altra banda, la unitat entre proletaris russos i polonesos. Un text característic d'aquest lligament *no mediatitzat* del polític a l'econòmic es troba en un article del 1902 sobre el social-patriotisme que subratlla que la tendència econòmica, «i per consegüent» la tendència política de Polònia és la unió amb Rússia; la conjunció «i per consegüent» és l'expressió d'aquesta immediatesa, no demostrada, sinó implícitament admesa com a evident per ella mateixa.

Tanmateix, aquesta mena d'argument tendeix a desaparèixer com més supera Rosa la temptació economicista, és a dir, sobretot després del 1914, quan formula la divisa «socialisme o barbàrie» (*Opuscle de Junius*) que constitueix

una ruptura metodològica fonamental amb l'economicisme fatalista de tipus kautskià. Els raonaments sobre la qüestió nacional a l'*Opuscle de Junius* són essencialment polítics, i no descansen en cap pressupòsit mecanicista.

2. Per a Rosa, la nació és essencialment un fenomen *cultural*, la qual cosa tendeix, una vegada més, a escamotejar-ne la dimensió *política*, que no és pas reductible ni a l'econòmic ni a l'ideològic, i la forma concreta de la qual és l'estat nacional independent (o la lluita pel seu establiment). És per aquesta raó que Rosa vol abolir l'opressió nacional permetent el «lliure desenvolupament cultural», però es nega a acceptar el separatisme, el dret a la independència política, sense comprendre que la negació del dret de constituir un estat nacional independent és precisament *una de les principals formes de l'opressió nacional*.

3. Luxemburg només va veure en els moviments d'alliberament nacional llur costat *anacrònic*, petit burgès, reaccionari, sense copsar-ne la *potencialitat revolucionària* contra el tsarisme (i més tard, en un altre context, contra l'imperialisme i el colonialisme), és a dir, sense comprendre la dialèctica complexa i contradictòria del *double caractère* d'aquests moviments nacionals. En relació amb Rússia, podem dir en general que va menysvalorar el paper revolucionari dels aliats no proletaris de la classe obrera: la pagesia, les nacions oprimides; ella concebia la revolució russa com a *purament* obrera i no, com Lenin, *dirigida* pel proletariat."

10. Cf. G. LUKACS, «Observacions crítiques sobre la

4. Rosa Luxemburg no va comprendre que l'alliberament nacional dels pobles oprimits és una exigència no solament de la petita burgesia «utòpica», «retrògrada» i «pre-capitalista», sinó també de *totes les masses populars, proletariat inclòs*. I que, per tant, el reconeixement pel proletariat rus organitzat del dret d'autodeterminació dels pobles era precisament la condició *sine qua non* de la seva unitat amb el proletariat de les nacions oprimides.

Quina és la font d'aquests errors, llacunes i insuficiències de Rosa? Al nostre parer, seria fals de creure que siguin orgànicament lligades al mètode de R. Luxemburg (llevat pel que fa a l'economicisme d'abans del 1914) o al conjunt de les seves posicions polítiques (per exemple, sobre el partit, sobre la democràcia, etc.). De fet, aquestes tesis sobre la qüestió nacional no eren pas específiques de Rosa, sinó que eren compartides pels altres dirigents de la SDKP i L, fins per aquells qui, com Dzerjinsky, van adherir-se al bolxevisme. És probable que la posició unilateral de Rosa sigui, en darrera anàlisi, un subproducte ideològic de la lluita ideològica aferrissada, virulent i permanent de la SDKP i L contra el PPS."

"crítica de la revolució russa" de Rosa Luxemburg», *Història i consciència de classe*.

11. Cf. LENIN, «Du droit des nations à disposer d'elles-mêmes», a *Questions de la politique nationale*, Moscou, Ed. du Progrès, 1968, p. 111: «Es ben natural que la lluita contra la petita burgesia polonesa engegada pel nacionalisme hagi obligat els socialdemòcrates polonesos a "forçar la nota" amb un zel especial (de vegades una mica excessiu i tot).»

La diferència entre Lenin i Rosa Luxemburg és, doncs, fins a un cert punt (pel que fa a Polònia si més no), una conseqüència de la *diferència d'òptica* entre internacionalistes russos (que lluiten contra el xovinisme gran rus) i internacionalistes polonesos (que combaten el socialpatriotisme polonès). Lenin sembla reconèixer de vegades una certa «divisió del treball» entre els marxistes de Rússia i de Polònia pel que pertoca a això. Dit això, la seva gran crítica a Rosa Luxemburg és de voler generalitzar a partir d'una situació específica (Polònia en un cert moment històric) i de refusar així no solament la independència polonesa sinó la de totes les petites nacions dominades.

Ara, hi ha sobre això un escrit de Rosa que posa el problema en uns termes molt semblants als de Lenin: la introducció de 1905 al recull *La qüestió polonesa i el moviment socialista*. En aquest text, Rosa Luxemburg distingeix acuradament entre el dret innegable de cada nació a la independència («que es desprèn dels principis elementals del socialisme»), que ella reconeix, i l'*oportunitat* d'aquesta independència per a Polònia, que ella nega.

Es tracta també d'un dels rars textos de Rosa que reconeix la importància, el pes i la justificació i tot dels sentiments nacionals (tot reduint-los a un fenomen «cultural»), i subratlla que l'opressió nacional és «l'opressió més insuportable en la seva barbàrie», la qual només pot suscitar «odi i rebel·lió».

Aquest escrit, així com certs passatges de l'*Opuscle de Junius*, mostren que el pensament de Rosa era massa realista, en el sentit revolucionari

del terme, per presentar una coherència lineal, metafísica i encarcerada.

2. Trotski

Els escrits de Trotski sobre la qüestió nacional d'abans del 1917 poden ésser definits com «eclectics» (és el terme emprat per Lenin per criticar-los) i se situen a mig camí entre Rosa Luxemburg i Lenin.

A partir sobretot del 1914 és quan Trotski s'interessarà de més a prop en la qüestió nacional. Escomet el problema en el seu pamflet *La guerra i la Internacional* (1914) —obra política adreçada contra el socialpatriotisme— sota dos angles diferents, si no contradictoris:

a) Una aproximació històrico-econòmica: la guerra mundial és el producte de la contradicció entre les forces productives, que tendeixen cap a l'economia mundial, i el marc estret dels estats nacionals. Trotski proclama, doncs, «la destrucció de l'estat nacional com a entitat econòmica independent», tesi completament defensible des del punt de vista estrictament econòmic. Tanmateix, treu d'aquesta premissa la conclusió de la «caiguda» (*Zusammenbruch*) i de la «destrucció» (*Zertrümmerung*) de l'estat nacional *tout court*, de l'estat nacional com a tal, i així el fet nacional no podia subsistir en l'esdevenidor sinó com a «realitat cultural ideològica i psicològica».

És clar, ací hi ha un *non sequitur* flagrant. La fi de la independència econòmica de l'estat nacional no és de cap manera sinònima de la

desaparició d'aquest estat nacional com a entitat política. Com Rosa, Trotski tendeix a reduir la nació sia a l'economia sia a la cultura, perdent així de vista la *dimensió específicament política* del problema, l'estat nacional com a fenomen polític, distint de l'esfera econòmica o ideològica (tot mantenint, evidentment, relacions mediatitzades amb aquestes dues instàncies).

b) Una aproximació política concreta: contràriament de Rosa, Trotski proclama explícitament el dret d'autodeterminació de les nacions com una de les condicions per a la «pau dels pobles» que oposa a la «reconciliació dels diplomàtics». I a més defensarà la perspectiva d'una Polònia independent i unificada (és a dir, lliure ensems del jou tsarista, alemany i austriac), així com la independència d'Hongria, de Romania, de Bulgària, de Sèrbia, de Bohèmia, etc. Veu en l'emancipació d'aquests països, així com en llur aplegament en una «federació balcànica» la millor barrera contra el tsarisme a Europa.

D'altra banda, Trotski mostra, d'una manera remarcablement penetrant, la relació dialèctica entre internacionalisme proletari i drets nacionals: la destrucció de la Internacional pels social-patriotes ha estat un crim no solament contra el socialisme sinó també contra «l'interès nacional amplament i correctament entès», en dissoldre l'única força capaç de reconstruir Europa sobre la base dels principis democràtics i del dret d'autodeterminació de les nacions.

En una sèrie d'articles el 1915 («Nació i economia»), Trotski assaja de delimitar la qüestió nacional d'una manera més precisa, però no s'escapa d'una certa ambigüitat. El moviment con-

tradictori del seu raonament és característic d'un pensament que se cerca. Comença per una polèmica contra els social-imperialistes, que justifiquen la seva política amb les necessitats d'extensió del mercat i de les forces productives; aquesta polèmica, des del punt de vista metodològic, apareix com un refús de l'economicisme; sí, els marxistes estan a favor de l'extensió més ampla possible del camp de desenvolupament econòmic, però no pas al preu de dividir, desorganitzar i afeblir el moviment obrer. L'argument de Trotski és una mica embrollat en la mesura que parla del moviment obrer com «la força productiva més important de la societat moderna», però es tracta nogensmenys de l'afirmació de primacia d'un criteri *polític*. Tanmateix, en l'un i l'altre article torna a parlar de «les exigències centralitzadores del desenvolupament econòmic», que demanen la destrucció de l'estat nacional, trava per a l'expansió de les forces productives. ¿Com conciliar aquestes «exigències» amb el dret d'autodeterminació de les nacions, que d'altra banda Trotski reconeix?

Se'n surt amb un *salto mortale* tedric que el fa recaure en l'economicisme: «L'estat és per essència una organització econòmica, caldrà adaptar-se a les exigències del desenvolupament econòmic.» Per tant, l'estat nacional serà dissolt en el marc dels «Estats Units republicans d'Europa», mentre que la nació, dissociada de l'economia, i alliberada de l'antic marc estatal caducat, tindrà el dret a l'autodeterminació... en el terreny del «desenvolupament cultural».

El 1917 abandonarà aquestes tesis «ecclèctiques» i es farà seva la concepció leninista de la

qüestió nacional, que defensarà brillantment a Bret-Litovsk com a comissari del poble per als afers estrangers.¹²

3. Pannekoek * i Strasser **

La idea central comuna als dos autors és la superioritat de l'interès de classe damunt l'interès nacional; la conclusió pràctica, la unitat

12. Cf. TROTSKY, *Histoire de la révolution russe* (1932), París, Ed. du Seuil, 1950, p. 812: «Siguin quins siguin els destins ulteriors de la Unió Soviètica... la política nacional de Lenin entrarà per sempre més a formar part del sòlid material de la humanitat.»

* Anton Pannekoek (1873-1960). Astrònom i doctor de la universitat de Leiden, milita en l'ala esquerra del partit socialdemòcrata holandès i el 1907 és un dels fundadors de la revista «Tribune», òrgan de l'esquerra marxista holandesa. El 1912 publica a Reichenberg (Bohèmia) *Lluita de classe i nació* resposta a les teories d'O. Bauer, «crítica de l'oportunisme nacional austríac». Internacionalista durant la guerra, és fundador, més endavant, del partit comunista holandès del qual se n'allunyarà progressivament per a esdevenir un dels teòrics del comunisme dels consells i dedicar-se a la seva activitat científica. (N. dels E.)

** Josef Strasser (1870-1935). Nascut a Cracòvia de família vienesa, estudia dret i milita en l'ala esquerra de la socialdemocràcia. El 1900 és enviat a Reichenberg per a dirigir-hi la premsa del partit on es familiaritza amb la qüestió nacional. El 1912 publica a Reichenberg *L'obrer i la nació*, obra molt polèmica que critica les tesis baerianes. Internacionalista durant la guerra, el 1919 s'afilia al partit comunista austríac. Després d'un viatge a Moscou el 1923, invitat per Lenin, el 1928 és anomenat redactor en cap de l'òrgan del partit comunista austríac. Més endavant entra en conflicte amb la direcció del partit, dimiteix de les seves funcions i és expulsat del partit sota acusació de trotskisme. (N. dels E.)

del partit socialdemòcrata austríac i el refús de la seva divisió en seccions nacionals separades o autònomes. Tots dos comparen la nació amb la religió, com una ideologia destinada a desaparèixer en el socialisme, i rebutgen, com a ahistòriques, idealistes i nacional-oportunistes, les doctrines de Bauer sobre la qüestió nacional.

Per a Pannekoek, «el fet nacional és un fet ideològic burgès». Creure que aquesta ideologia pot ésser una força independent és en Bauer el senyal característic d'un mètode kantianista i no materialista.

L'interessant és que tant Pannekoek com Strasser accepten en l'essencial el programa nacional de Bauer i de la socialdemocràcia austríaca: l'autonomia nacional en el marc de l'Estat austro-hongarès multinacional. Pannekoek subratlla, a més, que es tracta d'una autonomia fonamentada sobre el principi personal i no sobre el principi territorial, la qual cosa és coherent amb la seva visió del fet nacional com un fenomen purament ideològic i cultural. És veritat que Pannekoek i Strasser, al contrari de Bauer, no consideren que el programa sigui realitzable en el marc del capitalisme i li atribueixen més aviat un valor propagandístic i educatiu.

L'economicisme és present de forma mediatitzada en la pressuposició fonamental comuna als dos autors: la primacia de l'interès de classe damunt de l'interès nacional és deguda a les arrels econòmiques del primer. Strasser explica en un passatge molt divertit del seu opuscle que el bon patriota alemany-austríac farà almenys les seves compres als comerciants txecoslovacs si són més barats que llurs homòlegs germànics.

Però, ¿és que això permet d'afirmar com ho fa Strasser que quan els interessos nacionals i els interessos econòmics entren en conflicte sempre són els interessos econòmics que guanyen?

La polèmica de Pannekoek i Strasser contra Bauer se situa en una perspectiva revolucionària, però és incompleta en la mesura que es limita a oposar l'internacionalisme al nacional-reformisme austro-marxista, sense plantejar una alternativa política concreta en el camp mateix del problema nacional i especialment de la lluita de les nacions oprimides.

III. EL CENTRE AUSTRO-MARXISTA I L'AUTONOMIA CULTURAL

La idea principal del corrent austro-marxista és l'autonomia cultural en el marc de l'estat multinacional, a través de l'organització de les nacionalitats en corporacions jurídiques públiques, amb un seguit d'atribucions culturals, administratives i legals. En relació amb la qüestió nacional, com en relació amb totes les qüestions polítiques, llur doctrina es caracteritza pel «centrisme», a mig camí entre reforma i revolució, nacionalisme i internacionalisme, tot volent alhora reconèixer els drets de les minories nacionals i mantenir la unitat de l'Estat austro-hongarès. Si tendeixen, com l'esquerra radical, a rebutjar el separatisme com a solució a la qüestió

nacional, els austro-marxistes ho fan per raons no solament diferents sinó gairebé diametralment oposades.

1) Karl Renner

El futur canceller d'Àustria (1918-1920) va publicar abans del 1917 diversos estudis sobre la qüestió nacional, el primer dels quals, i el més conegut, és *L'Estat i la Nació*, de 1899. El seu mètode és profundament jurídic-constitucionalista i la seva concepció de l'estat procedeix més del lassalleanisme que no pas del marxisme (com ho remarquen amb raó Mehring, Kautsky i el jurista burgès Hans Kelsen). La influència de l'estatisme de Lassalle és implícit des dels seus primers escrits, però es manifestarà més omentament després del 1914, per exemple en la seva obra *Marxisme, guerra i Internacional* (1917) que conté les propostes següents (la relació de les quals amb el marxisme és més aviat problemàtica):

— «L'economia serveix com més va més exclusivament la classe dels capitalistes, l'estat en canvi serveix cada vegada més el proletariat.»

— «El germen del socialisme es troba ja avui en totes les institucions de l'estat capitalista.»¹³

A la llum d'aquest «social-estatisme» cal comprendre la doctrina de Renner sobre la qüestió nacional, la qual té per objectiu essencial d'im-

13. Cf. K. RENNER, *Marxismus, Krieg und Internationale*, Stuttgart, 1917, p. 26 i ss.

pedir «l'enfonsada de l'Imperi», i la «dissolució d'Àustria»; és a dir, de salvar «l'estat unitari austríac històricament donat». L'estat imperial austro-hongarès apareix, doncs, com el marc fonamental del pensament polític de Renner, marc que es tracta de conservar gràcies a un cert nombre de reformes democràtiques i de concessions (culturals, legals, etc.) a les minories nacionals.

Paradoxalment, l'estatisme de Renner és la causa per la qual ell intenta de *despolititzar* la qüestió nacional, de reduir-la a una qüestió administrativa i constitucional,¹⁴ de metamorfosar-la en un problema jurídic; prova d'exorcitzar el perill del separatisme polític i de l'esclatament de l'estat multinacional a través d'un subtil i complex aparell jurídic-constitucional: corporacions nacionals fonamentades en el principi de la personalitat, «cadastre nacional» amb la llista de tots els individus que han triat una nacionalitat, col·legis electorals separats per a cada minoria nacional, cossos territorials i/o nacionals amb autonomia administrativa, etc.

En realitat la doctrina de Renner, per l'absència de tota perspectiva de classe i de tota mira revolucionària, se situa, malgrat les declaracions del seu autor, de molt bon tros al defora de l'univers polític i teòric del marxisme.

14. Cf. Arduino AGNELLI, *Questione Nazionale e socialismo*, K. Renner e O. Bauer, Il Mulino, Bolonya, 1969, p. 109.

2) Otto Bauer

La gran obra de Bauer sobre *La qüestió nacional i la socialdemocràcia* (1907) té un pes teòric i una influència considerablement superiors als escrits de Renner. Nogensmenys, comparteix amb aquest la premissa fonamental de l'austromarxisme: el manteniment de l'estat multinacional. La solució per a la qüestió nacional és concebuda per Bauer en termes reformistes («evolucionisme nacional» és el terme que fa servir per caracteritzar la seva estratègia), d'endegament progressiu de les institucions de l'Estat austro-hongarès: «És poc probable que l'autonomia nacional sigui el producte d'una gran decisió, d'un acte coratjós. En un llarg procés d'evolució, en lluites difícils... Àustria s'encaminarà pas a pas vers l'autonomia nacional. No pas un gran acte legislatiu sinó una sèrie de lleis provincials i locals crearan la nova Constitució.»

Allò que és específic de l'anàlisi de Bauer és el caràcter psicocultural de la seva teoria del fenomen nacional, teoria construïda a partir del concepte vague i misteriós de «caràcter nacional», definit en termes psicològics: «la diversitat de les orientacions de la voluntat, el fet que la mateixa estimulació suscita un moviment diferent, que la mateixa situació exterior provoca una decisió diferent».

En realitat, aquest concepte té un sabor netament metafísic, d'origen neo-kantià, i no és

15. OTTO BAUER, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wiener Volksbuchhandlung, Viena, 1924, p. 404.

per casualitat que fou objecte de crítiques severes per part dels contradictors marxistes de Bauer (Kautsky, Pannekoek, Strasser, etc.).

El segon concepte clau en l'edifici teòric de Bauer és, no cal dir, el de cultura nacional, fonament de tota la seva estratègia d'autonomia nacional. El desplaçament de l'anàlisi cap al nivell cultural té com a resultat l'evacuació del problema polític: l'autodeterminació per la constitució d'estats nacionals. En aquest sentit, el «culturalisme» de Bauer fa el mateix paper metodològic que el «juridicisme» de Renner: la despolitització de la qüestió nacional.

D'altra banda, Bauer elimina gairebé totalment les classes i la lluita de classes del terreny de la cultura nacional. El seu programa és de fer accedir els obrers als «béns culturals», a la «comunitat cultural nacional» de la qual són exclosos pel capitalisme. Sembla, doncs, que considera els «béns culturals» com absolutament *neutres* i sense contingut de classe. Comet així l'error invers dels partidaris del *Proletkult* que ignoraven l'autonomia relativa de l'univers cultural i volien reduir-lo immediatament a la base social («cultura proletària» versus «cultura burgesa»). A Pannekoek, doncs, li és ben fàcil de remarcar en la seva polèmica contra Bauer que els proletaris llegeixen en Goethe i Schiller (o Freiligrath i Heine) una cosa ben altra que no la burgesia. La relació complexa del proletariat amb l'herència cultural burgesa, relació dialèctica d'*Aufhebung* (conservació-negació-superació) és reduïda per Bauer a un simple moviment d'apropiació, o més aviat de recepció passiva.

Evidentment Bauer té raó de subratllar la

importància decisiva de la cultura per a la definició del fet nacional, però la seva teoria duu a una veritable fetitxització de la cultura nacional, l'expressió més colpidora de la qual és la idea que el socialisme mena a una *diferenciació cultural creixent* entre les nacions.¹⁶

Per la seva tendència a «nacionalitzar» el socialisme i el moviment obrer, pel seu refús del que ell anomena «el cosmopolitisme ingenu» del proletariat al seu començament, per la seva incapacitat de concebre una cultura socialista internacional, la teoria de Bauer, és, en certa mesura, contaminada per la ideologia nacionalista que vol combatre. No cal estranyar-se, doncs, que hagués esdevingut la doctrina dels corrents «nacionalistes culturals» del moviment obrer, no solament a Àustria-Hongria, sinó també a l'Imperi rus (Bund, socialdemòcrates caucàsians, etc.) i a d'altres bandes.

Malgrat aquestes limitacions, l'obra de Bauer presenta un valor teòric innegable, sobretot gràcies al caràcter *historicista* del seu mètode. Definint la nació com el resultat d'una comunitat de destí històric (la base material de la qual és la lluita dels homes amb la natura), com «el producte mai no acabat d'un procés constantment en curs», com una condensació de les vicissituds passades, un «tros d'història quallada», Bauer se situa sòlidament en el terreny del materialisme històric i en oposició irreconciliable amb el conservadorisme nacional burgès, els mites reaccionaris de la «nació eterna», i la ideologia racista.

16. BAUER, *op. cit.*, ps. 105-108.

Aquesta aproximació historicista dóna al llibre de Bauer una superioritat metodològica real, no solament en relació amb Renner, sinó amb la majoria dels autors marxistes del període, els escrits dels quals sobre la qüestió nacional tenen sovint un caràcter abstracte i rígid. En la mesura que el mètode de Bauer implica no solament una explicació històrica de les configuracions nacionals presents sinó la comprensió de la nació com un procés, com un moviment en transformació perpètua, li permet també de superar l'error d'Engels en 1848-1849; el fet que una nació (com ara els txecs) «no ha tingut història», no vol dir necessàriament que no tindrà cap futur. El desenvolupament del capitalisme produeix a l'Europa central i als Balcans no pas l'assimilació ans el *desvetllament* de les nacions «sense història»."

IV. LENIN I EL DRET D'AUTODETERMINACIÓ

La qüestió nacional és un dels camps on Lenin ha fet progressar efectivament el pensament marxista elaborant (a partir dels escrits de Marx però anant molt més enllà) una estratègia revolucionària coherent per al moviment obrer, fonamentada en la divisa central d'autodeterminació de les nacions.

Pel seu rigor i el seu realisme, la doctrina de

Lenin es distingeix avantatjosament de les de la majoria dels autors marxistes contemporanis, fins dels que li són més acostats en aquesta qüestió: Kautsky i Stalin.

La posició de Kautsky abans del 1914 s'assembla a la de Lenin, però es caracteritza per una visió unilateral i gairebé exclusiva de la llengua com a base del fet nacional i per una manca de claredat i de vigor en la formulació del dret a la separació de les nacions. Després del 1914, les posicions ambigües i contradictòries de Kautsky sobre els drets de les nacions en el marc de la guerra són denunciades violentament per Lenin com a «hipòcrites» i «oportunistes».

Quant al cèlebre article de Stalin sobre *El marxisme i la qüestió nacional*, és cert que fou Lenin qui va enviar Stalin a Viena perquè escrivís aquest treball, i que en una lletra a Gorki de febrer del 1913 parla del «meravellós georgià que està escrivint un article detallat»; però un cop l'article enllestit, no sembla pas (contràriament a una llegenda tenaç) que Lenin n'estigués particularment entusiasmat, per tal com no el menciona en cap dels seus innombrables escrits sobre la qüestió nacional, llevat d'una molt ràpida referència, de passada i entre parèntesis, en un article de 28-12-1913. És evident que les tesis principals de l'escrit de Stalin eren les del partit bolxevic i de Lenin; però ens sembla discutible la tesi de Trotski segons la qual aquest treball fou inspirat, supervisat i corregit «ratlla per ratlla» per Lenin.¹⁸ Al contrari, sobre un cert nombre de punts no pas menyspreables l'espe-

17. Cf. BAUER, *op. cit.*, ps. 239-272

18. Cf. TROTSKY, *Stalin*, Panther, vol. I, p. 233.

rit i la lletra de l'obra de Stalin són diferents, si no contradictoris, envers els de Lenin:

1) El concepte de «caràcter nacional», de «comunitat de formació psíquica» o de «particularitat psicològica» de les nacions *no és gens ni mica leninista*. Es tracta d'una problemàtica manllevada a Bauer, del qual Lenin critica explícitament la «teoria psicològica». En realitat la idea d'una «psicologia nacional» correspon més a certes representacions folklòriques superficials i pre-científiques que no a una anàlisi marxista de la qüestió nacional.

2) Proclamant peremptòriament que «només la presència de tots els índexs (comunitat de llengua, territori, vida econòmica i "formació psíquica") pres en conjunt ens dóna una nació», Stalin dóna a la seva teoria un caràcter dogmàtic, restrictiu i encarcerat, que debades cercarem en Lenin. El concepte stalinista de nació és un veritable llit de Procust ideològic, en el qual, per exemple, els negres americans, que no tenen cap comunitat de territori o de vida econòmica, no serien una nació. Segons Stalin, Geòrgia abans de la segona meitat del segle XIX no era una nació, perquè no tenia «vida econòmica comuna», dividida com era en principats econòmicament aïllats. No cal dir que segons aquest criteri l'Alemanya d'abans de la Unió Democràtica no seria una nació... Enlloc no trobem, en Lenin, una tal «definició» ultimativista, rígida i arbitrària de la nació.

19. LENIN, *Questions de politique nationale et de l'internationalisme prolétarien*, Ed. du Progrès, Moscou, 1968, p. 64.

3) Stalin nega explícitament la possibilitat d'una unió o associació dels grups nacionals escampats a l'interior d'un estat multinacional: «pregunten si és possible d'aplegar aquests grups dissociats els uns dels altres en una sola unió nacional... ¿Es concebible, per exemple, d'"aplegar en una sola nació" els alemanys del Bàltic i els de la Transcaucàsia?» —la resposta és, evidentment, que tot això és «inconcebible», «impossible» i «utòpic». Lenin, en canvi, s'alça contra «la unió obligatòria de totes les regions nacionals», però defensa amb braó «la llibertat de tota associació, incloent-hi l'associació de totes les comunitats que es vulgui de qualsevol nacionalitat en un estat donat», i dóna com a exemple precisament els alemanys del Caucas, del Bàltic i de la rodalia de Petrograd... Hi afegeix que la llibertat d'associació de qualsevol mena entre membres de la nacionalitat dispersos en diferents punts del país o fins i tot del globus és «indiscutible i no pot ésser negada si no és des d'un punt de vista rutinari i burocràtic!»

4) Stalin no fa cap distinció entre el nacionalisme opressor gran rus tsarista i el nacionalisme de les nacions oprimides. En el paràgraf revelador del seu article, posa en un mateix farcell el nacionalisme «bel·licós i repressiu» del poder tsarista, «de dalt», i «l'onada de nacionalisme que puja de baix i que es transforma de vegades en un groller xovinisme», en els polonesos, els jueus, els tàrtars, els georgians, els ucraïnesos, etc. No solament no s'introdueix cap dis-

20. J. STALIN, *Principaux écrits avant la révolution d'octobre*, La Taupe, Bruxelles, 1970, p. 241.

21. Cf. LENIN, *op. cit.*, ps. 5, 42, 57, subratllat nostre.

tinció, cap diferenciació entre el nacionalisme «de dalt» i el «de baix», sinó que les seves crítiques més severes són adreçades contra els socialdemòcrates dels països oprimits que no van saber «fer prova de fermesa» davant el moviment nacionalista.

Lenin, en canvi, no solament considerava absolutament decisiva la distinció entre el nacionalisme de les nacions opressives i el de les nacions oprimides, sinó que adreçava tots els seus atacs més punyents contra els qui capitulaven, conscientment o inconscientment, directament o indirectament, davant el nacionalisme xoví *gran rus*. No és perquè si que un dels principals fitons de la seva polèmica fossin els socialdemòcrates marxistes d'una nació oprimida, Polònia, que a causa de llur posició de «fermesa» contra el moviment nacionalista polonès, acabaven negant el dret a la separació de Polònia respecte a l'Imperi rus.

Ens sembla que aquesta diferència és altament significativa i conté ja, en germen, el futur conflicte violent entre Lenin i Stalin sobre la qüestió nacional a Geòrgia (desembre del 1922) —el cèlebre «darrer combat de Lenin».

El punt de partida de Lenin per a elaborar la seva estratègia pel que fa a la qüestió nacional és el mateix que el de Rosa Luxemburg, Trotski i Pannekoek: l'internacionalisme proletari. Tanmateix, Lenin havia comprès, més bé que no els seus companys de combat de l'esquerra revolucionària, el lligam dialèctic entre internacionalisme i dret a l'autodeterminació nacional:

a) només la *llibertat* de separació fa possible una *lliure* i voluntària unió, associació, apro-

ximació i, a llarg termini, fusió entre les nacions;

b) només el reconeixement per part del moviment obrer de la nació dominant del dret d'autodeterminació de la nació dominada permet d'eliminar l'odi i la malfiança dels oprimits i d'unir els proletaris de totes dues nacions en el combat internacionalista comú contra la burgesia.

Així mateix, Lenin havia copsat la relació dialèctica entre les lluites nacional-democràtiques i la revolució socialista en descobrir en les masses populars (no solament proletàries sinó també pageses i petitburgeses) de les nacions oprimides un aliat del proletariat conscient; proletariat que tindrà la tasca de *dirigir* la lluita d'aquesta «massa dissemblant, discordant, bigarrada», parant els peus a elements petitburgesos i obrers retardats amb «llurs prejudicis, llurs fantasies reaccionàries, llurs febleses i llurs errors», contra el capitalisme i l'estat burgès.²² És cert que en relació amb Rússia és sobretot a partir de després de l'abril del 1917, quan Lenin es farà seva l'estratègia de revolució permanent, que veurà la lluita d'alliberament nacional dels pobles oprimits de l'Imperi rus no solament com un moviment *democràtic*, sinó com un aliat del proletariat en la revolució soviètica *socialista*.

Des del punt de vista metodològic, la principal superioritat de Lenin damunt la majoria dels seus contemporanis resideix en la seva capacitat de «posar la política al lloc de coman-

22. En aquest sentit, l'anàlisi de Lenin de la insurrecció irlandesa del 1916 és un model de realisme revolucionari: *op. cit.*, ps. 226-233.

dament», és a dir, la seva tendència obstinada, inflexible, constant i tenaç a copsar i subratllar, en cada problema, en cada contradicció, el seu aspecte *polític*. Tendència que es manifesta en la seva polèmica contra els economicistes a propòsit del partit el 1902-1903, en la discussió amb els menxevics a propòsit de la revolució democràtica el 1905, en la novetat dels seus textos sobre l'imperialisme el 1916, en el tomb genial de les tesis d'abril del 1917, en tot el contingut del seu text més important, *L'Estat i la Revolució*, i, és clar, en els seus escrits sobre la qüestió nacional. Aquest aspecte metodològic explica (entre altres coses) la impressionant *actualitat* del pensament de Lenin el segle xx, període de l'imperialisme que veu efectivament com el nivell polític apareix cada vegada més com a *dominant* (tot i que, naturalment, sigui determinat en darrera instància per l'economia).

Pel que fa a la qüestió nacional: mentre que la major part dels altres autors marxistes no veien sinó la dimensió econòmica, cultural o «psíquica» del problema, Lenin assenyala clarament que la qüestió de l'autodeterminació «és relaciona totalment i exclusivament amb el camp de la democràcia política»,²³ és a dir, al camp del dret a la separació *política*, a la constitució d'un estat nacional independent. D'altra banda, Lenin és ben conscient del fonament metodològic de les divergències:

«Una nació "autònoma" no és pas l'igual en drets d'una nació "sobirana"; els companys polonesos no haurien deixat d'adonar-se'n si no

persistissin (talment els nostres vells "economicistes") a desconèixer l'anàlisi de les nocions i de les categories *polítiques*.»²⁴

Amb raó, doncs, A. S. Nair i C. Scalabrino assenyalen en llur excel·lent article²⁵ que Lenin, gràcies a la comprensió de l'autonomia relativa de la instància política pot escapar-se alhora del subjectivisme i de l'economicisme en la seva anàlisi de la qüestió nacional.

No cal ni dir que l'aspecte polític de la qüestió nacional per a Lenin no és pas aquell del qual s'ocupen les cancelleries, els diplomàtics i els exèrcits en guerra. Li és totalment indiferent de saber si tal o tal nació tindrà un estat independent o no, o quines seran les fronteres entre dos estats. El seu objecte és la *democràcia* i la unitat *internacionalista* del proletariat que exigeixen, tots dos, el reconeixement del dret d'autodeterminació de les nacions.

D'altra banda, el refús de Lenin de les tesis d'«autonomia nacional cultural» de Bauer i els seus deixebles russos, que denuncia com una capitulació davant la cultura nacional burgesa i clerical, demostra que la seva doctrina de l'autodeterminació, precisament perquè privilegia l'aspecte polític no fa cap concessió al nacionalisme: se situa únicament en el terreny de la lluita democràtica i de la revolució proletària.

És veritat que aquests dos objectius no tenen pas el mateix pes als ulls de Lenin: les reivindicacions democràtiques sempre han d'anar su-

24. LENIN, *op. cit.*, p. 212.

25. *La question nationale dans la théorie marxiste révolutionnaire*, «Partisans», 59-60, maig-agost 1971.

23. LENIN, *op. cit.*, p. 158.

bordinades a l'interès suprem de la lluita de classes revolucionària del proletariat mundial. Per exemple, segons Lenin, si el moviment republicà es revela en un cas particular com un instrument de la reacció (Cambotja 1971!) els marxistes no el sostindran pas. La qual cosa no vol dir que el moviment obrer hagi d'esborrar del seu programa la divisa de república. *Mutatis mutandis* pel que fa a l'autodeterminació: tot i admetent excepcions, la regla general és la del dret de cada nació a la separació. En realitat, l'anàlisi que fa Lenin de la importància del reconeixement del dret d'autodeterminació per a crear les condicions de la unitat internacionalista dels obrers tendeix implícitament a excloure la mateixa possibilitat d'una «excepció», és a dir, d'una contradicció entre els interessos del proletariat i els drets democràtics de les nacions.

CONCLUSIÓ: LA LLIÇÓ DE LA HISTÒRIA

Un cert nombre de debats mantinguts pels marxistes fins al 1914 han estat ja closos per la història:

— L'estat multinacional austro-hongarès es descompongué en diversos estats nacionals de la Primera Guerra Mundial.

— Els bascs, «nació reaccionària per essència» segons Engels, van avui dia al capdavant del combat revolucionari a l'Estat espanyol.

— La reunificació de Polònia, utopia petit-burguesa segons Rosa Luxemburg, s'ha fet una realitat d'ençà del 1918.

— Comunitats sense vida econòmica o territori comuns, ni llengua específica («no-nacions», segons Stalin) cristallitzen en nació i constitueixen un poderós moviment nacional: negres als EUA, etc.

— La nació txeca, «no-històrica» i abocada a la desaparició per la seva manca de «vitalitat nacional» (Engels dixit) construeix nogensmenys el seu estat mitjançant una lliure federació amb la nació eslovaca.

Etc., etc.

L'experiència històrica posterior al 1917 ens mostra també que:

1) La nació no és pas solament un conjunt de criteris abstractes i exteriors. La dimensió subjectiva, és a dir una consciència d'identitat nacional, un moviment polític nacional, no són pas menys importants. Evidentment, aquests «factors subjectius» no cauen pas del cel: són el producte de certes condicions històriques, de persecucions, d'opressió, etc. Però això vol dir que l'autodeterminació ha de tenir un sentit més ampli: ha d'aplicar-se no solament a la separació sinó a l'«ésser nacional» mateix. No és un doctrinari saberut, armat d'una llista de «criteris objectius» (tipus Stalin) qui ha de determinar si una comunitat constitueix o no una nació, ans *aquesta comunitat mateixa*.²⁶

2) Després de Woodrow Wilson, el nacionalisme de les grans potències ha renovat el seu

26. Cf. TROTSKY sobre els negres dels EUA: «Un criteri abstracte no és pas decisiu en aquesta qüestió: molt més decisius són la consciència històrica, els sentiments i els impulsos» - *Trotsky on Black Nationalism and self-determination*, Merit, Nova York, 1967, p. 16.

arsenal ideològic i s'ha fet seves les divises de democràcia, igualtat de les nacions i dret d'autodeterminació. Aquests principis són ara universalment proclamats pels homes d'estat: per exemple, el senyor Lyndon Johnson, president dels Estats Units, proclamava solemnement el 1966: «Nosaltres lluitem pel principi d'autodeterminació, perquè el poble del Vietnam del Sud pugui ésser capaç de triar el seu propi camí.»²⁷ Veiem, doncs, com la política de les grans potències envers les nacions petites ha canviat d'ençà del segle XIX, quan Treitschke escrivia, a propòsit d'una insurrecció a l'Àfrica: «És una pura ximpleria d'aplicar els principis normals de la guerra en les guerres contra els salvatges. Una tribu negra ha d'ésser castigada calant foc als poblats, perquè és l'única mena d'exemple que és eficaç...»²⁸

27. Citat per A. SCHLESINGER Jr., *The Bitter Heritage*, A. Mifflin, Boston, 1967, p. 108.

28. TREITSCHKE, *Politics*, Macmillan Company, Londres, vol. II, p. 614.

Índex

Pròleg a l'edició catalana. <i>Michael Lowy</i> .	5
Georges Haupt. <i>Els marxistes davant la qüestió nacional: La història del problema</i>	9
Michael Lowy. <i>El problema de la història: observacions de teoria i de mètode</i> . .	104